અંક બીજો—આવૃતી પહેલી

અમુલ્યરત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધિનો સાગર

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતિ રસીલી અને અદ્ભુત વારતાઓ

ભાગ સાત થી બાર સુધી

પ્રગટ કરનાર પી. પી. યોગી

ધી કમર પ્રેસ અબદુલરહેમાન સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

કીમત બાર આના

અંક બીજો—આવૃતિ પહેલી.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ

અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુધ્ધીનો સાગર.

મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતિ રસીલી અને અદભુત વારતાઓ.

ભાગ સાતથી બાર સુધી.

પ્રગટ કરનાર

પી. પી. યોગી.

મુંબઈ.

ધી કમર પ્રેસ.

સંવત ૧૯૬૪ સન ૧૯૦૭.

કીમ્મત આઠ આના.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ

અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુધ્ધીનો સાગર.

મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતિ રસીલી અને અદ્‌ભુત વારતાઓ.

ભાગ સાતમો.

વારતા હંસીમી.

અધર લટકતો મહેલ.

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંય;
બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, કરો ન ગર્વ કદા.

એક સમે દરબાર ભરાઈ આનંદની વારતાઓ ચલાવી અકબરના મનને રંજન કરી રહી હતી. આ આનંદની લ્હેરમાં ચઢેલા શાહે બીરબલને કહયું કે, 'અહો સુજ્ઞ બીરબલ! મારે માટે એક અધર લટકતો મ્હેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ નતો જમીન ઉપર રહે કે નતો આકાશમાં અડે. શાહનો આ ચમત્કારીક સવાલ સાંભળી વીવેકથી બીરબલે કહયું કે, 'જેવું હજુરનું ફરમાન

દરબાર દરખાસ્ત થયા પછી બીરબલ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને આ સંબંધી તે મહા વીચાર સાગરમાં ડુબી ગયો. તેને કંઈ પણ વીચાર ન સુઝવાથી તે મહા ખેદ પામવા લાગો. આ ખેદથી બીરબલના મુખપરની લાલી સફેત પુની-જેવી થયેલી જોઈને તેની પુત્રીએ ધીમે સ્વરેથી કહયું કે, 'અહો સુજ્ઞ પીતાજી ! આજ આપ કેમ શોક સાગરમાં ડુબી ગયા છો ? શી આફત આવી પડી છે હોય, મહાન પુરૂષો પણ કોઈ કોઈવાર આફતોમાં ઘેરાઇ જાયછે તોપણ તે માટે તેઓ ઝાઝો શોચ કરતાં નથી. માટે શોચ તજી મને કહેવામાં હરકત નડતી ન હોય તો મને તમારા દુઃખથી વાકેફ કરશો. જેમ દરેક કુવાના દરેક પાણીમાં જુદો જુદો સ્વાદ રહેલો છે, તેમ દરેક માણુસની બુદ્ધી પણ જુદી જુદી હોય છે. જેમ જુદા જુદા દેશોના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે, અને માણુશો વચ્ચે જુદા જુદા પ્રકારની જે ખુબીઓ રહેલીછે, તેમજ મનમાં ઉત્પન્ન થયલી વ્યાધી માટે આપણાથી ચઢતી બુદ્ધિવાળા અથવા ટુંકી બુધ્ધિવાળા માણુસની પાસે જો આપણા મનની વ્યાધી જ્યાં સુધી કહીએ નહીં ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. પોતાનું દુઃખ બીજાને કહેવાથી દુઃખનો બોજો ઓછો થાય છે, મનને આધાર મળે છે અને મનની ચીંતાનો નાશ કરવાનો ઉપાય પણ સુઝી આવેછે.

પોતાની પુત્રીના આ ધીરજવાળા અને નીતિયુકત વચનો સાંભળી બીરબલે કહયું કે, 'વ્હાલી પુત્રી ! તું જે કહે છે તે સર્વ ખરૂં છે ! પુછતાં પંડીત થાય છે એમાં જરા પણ શક નથી. એમ કહી દરબારમાં બનેલી હકીકતથી વાકેફ કીધી. આ સાંભળી છોકરીએ કહયું કે, 'એમાં શી મોટી વાત છે ? આ બીશાંત વગ રની વાત માટે આટલો બધો શોક ? હવે જરા પણ ઉદાસ થશો નહીં ? આજથી પંદર દીવસની અંદર તે વાતોનું સમાધાન

કુરીશ!' પોતાની દીકરીની વીસાળ બુદ્ધિની ખાત્રી થવાથી બીરબલ શોક રહિત બની દરબારી કામમાં રોકાયો.

બીરબલની છોકરીએ જુદી જુદી જાતના પોપટો ખરીદી તેને શીખવવા લાગી. પોપટ બરાબર બોલતા શીખી હુશયાર થયેલા જાણી પોતાના કામમાં આવે એવા શબ્દો મુખ પાઠ કરાવવા લાગી કે, 'ઈંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ.' આ પ્રમાણે પોપટને પ્રવીણ થયેલા જાણી છોકરીએ બીરબલને કહ્યું કે, 'પિતાજી! કોઈ જાણી ન શકે તેમ હવાવાળા એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં આ પોપટોને યુકતીથી છુટા રાખી બારી બારણા બંધ રાખજો. જે શાહના મેહેલ માટેનો આ પોપટોજ ખુલાસો કરી દેશે. પરંતુ આ વાત કોઈના જાણવામાં ન આવે આ બાબદની ખુબીતો આપે જાણી લીધી હશે એટલે વધુ જણાવવાની હું જરૂર જોતી નથી. એમ કહી પોપટો બીરબલને દીધા

આ પોપટોને બીરબલે શાહના એકાંત મહેલના પાંચમે માળે છુટા મુકી દીધા. મહેલમાં છુટા થતાંજ ઉડી ઉડી મહેલના ઉંચા ભાગ પર બેસી સીખવવા પ્રમાણે બોલવા લાગા. આ જોઈ બીરબલે શાહ આગળ જઈને કહ્યું કે, 'હજુર! અધર લટકતો મહેલ બાંધવા માટે કારીગરો અધર જઈ ઉતાવળા થઈ કહેછે કે ઈંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો. એમ વારંવાર બુમો મારે છે. માટે હવે જરા પણ ઢીલ ન કરતાં જલદીથી કડીઆ, સુથારો અને મજુરોને ઈંટો ચુના સાથે અધર મોકલી આપો. શાહે કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી મીસ્તરીનું આવું બોલવું હું સાંભળું નહી. ત્યાં સુધી હું કશો હુકમ કરી શકતો નથી.' આ સાંભળતાજ બીરબલે તરત શાહને એકાંત ભુવનમાં લઈ જઈ શાહના મનની ખાત્રી કરી આપી.

ઉપરા સાપરી અવાજ થતાં સાંભળી શાહ અચરત પામી

મન સાથે વીચાર કરીને બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! કડીયા સુથાર મજૂર અને ઈંટ ચુનો લાકડાં વગેરે અધર શી રીતે પહોંચાડવા?

બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! જો તેઓ પહોંચતા કરી ન શકે તો અધર લટકતો મહેલ કેમ તૈયાર થઈ શકશે? આ મહેલ બાંધવાના સાધનો અધર મોકલી શકતા નથી તો પછી મારે કયાં સુધી બેસાડી પગાર આપવો? આ બધો ખરચ રાજની ત્રીજોરીની માથે છે તેમાં લાભ શો? માટે જેમ ફરમાવો તે પ્રમાણેનો બંદોબસ્ત કરૂં?' આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની વિસાળ બુદ્ધિની તારીફ કરી દરબાર સમક્ષ બીરબલને મોટી બક્ષીસ આપી.

સાર—રત્નોની ખાણમાં રત્નજ પાકે છે તો પછી બીરબલની છોકરીમાં શાની કચાસ હોય?

વારતા એકાસીમી.

કવીની બલીહારી.

બુધ્ધિ તણી સીમા છે કવીતા, ક્ષમાછે ગુણની સીમા.

એક સમે શાહ રંગભુવનની અટારીએ બેસી રાજ મારગમાં આવતા જતા લોકોની રીતભાતનો અનુભવ લેતા હતા. એટલામાં એક મહા સ્વરૂપા જોબનવંતી રંભા પોતાના માથા ઉપર પાણીથી ભરેલો પીતલનો ઘડો મુકી જતી હતી તે પાણીથી ભરેલા ઘડામાં પાણી હાલતું જોઇ શાહે એક પાદપુરતી સમશ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, 'કહી કારન ડોલમેં ડોલત પાંની?'

આ અરધું ચરણ રચીને શાહ તરત કચેરીમાં આવીને બેઠેલા સુજ્ઞ સભાસદોને કહ્યું કે, 'કહી કારણ ડોલમેં ડોલત

પાની ?' એના ચાર ચરણ પુરા કરી આપો. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા દીગમૂંઢ બની ગઈ. પછી દરબારમાં બેઠેલા કવીઓએ પોતાની શકતી પ્રમાણે ચાર ચરણો બનાવી શાહને સંભળાવ્યા પણ શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે તે ચાર ચરણો ન બનવાથી શાહે તે સમશ્યા પુરી કરી આપવાને બીરબલને સુચના કીધી. સુચના થતાજ બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે કવીત રચી સંભળાવ્યું.

એક સમે જળ લેને કુવેપર છેલ છબીલી ગઈ હરખાની,
ગાત સંકોલમેં ડોલ, ભરન જળ ખેચતીથી અંગીયાં મસકાની,
દેખી સખી છતીયાં ઉંઘરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની.
હાથ બીના પછતાત રહા. યહ કારન ડોલમેં ડોલત પાની.

શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે બનેલી કવીતા સાંભળી શાહના આનંદનો પાર રહયો નહીં. દેવના વરદાઇ પુત્રોજ પરના મનનો ભાવ જાણી શકે છે ? ધન્ય છે! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવા રત્નો સાંપડયા છે ! એમ ગર્વાનંદી બની શાહે બીરબલને એક અમુલ્ય હીરાની ભેટ આપી.

વારતા બીઆસીમી.

શું પ્રીયા રીસાઈ જાય છે ?

બુધ્ધિ તણું હજુ તોલ કોઈ, કરી ન શકયો જગ માંય.

એક વખતે શાહ રંગ ભુવનમાં રાણી સાથે પ્રેમ ક્રીડા કરતો હતો. પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની પ્રિયાંગનાને પ્રેમભાવથી એક પાન બીડું પોતાને હાથે ખવરાવ્યું તેથી પોતાના પ્રાણનાથને માન આપવા બીબારી ઉભી થઈ, પણ શાહના મનમાં કાંઇ વીચક્ષણ પ્રકારનો વીચાર સુજી આ

જ્યો કે, 'શું પ્રીયા રીસાઈને ચાલતી થાય છે !' એમ વીચારી એકદમ તેને પ્રેમાલિંગન આપી તેણીના ચંદ્ર સરખા મુખનું ચુંબન કરી પોતાનો પ્રેમ પ્રદરશીત કર્યો. અને પોતાના ખોળામાં બેસાડી શશીવદનીના મુખ તરફ જોયું. તે નિહાળી રાણીએ તીરછી નેણથી મંદ હાસ્ય કરયું, તે વખતે તેણીના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડયું, તે લાલ રંગનું બુંદ ગોરા મુખને અત્યંત શોભાવતું હતું. તેથી તેજ વખતે એક પાદ પુરતી સમસ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, 'માનો ચંદકોં ચીર કસુંભ ચુવાયો.'

પ્રેમ રંગની મોજ લુટી શાહ દરબારમાં દાખલ થઈ સકળ સભાને ઉકત સમસ્યાના અરધા ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા કહયું. પણ દરબાર મધેના કોઈ પણ વિદ્વાને રાજાના મનના ભાવ પ્રમાણે પાદ પુરતી કવીતા નહીં કરી શકવાથી શાહે બીરબલને કહયું. બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કવીતા કહી સંભળાવી.

એક સમે પિયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોળ ખવાયો;
ચંદ્રમુખીનુખરે અપના કર હીકે જોરહી શીશ નમાયો.
લોલનલાલ જીયે હિતસોં ઉમંગી છતિયા જીયરા હુલસાયો,
મુસકાતે ગીરી મુખપે પીકસો માનો ચંદકો ચીર કસુંભ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલના વખાણ કરી બીરબલને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક ભેટ આપ્યો.

સાર—વિદ્વાન રાજાઓની દરબારમાં વિદ્વાનોજ પુજાયછે. પણ અકલહીણ રાજાઓના દરબારમાં સાક્ષરોનું અપમાન થાય છે. પણ અકબર તેવો નહોતો. સારાસારનો વિચાર કરનારો, અને જ્ઞાની અજ્ઞાનીને ઓળખનારો હતો તેથી તેણે ભરત ખંડમાં કીરતી સપાદન કીધી હતી.

વારતા ત્રીઆસીમી.

ચોરની ચતુરાઇ ચતુર આગળ ચાલે નહીં.

ફોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં,
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

એક સમે એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર ચોરને શોધી કાઢવા માટે તે વહાણના માલીકે બહુ બારીકીથી તપાસ કરવા છતાં ચોરનો પતો ન લાગવાથી આખરે તે વહાણના નાખુદાએ સઘળા સકદાર માણસોને લઈ શાહની દરબારમાં હાજર થઇ શાહ સમક્ષ ચોરીની ફરીયાદ કરી. આ નાખુદાની સઘળી બાબદ ધ્યાનમાં લઇને શાહે બીરબલને ચોરને શોધી કાઢવા માટે સુચના કીધી. સુચના થતાંજ બીરબલે ઘહુનો લોટ મંગાવી એકેક મુઠી ભરી દરેક સકદારોના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, 'આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુકવડે ગોળો વાળી દરેક જણ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે? તે મારા ઈલમના જોરથી તરત પકડાઇ આવશે.' બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાજ દરેક સકદારોએ તે મુજબ કીધું, પરંતુ તે સઘળા સકદારોમાંથી એક જણ શીવાય દરેકના મુખમાં પુષ્કળ અમી હોવાથી લોટના ગોળા બની શકયા હતા. પણ જે ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ ઈલમની વાત સાંભળતાજ અમી સુકાઈ ગયું હતું. તો અમી વીનાનો લોટનો ગોળો બંધાયજ કયાંથી? હવે ગોળો વાળવો કેવી રીતે? જ્યારે આવો બનાવ બીરબલે જોતાજ તે ખરા ચોરને પકડી ખુબ ચાબકાથી ફટકાવીઓ. મારથી ભુત પણ નહાસે. મારના ભયથી તે ચોરે લીધેલો માલ વહાણના માલેક આગળ રજુ કીધો. આ અપરાધને માટે તે ચોરને પચાસ ફટકા મારવાનો હુકમ બીરબલે કીધો.

સાર-ગમે તેવા કઠણ છાતીવાળા ચોરને બુદ્ધીશાળીજ પોતાની કળાથી પકડી શકે છે. હાલના જમાનાની પોલીસ અ

વી યુકતીથી ચોરને પકડી શકવાનું જ્ઞાન ધરાવતી નથી. એજ મ્હોટી ખેદની વારતા છે.

વારતા ચોરાસીમી.

મીઠી મશ્કરી.

તુરત તરક શક્તિ વડે, રચે યુકતિ અભિરામ,
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

બીરબલ અપવિત્ર વસ્તુને હાથ અડાડતો નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે બધાની મસ્કરી કરી બધાને બનાવે છે માટે એને આજે બનાવવો એવા હેતુથી શાહે થોડાક મુરઘીના ઈંડા સાથે લઈ પોતે પોતાના શાહજાદાને અને બીરબલને યમુના નદીમા નહાવા ગયા. શાહજાદો વજીરજાદો અને બીરબલ નદીમાં નહા વાને પડયા. આ બધો તમાસો શાહ નદીના ઘાટ ઉપર બેસી જોયા કરતો હતો. પ્રથમથી કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ શાહ જાદો અને વજીરજાદો યમુનામાં ડુબકી મારી કુકડીનું ઈંડુ લાવી શાહ પાસે મુકતા હતા. હવે જયારે બીરબલનો વારો આવી ઓ ત્યારે બીરબલે મનમાં કહયું કે, 'આતો કેવળ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે.' તે કેમ બની શકે ? આની કાંઇ પણ બીજી યુકતી કરવીજ જોઈએ ? આવો વીચાર કરી નદીમાં ડુબકી મારી કુકડાની ગર દનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી બોલ્યો કે, 'કુકડુકુ' તે જોઇ શાહે પુછયું કે, 'બીરબલ ! એ શું ?' બીરબલે હાથ જોડી કહયું કે, 'હજુર ! કુકડા વગર મુરઘીઓ ઈંડા મુકી શ કતી નથી ? માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજાશું. માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે તે જોઇ ખુસીમાં આવી કુકડુ કુ બોલ્યો.' આવું મીઠી મશ્કરી વાળું બીરબલનું બોલવું સાંભળીને શાહ ખડ ખડ હસવા લાગો. આ જોઈ બંને શાહ

જાદાઓ બહુ શરમાઈ જઈને નીચુ ઘાલી ઉભા. બીજાને બનાવ વા જતા બની ગયા. પણ મસ્કરી કરવી અને રીસ ચઢાવવી એ તે કેમ બને? માટે કાંઇ પણ ન બોલતા પોત પોતાના ખેલમાં ગુંથાયા.

સાર—ધર્મને બાધ ન આવવા દેતા પોતાના ઉપરી અમલદારને કેમ ખુશ રાખવા, તે ચુકતી જાણનાર માણસ આ જગતમાં જશના કરી શકે છે.

વારતા પીચીઆસીમી.

લક્ષમીપતી તે લાખેણો.

મનુષાકૃતિ સહુની છે સરખી, પણ બુધ્ધ નથી સહુમાં સરખી.

એક વખતે શાહે અમીર ઉમરાવો અને સભાસદોને સવાલ કરયો કે. 'પુરૂષોમાં અધિક માનવંતો વૃધ્ધ પુરૂષ કોણ છે?' તે સાંભળી બધાઓએ પોત પોતાની બુધ્ધિ પ્રમાણે નીચે મુજબ કહેવા લાગા—

૧—જે મહોટો હોય તે બધા પુરૂષોમાં વૃધ્ધ અને અધીક માનવંતો કહેવાય છે.

૨–વયમાં બુઢો હોય તે બુઢો અધિક માનવંતો ગણાય.

૩—જે પુત્ર પૌત્રાદિ પ્રૌઢ પરિવારવાળો હોય તે કુલીન અને માનવંતો ગણાય.

૪–જેમાં અધિક જ્ઞાન હોય એવો બુઢો માણસ બધાથી વધારે માનવંતો ગણાય.

૫–જે ગુણ રૂપમાં સંપન્ન હોય તે બધામાં મ્હોટો અને માનવંતો ગણાય.

આ મુજબ દરબારમાં ઠેલાઓએ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ સવાલોના જવાબો દીધા. પણ તે જવાબો શાહને બરાબર ન લાગવાથી તરત શાહે તેનો ખુલાસો બીરબલ પાસેથી

આગ્યો. બીરબલે કહ્યું કે, 'બધાનું બોલવું બરોબર છે. તે ઉપ રાંત હું કહું છું કે, જેની પાશે અખુટ ખજાનો છે તેજ મહોટો ગણાય છે. પછી તે ગમે તેવી જાતનો કાં ન હોય ? તે કઠોર વચન બોલનારો, દુરગુણથી ભરેલો અને અકલનો અંધો, અને સદગુણીઓનો દુશમન કાં નહોય ? તોપણ ગુણવાળા, સદાચરણી, સત્યને ચહાનારા પણ ધનને ખાતર ધનાઢ્ય આગળ જઈ ઓશીઆળો થઈ બંને હાથ જોડી અપમાન સહન કરતો સલામ કરી મદદ માંગશે તેથી હું માનુછું કે ધનાઢ્યજ બધામાં મહોટો ગણાય છે. ગમે તેવા ચતુર ડહાયા અકલવંત બહોળા કુટુંબવાળા હુન્નરી ફાંકડા નરો હોય પણ તે ગરથ વીનાના ગાંગળા, વસુ વીનાના નર પસુ કહેવાયછે. માણસ મનમાં મહોટી આશાઓ રૂપી ઇમારતો બાંધે છે. પણ ધનવગરની તે આશા રૂપી ઈમારતો મનમાંજ ભાંગી મનમાજ સમાઇ જાય છે. કહ્યું છે કે, 'કયા કરે નર ફાંકડા કે થેલીકા મેં સાંકડા.' જેની પાસે દામરૂપી રામછે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે. માટે તે ધનાઢ્ય બધામાં મહોટો અને માનવંતો ગણાય છે.' શાહે બીરબલની આ વાત કબુલ રાખી બીરબલના ગુણની તારીફ કીધી.

સાર—જો આ જગતમાં મહોટાઈનું માન મેળવવું હોય તો ધન સંપાદન કરવાની પ્રમાણીકપણેથી પેરવી કરવી.

વારતા છાસીમી.

સવાલ જવાબ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા છે. તેવામાં શાહે બીરબલને નીચે મુજબ સવાલો પુછવા લાગો.

શાહ—કયો દુશમન કોઇથી ન જીતાય ?

બીરબલ—મોત.

શાહ—કોનું ઓસડ નહીં ?

બીરબલ—સ્વભાવનું.

શાહ—કયો માણસ સાલસ સમજવો ?

બીરબલ—જેની આંખમાં શરમ હોય તેને.

શાહ—કોણ બળવાન છે ?

બીરબલ—વખત બળવાન છે.

શાહ—કેમ માણસ બળવાન નહી વારૂ ?

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે.

કહુત વખત બલવાન હે, નહીં પુરૂષ બલવાન,
અરજુનકું કાબે લુટયો, ઓઇ ધનુષ ઓઇ બાન.

અરજુને એક વખતે આખા ભરતખંડના રાજનો રાજા થયો હતો તે એક સમે દુવારકાથી ભગવાનની રાણીઓને લઇને હસ્તિનાપુર જતાં કાબાએ તે રાણીઓને લુટી લીધી. એ વખતે પણ એના એ ધનુષ અને બાણ હતાં પણ કાંઇ કામમાં આવીઆ નહીં, માટે સમો બળવાન છે.

શાહ—કળયુગ કયાં સમજવો ?

બીરબલ—જયાં કુસંપ હોય ત્યાં.

શાહ—કોણ આંધળો છે ?

બીરબલ—ઇશક.

શાહ—લંપટ થવામાં શું દુખ ?

બીરબલ—શરીરમાં વ્યાધિ વધે, અને ઇશવરનો ચોર થઇને નરકમાં જવું પડે.

શાહ—વગર પાદશાહીએ પાદશાહ કોણ ?

બીરબલ—ખેતમાં વાળો.

બીરબલના આ હાજર જવાબો સાંભળી શાહ અને દરબાર આનંદમાં તલ્લીન બની ગઇ.

વારતા સીતીઆસીમી.

આ બેમાંથી ચોર કોણ ?

એક સમે શાહ અને બીરબલ ગરાસીઓના ગરાસ સંબંધી તકરાર ચલાવી રહેલા છે એટલામાં ઝવેરચંદ નામનો વાણીઓ આવીને શાહ સમક્ષ ફરીઆદ કરી કે, 'સરકાર ! કડવી અને મીઠી નાગાની મારે બે બાયડીઓ છે. આ બનેને ઘરમાં મુકી અને ઘરની એક પેટીમાં રૂપીઆ બસો મુકી કમાવાને ખાતર બહાર ગામ ગયો હતો. બહાર ગામથી આવતા પેટી ઉઘાડી જોયું તો રૂપીઆ ગુમ થયલા જણાયા. આથી મેં મારી બંને બાયડીને પુછયું કે આ પેટીમાંથી કોણે રૂપીઆ લીધા છે ? તો કડવી કહે કે મીઠીએ લઇ વાપરી ખાધા છે, અને મીઠી કહે છે કે કડવીએ ઓાંચા કીધા છે. હવે આ બેમાંથી ચોર કોણ ? તે તમે મહેરબાની કરીને મને પકડી આપો.' આ સાંભળી શાહે બંને ઓરતોને કચેરીમાં બોલાવીને શાહે કડવીને પુછયું કે, 'પેટીમાંથી રૂપીઆ કોણે લીધા છે ?' કડવીએ કહયું કે, 'રૂપીઆ કેવા ને વાત કેવી ? પુછો મીઠીને ?' મીઠીને પુછતા મીઠીએ કહયું કે, 'મહારાજ ! આપતો સારા નરસા માણસની પરીક્ષા કરનાર છો ? એથી વધારે શું કહું ? કડવી નાહક મારૂ નામ લે છે.' શાહે તરત સીપાઇને બોલાવીને કહયું કે, 'આ બે ઓરતોને કોરડાનો માર મારો, એટલે જે ચોર હશે તે તરત માની જશે.' આ સાંભળી બીરબલે શાહને કહયું કે, 'સરકાર ! માર મારીને મનાવવું એતો અનીતી કહેવાય ?' શાહે કહયું કે, 'તો પછી આનો ઈનસાફ શી રીતે કરવો ?' બીરબલે કહયું કે, 'એ ઇનસાફતો એક માસ પછી થશે. એટલું કહી બીરબલે શાહના બાગમાંથી સાઠ દાડમ મંગાવી તે બે ઓરતોને સરખે ભાગે વેંચી આપી તેમને કહયું કે, 'આ દાડમ ઉપર એક માસ સુધી નીભાહ ચલાવજો. પછી તમારો ઈનસાફ થશે.' પછી આ બે ઓ

રતો પોતાના ભરથારની સાથે પોતાને ઘેર આવી. એ વાતને એક માસ વીતી ગયો એટલે એ બે ઓરતોને કચેરીમાં બોલાવી બીરબલે પુછયું કે, 'બોલો તમે એ દાડમનું શું કીધું ?' કડવીએ કહયું કે, 'સાહેબ, તમારા કહેવા મુજબ મેં દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઇને ત્રીસ દીવસ સુધી ગુજરાન ચલાવ્યું છે.' મીઠીને પુછતા મીઠીએ કહયું કે, 'ન્યાયધીશ સાહેબ ! દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઈને બેસી રહીએ તેથી પેટનો ખાડો બરાબર ભરાય નહીં, માટે એક રૂપીઆના પાંચ લેખે વેંચી નાખ્યાં તો રૂપીઆ છ આવ્યા, તેમાંથી રૂપીઆ ત્રણના દાણા લીધા ને બાકીના રૂપીઆ ત્રણ વધ્યા છે તે આ રહયા એમ કહી બીરબલની ટેબલ પર મુકી દીધા. પછી બીરબલે ઝવેરચંદને કહયું કે, 'આ તારી મીઠી ઓરત સાચી છે, અને કડવી જુઠી છે, માટે રૂપીઆની ચોરી કરનાર કડવી છે, કેમકે આખા દહાડામાં અન્ન ખાધા વગર એકજ દાડમ ખાઈને રહી શકાય નહીં.' આમ કહીને પહેલી કડવીને ખુબ ધમકી આપી તેથી તેણીએ માની દીધું. અને કહયું કે, 'મેં એ રૂપીઆ ઉઠાવી દીધા છે.' કડવીને શારી શીખામણ આપી, તેણીના પતીના કહવા મુજબ વરતવાનો બોધ આપી જવા દીધી. બીરબલનો આ ચમત્કારીક ઇનસાફ જોઈ તમામ દરબાર છક બની ગઇ.

વારતા છઠીઆસીમી.

ચીઠીઓ મુકવાની ચુકતી.

પલંગના પાયા તળે, મુકે ચીઠીઓ કોય,
ઓળખી કાઢે તરત તે, હાજર જવાબી હોય.

શરીરની વ્યાધીને લીધે બીરબલ બે ચાર દીવસ સુધી કચેરીમાં જઇ શકયો નહીં. તેથી શાહ તેને જોવા સારૂ, છડા અસવારીએ બીરબલને ઘેર ગયો, બીરબલના પલંગ આગળ ખુ

રસી હતી તે ઉપર બેઠા અને સુખ સાતાના સમાચાર પુછ્યા. એટલામાં બીરબલને હાજત થઇ આવી. તેથી બીજા ઓરડાના ખાળમાં ગયો. આ તકનો લાભ લઈ શાહે મનમાં વીચાર કર્યો કે બીરબલની હુશયારી મંદવાડને લીધે કાંઈ ઓછી થઈ છે કે નહીં. તેની પરીક્ષા કરૂં. એમ ધારીને બીરબલના પલંગના ચાર પાયા નીચે કાગળની એકેકી ચીઠી મુકીને ખુરસી ઉપર બેઠા. હાજતથી બીરબલ પાછો ફરી પલંગ ઉપર આવી સુતો એટલે રાજાએ બીરબલને પુછયું કે, 'તમારો પલંગ લગારે આઘો પાછો ખશયો હોય, એમ તમને કાંઈ જણાય છે કે નહીં શાહના આવા શબ્દો સાંભળતાજ બીરબલે ઉપર બાંધેલી છત સામુ જોઈને કહયું કે, 'મને એમ લાગે છે કે કાંતો મારો પલંગ કાગળવા ઉંચો થયો હોય, કાંતો આ ઉપર બાંધેલી છત કાગળવા નીચી આવી હોય એવું મને લાગે છે.' બીમાર છતાં બીરબલની શકતી જેવીને તેવી છે તે જાણી શાહ અને શાહ સાથે આવેલા અમલદારો અજાયબીમાં ગરકાવ થઈને કહયું કે, 'આવી અકલ તો બીજા કોઇનામાં હોય નહીં.' શાહે બીરબલને કહયું કે, 'તમારા ચાલાકી જોવા માટે મેં તમારા પલંગના ચાર પાયા નીચે એકેકી ચીઠી મુકી છે.' એટલું કહી સ્વારી પાછી ફરી.

વારતા નોવાસીમી.

ચાર મલની પરીક્ષા.

ચાર દેશના ચાર મલ, કોણ અધિક બળવાન,
તે કુસ્તી કીધા વગર, જાણે જાણ પ્રધાન.

એક દીવસે શાહ દરબાર ભરી બેઠા છે, એવામાં ચાર દેશના ચાર મલ આવી રાજાને વીનાતી કરીકે અમારી પરીક્ષા લઇ અમને નોકરીએ રાખો. આ ચારમાંથી કોને રાખવો તેની શાહને સમજ નહીં પડવાથી શાહે બીરબલને કહયું કે, 'આ ચારેને કે

વારતા નીવાસીમી.

ગળે પડું ચાકરડી.

જુઠું ટકે જરીવાર, પાર ન પહોંચે પ્રવીણ નર.

એક વખતે રસ્તેથી જતાં એક ગૃહસ્થનો હાથ પકડીને એક સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'અલ્યા લુચ્છા! ઉભો રહે, જાય છે કયાં! પારકી સ્ત્રીપર બલાત્કાર ગુજારી લાજ લુટી માટે શરમાતો નથી. ચાલ તારા પાપની શીક્ષા કરાવું?' એટલું કહી તે ગળે પડું ચાકરડી દરબારમાં જઈ ફરીયાદ કરી. આ ગળે પડું લોંડીની સઘળી હકીકત સાંભળી લઇને શાહે તેથી તે તોહમતવાળા માણસને દરબારમાં બોલાવી તેની બારીક તપાસ કર્યા ને પછી તે લોંડીને શાહે હસીને કહ્યું કે, 'તારામાં ડહાપણ બહુ [illegible], માટે તારી ડહાપણ ભરેલી ઠાવકી ચતુરાઇ જોવાની મને ઇચ્છા થઈ છે, તે માટે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ રૂમાલમાં [illegible] નમુનેદાર બુટો ભરી આપ. બાદ તારા કેસનો ચુકાદો આપીશ.' એમ કહી બાદશાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો તે લોંડીના હાથમાં આપી પરોવવા કહીને શાહ સોયને ચપટીમાં ફેરવવા લાગો.' આ જોઇ તે લોંડી બોલી કે, 'ખુદાવીંદ! સોય ફેરવવી બંધ [illegible] રાખશો તોજ મારાથી દોરો પરોવાઈ શકાશે?' આ સાંભળી [illegible] કહ્યું કે, 'વાહ! ઠગારી! જ્યારે તું આ ફરતી સોયમાં [illegible] પરોવવા અશકત છે ત્યારે આ માણસે તારી ઉપર બલાત્કાર [illegible] તે તું કેમ સહન કરી શકી! માટે આ દાખલા ઉપરથી [illegible] સાબીત થાય છે કે તારી ઇચ્છાથીજ આ માણસે તારી સા[illegible] રંગ રમ્યો છે. પણ તારા મનની લાલચને પુર્ણ ન કરવાથી [illegible] આ ફરીયાદ માંડી ને પૈસા ઓકાવવાની માત્ર યુકતી રચી [illegible] યુકતીમાં તું ખોટી પડી છે. ફરીથી તારા જેવી હલકી જા[illegible] સ્ત્રીઓ બીજાઓની આબરૂ ઉપર હુમલો ન કરે તેટલા [illegible] ને બાર માસ સુધી

અંધારી ઓરડીમાં પુરી રાખવાનો હુકમ કરૂં છું.' શાહનો આ તાત્કાલીક ઈનસાફ જોઈ તમામ દરબાર શાહના ઉંચા પ્રકારના ન્યાયની ખુબીને વખાણવા લાગી.

—:o:—

વારતા નેવુંમી.

બીરબલ અને ગંગ કવી.

બીરબલ અને ગંગ એક ગુરૂની નીશાળે શીખ્યા હતા, અને અભ્યાસ કરતી વખતે બંને જણ એકમેકના મીત્ર બન્યાં હતા. ભણુતા ભણુતા તે મોટા થયા ત્યારે તે બંને જણ જુડા પડયા. અને કમાણી કરીને પોત પોતાનું પેટ ભરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેઓ કોઈક વખતે મળતા હતા. પણ બીરબલ જ્યારે પ્રધાનપદ ઉપર નેમાયો ત્યારે પાછો તેમનો મેલાપ થયો. તે વખતે તેને પોતાની જુની મીત્રતા યાદ આવવાથી કવી ગંગે એક દોહરો કરીને બીરબલને મોકલ્યો. તે સાથે પોતાના ઘર પાસે એક બોરડી હતી તેમાંથી થોડા બોર તોડીને મોકલ્યા. સાથે મોકલેલો દોહરો આ પ્રમાણે હતો.

દોહરો.

આગું સુદામા કિશનતે, ગંગ બીરબલ ફેર,
તા દિનમેં તાંદુલ હતે, યહ દીનનમેં બેર.

બીરબલ પણ પોતાની આગલી મીત્રતા સંભારી આનંદ પામ્યો.

તે પછી બીજે દીવસે સભામાં એકઠા મલ્યા તે વખતે બીરબીલે ગંગને કહયું કે, 'બારોટજી ! આપણા નામદાર બાદશાહ સલામતનો સમય તો વર્ણવો ?'

ગંગે કહયું કે, 'ખમા ! સરકાર !

દુહો.

તાનહદ મીયાં તાનસેન, હદ બુદ્ધિબળ બીર;
શાહ હુકાં શા' અકબરાં, ટોડરમલ્લ વજીર.

આ સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો અને ગંગને સરપાવ આપવા હુકમ કીધો.

બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! આ ભારત ભુમીમાં ભાટ અને બારોટોએ પ્રથમથીજ પોતાની નામના મેળવી છે. ગંગજી એકાદ ભાટની સ્તુતિનું કવિત સંભળાવશો ?'

ગંગે નમન કરીને કહ્યું કે, 'ખુશીની સાથે, અંહી ના કયાંછે.

કવિત.

પવનકો તોલ કરે ગગનકો મોલ કરે,
રવિસે બાંધે હિંડોલ એસે નર ભાટ હૈં;
પથ્થરસો કાંતે સુત બાંઝનનકો બઢાવે પુત,
મસાનમેં બસત હે ભુત તાકો ઘર ભાટ હૈં.
બીજલીકો કરે લેવા દવનીસું રાખે દેવા,
શાહકું ખવાવે મેવા એસો સધ્ધર ભાટ હૈં;
મેઘનકું રાખે ડેરા તખ્તકા લુટાવે ડેરા.
મનકા સંભારે ફેરા એસો નર ભાટ હૈં.

બીરબલે કહ્યું કે, 'શાબાશ, બારોટજી, શાબાશ ! ભલી બજાવી.'

આ સાંભળતાજ શાહ વધારે આનંદ પામી બીજો સરપાવ મંગાવી ગંગને આપ્યો.

—o—

વારતા એકાણુંમી.

—:o:—

વાણી વીનોદ—૧

એક વખતે સભા ભરાઇ હતી તે વખતે અગત્યનું કામ આટોપી લીધા પછી વાણી વીનોદની શરૂઆત થઇ. ગંગ વગેરે કેટલાક કવીત વગેરે કહયા પછી એક દરબારીએ કહયું કે, 'હજુર ! ગરજ બડી બાત હે, ગરજ બીન કોઈ કીસીકે સામને નહીં દેખતા. 'ગરજહી બીબી ગુલામકું જાવે' યહભી ઉસ્સે કહયા જાતા હય.'

આ સાંભળતાજ શાહે કહયું કે, 'ગરજહી બીબી ગુલામકું જાવે, એ પાદપુરતી ઉપર કોઈ કવી પોતાનો પાયો રચીને બોલે તેમ છે ?'

આ સાંભળતાજ કાંઈ પણ વીચાર કર્યા વગર ગંગ ઉઠીને બોલ્યો, 'હજુર ! એમાં તે શું ? બારોટને મન તો એવી કવીતાઓ બચ્ચાની રમત જેવી છે. જુઓ સાંભળો:—

ગરજહી અરજુન હીજ ભયો,
અલી ગરજહી ભીમ રસોઈ બનાવે;
ગરજહી દ્રૌપદી દાસી ભઇ,
અલી ગરજહી ગોવીંદ ધેન ચરાવે;
ગરજ બડી ત્રૈલોકનમેં,
અલી ગરજ બીના કોઇ આવે ન જાવે;
કવી ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર,
ગરજહી બીબી ગુલામકું જાવે.

'હજુર ! સારી દુનીઆ ગરજકી હૈ'

શાહ તેની આવી ઉત્તમ કાવ્ય શકતીની; શીઘ્ર કવીતા સાંભળી આનંદ પામીને કહયું કે, 'ધન્ય છે, ગંગ ધન્ય છે !

ભલી બજાવી તેં તો ! તારા જેવો બીજો ભાટ આ જગતમાં હાલ તો મળવો કઠીણ છે. પૃથુરાજનો જેવો ચંદ બારોટ હતો તે વોજ મારી દરબારમાં તું પણ છે.'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, 'સરકાર ! એમાં મે કાંઇ વધારે કરયું નથી. બારોટ કાંઈ શીખીને થવાતું નથી. એતો માના પેટમાંથી જન્મ લેતાજ બારોટ જન્મે છે.'

ગંગના આવા વાકયો સાંભળતાજ શાહ તો વિસ્મય પા મ્યો, પણ એક દરબારીએ જરા વધારે રસ લાવવા માટે કહ્યું કે, 'નામદાર ! મારા ધ્યાનમાં તો આવી વાત ઉતરતી નથી. આતો બારોટોએ પોતાની કાંઈ દંતકથા ચલાવી હોય તેવી વાત લાગે છે.'

ગંગે જરા આંખ ચઢાવીને કહ્યું કે, 'શું ! આ દંતકથા જેવી વાત છે ? બારોટનો છોકરો જન્મથી શું બારોટ નથી જન્મતો ? નહીં, નહીં, એ વાતજ ખરી છે !'

એક દરબારી જાણે ગંગની દયા ખાતો હોય તેવો બહારથી દેખાવ કરી પણ અંદરથી તેની સામે શાહને વધારે ઉશ્કેરી મુકવા જેવા વાકયો કહ્યા કે, 'હજુર ! પણ ગંગ બારોટ પોતે કયાં ના પાડે છે ? એ તો એ વાતનો પ્રત્યક્ષ દાખલો બતાવવાને તત્પર છે.'

શાહે કહ્યું કે, 'હા, જો ગંગ એ બાબતનો દાખલો મને બતાવી મારી ખાત્રી કરી આપે તો હું એ વાત સાચી માનું.'

એક દરબારી જે ગંગના કુટુંબના માણસોને ઓળખતો હતો અને તેમની સાથે પરીચયમાં હતો તેણે કહ્યું કે, 'સર કાર ! ગંગની દીકરી હાલ ગર્ભવંતી છે. તે બાઈના જુજ સમ યમાં છુટા છેડા થશે. તે વખતે આપની ખાત્રી કરવી હોય તો આપ કરી શકશો.'

આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'જો એમજ હોય તો પછી આપણે તેની ખાત્રી કરીશું. ગંગની છોકરી મારી છોકરી સમાન છે તેથી જેમ ગંગને ત્યા એ હોય તેમ મારે ત્યાં સુવાવડ કરશે. જો એને છોકરો અવતરશે તો પરીક્ષા કરી ખાત્રી કરવા માટે હું મારા તાબામાં તેને રાખીશ અને છોકરી થશે તો હું તેને દાએજો આપી પાછી મોકલીશ.'

બધાને આ વાત પસંદ પડી. ગંગે પણ વગર વાંધે તે વાતને સ્વીકારી. પછી સભા બરખાસ્ત થઇ. શાહે તરત ગંગની છોકરી માટે પોતાના મહેલમાં તૈયારીઓ કરાવી અને પછી તેને લાવીને ત્યાં રાખી.

—o—

વારતા બાણુંમી.

વાણી વીનોદ—૨.

એક વખતે શાહ અને બીરબલ ઘોડે બેસીને જમુના કીનારે ફરતા હતા. તે વખતે ત્યાં કેટલાક ગધેડા ચરતા હતા તેમનો ધણી કુંભાર ત્યાંથી થોડે છેટે ઝાડ નીચે પડીને ઉંઘતો હતો.

કુતરાની પુછડી ઝાડે બાંધવા છતાં સીધી ન રહેતા વાંકીને વાંકી રહેછે. તેમજ આ ગધેડા છે. એમને ગમે એટલા પાણીમાં નવરાવી સાફ કરો તોપણ તે ધુળમાં લોટયા વગર રહેતા નથી.

કુંભારે પોતાના ગધેડાઓને થોડીવાર પહેલાંજ નવરાવ્યા હતા. તેથી ભીને શરીરેજ ગધેડાઓ જમીન ઉપર આલોટયા હતા તેથી તેમના શરીરે ધુળ વળગી રહી હતી. તે જોઇ શાહે કહ્યું કે, 'બીરબલ! આ ગધેડાઓના જેવું ખરાબ પ્રાણી એકે ન હોય. એના માલેકે થોડીવાર પહેલાંજ એમને નવરાવી

સાફ કર્યા હશે પણ આટલીવારમાં એ તો પાછા શરીરે ધુળ ચોપડી ઉભા છે.'

તેના ઉત્તરમાં બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! એતો એમનો મુળ સ્વભાવ છે. બધાનું ઓશડ છે, પણ એક સ્વભાવનું ઓશડ મળતું નથી. એક કવીએ કહ્યું છે કે:—

પાવકકું જળ બીંદુ નીવારન, સુર્ય તાપકું છત્ર કીયો હે;
બ્યાધીકું વૈદ, તુરંગકું ચાબુક, ચોપગકું વૃક્ષ દંડ દીયો હે.
હસ્તી મહાવદકે સીર અંકુશ, ભુત પીશાચકું યંત્ર કીયો હે.
ઓખડ હે સબકો સુખદાયક, સભાવકા ઓખડ નાહી કીયોહે.

તેથી ખુદાવીંદ! બધાનું ઓશડ છે, માત્ર એક સ્વભાવનું ઓશડ નથી.'

શાહ બીરબલની આવી સમયસુચક વાણી સાંભળી આનંદ પામ્યો.

—૦—

વારતા ત્રાણુંમી.

વાણી વીનોદ—૩

એક વખતે મંગળ બાગમાં દરબાર ભરાઈ હતી. ખુબ ગાન તાન ચાલી રહ્યું હતું. તે વખતે એક પરદેશી પંડીત જે કેટલાક દહાડા થયા દીલ્લીમાં આવી રહયો હતો તે રજા મેળવીને દરબારમાં દાખલ થયો. કેટલીકવાર સુધી દરબારની ગમત જોય પછી તેણે કહયું કે, 'સરકાર! કેટલાક સવાલો મારે આપના દરબારીઓને પુછવા છે. જો રજા આપો તો પુછું.'

બાદશાહે કહયું કે, 'ખુશીથી પુછો.'

પંડીતે કહયું કે, 'આપના દરબારીઓમાંથી એકેક જણે જવાબ આપવો. એક પણ સવાલનો જે જવાબ આપી ન શકે તેણે બીજા સવાલનો જવાબ આપવો નહીં.'

શાહે કહ્યું કે, 'ભલે, તેમ કરશે.'

પંડીતે સવાલ પુછયો, 'જુવાનીમાં માણસે શું કરવું?'

કેટલાક દરબારીઓએ વીચાર કર્યો કે, કદી આપણે જવાબ આપવા જઈશું અને ખોટા પડશે તો આબરૂ જશે. માટે ચુપચુપ બેસી રહેવામાંજ શોભા છે. એના બધા જવાબો કાંતો જગન્નાથ પંડીત કે કાંતો બીરબલ આપી શકશે. તેમના વગર બધા સવાલોના જવાબો મળનાર નથી. જ્યારે કોઈ બોલતું નથી, અને જગન્નાથ પંડિત ત્યાં હાજર નથી જાણી બીરબલે જવાબ આપવાની પોતાની ફરજ વીચારી, તેણે તુરત જવાબ આપ્યો કે, 'વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખથી રહેવાનો ઉપાય.'

પંડીત—એવું શું છે જે, પાછળથી આવે છે અને પહેલાંથી જાય છે?

બીરબલ—દાંત, માણસનો જન્મ થયા પછી આવે છે અને મરણ પામ્યા પહેલાં જતા રહે છે.

પંડીત—નાશ ન થાય એવું શું?

બીરબલ—અચલ કીર્તી.

પંડીત—એવી કઈ બે વસ્તુઓ છે કે જે એક બીજાની પાસે છે છતાં તે મળી શકતી નથી.

બીરબલ—આંખો. બંને એક બીજાની પાસે છે છતાં વચ્ચે નાક રહેલું છે તેથી તેમનો મીલાપ થતો નથી.

પંડીત—સુખી રહેવાનો રસ્તો કયો?

બીરબલ—સંતોષી રહેવું તે. સંતોષી સદા સુખી અને અસંતોષી સદા દુઃખી.

પંડીત—કંઇ ચીજ વધારે કીંમતી અને વખાણવા લાયક હોય છે?

બીરબલ—કારીગરી

પંડીત—મુર્ખ કોને કહેવો ?

બીરબલ—જે પોતાનો સ્વાર્થ સમજતો નથી તેને.

પંડીત—એવું શું છે જે પોતાના જેવા પોતાના પાડોસીઓને કરી મુકે છે ?

બીરબલ—એતો સુખડ.

પંડીત—કામ સંતોષકારક કયારે થાય ?

બીરબલ—જયારે પોતાને હાથે કરયું હોય ત્યારે.

એક પછી એક પોતાના સવાલોના બીરબલે જવાબ આપ્યા તેથી તે પંડીત ઘણોજ ખુશી થયો. શાહ પણ બીરબલની જીત થયલી જાણી બહુજ આનંદ પામ્યો. તેથી તેણે બંનેને સારો શીરપાવ આપ્યો.

પંડીતે પણ બીરબલના બહુ વખાણ કર્યા અને પોતે જયાં જયાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેની સ્તુતી કીધી.

—o—

વારતા ચોરાણુમી.

બહું તરનારો પાણીમાંજ ડુબે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે, પર દુઃખે ન રડે કોય.

એક સમે શાહ રાતે નગર ચરચા જોવા નીકળ્યો હતો. ફરતો ફરતો તે જમુનાના કીનારા પર આવ્યો, એટલામાં તેણે ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતી દીઠી. આ ત્રણે સ્ત્રીઓનું રૂદન સાંભળી શાહ તેની પાસે જઈ તેણીઓને પુછયું કે, 'તમે શામાટે રડો છો ? તે જો કહેવામાં કશી હરકત ન હોયતો મને કહો.' આવી વખતે અંહી આવી આમ કોણ બોલે છે તે સાંભળીને તે સ્ત્રીઓએ તરત પોતાની આંખ ઉઘાડીને જોયું તો, કોઈ દેવાંશી નરને ઉભેલો દીઠો. આ દેવાંશી નરને જોતાજ બે હાથ જોડી, શીશ નમાવી પહેલી સ્ત્રી બોલી કે, 'મારો સ્વામી આ જમુના નદીના પેલે

પાર ખેતીનું કામ કરે છે તેથી તે દરરોજ તરીને પેલે પાર જાય છે અને આવે છે, પણ તે કોઈક દીવસે તરનારો પાણી માંજ ડુબી મરે. તેથી હું રડું છું.' બીજીને રડવાનું કારણ પુછતાં તેના ઉત્તરમાં બીજી સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'મારો પતી રોજ ચોરી કરવા જાય છે, જેથી તે કોઈક દીવસે કરોળીઆની પેઠે પોતાની જાળમાં ફસાઈ મરશે તેથી હું રડું છું.' ત્રીજીને પુછતાં ત્રીજીએ કહ્યું કે, 'ન્હાના પતીને લીધે એળે જતાં યોવનને માટે રડું છું.' આ પ્રમાણે ત્રણેનું રડવાનું કારણ સાંભળી શાહ પોતાના મહેલમાં ગયો અને ગંગ કવીની રાહ જોતો બેઠો. એટમામાં ગંગ કવી આવ્યો. તે જોઈને શાહે ગંગ કવીને કહ્યું કે, 'રાતે સ્ત્રીઓ શા માટે રોતી હતી ?' આ પ્રમાણેનો શાહનો સવાલ સાંભળી ગંગ કવીએ કહ્યું કેઃ—

નદી પાર ખેતી કરે, અરૂ પરઘર ચોરી જાય;
બાલે કંથકી કામની, (યહ) તીનુ બુરી બલાય.

માટે રોતી હતી.' આ પ્રમાણે ગંગ કવીનો ઉત્તર સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી ગર્વાનંદી બન્યો.

—o—

વારતા પંચાણુંમી.

બે ભેદ ભરેલા મુસાફરો.

એક દીવસે શાહ દરબાર ભરીને પોતાના મનોહર બાગમાં બેઠો હતો તેવામાં ત્યાં બે મુસાફરો આવીને હાજર થયા. અને તેઓ કોણ હતા તે પારખી કાઢવા માટે શાહને અરજ કીધી. તેમની આ અરજ સાંભળી શાહ અને દરબારીઓ તેમની તરફ આશ્ચર્ય પામીને જોવા લાગા. તે એક બેકને મળતા આવતા હતા તેથી તેઓ કોણ છે તે ધારવું બહુજ કઠીણ કામ હતું.

નીમીશવાર વીચાર કર્યા પછી શાહે તમામ દરબારીઓને કહ્યું કે, 'આ મુસાફરો કોણ છે તે પારખી કાઢો !' હવે કેમ કરવું તેના વીચારમાં બધા પડયા. આખરે બીરબલે તેમ કર વાની હામ ભીડી. બીરબલે બંને મુસાફરોને આસન આપી બે સાડયા અને પછી એક મુસાફરને કહ્યું કે, 'હું પુછું તેના ખરા જવાબ આપશો ?'

પહેલા મુસાફરે હા પાડી.

બીરબલ—તમે કયાં રહો છો ?

પહેલો મુસાફર—હું દરેક ઠેકાણે રહું છું છતાં મારૂં એક ચોક્કસ સ્થાનક નથી.

બીરબલ-તમે શું કરો છો ?

મુસાફર-હું દોડનાર છું. અને આખી દુનીયાના દરેક ભ ાગમાં હું દોડું છું. જયાં બીજા કોઇનો પણ પ્રવેશ થઇ ન શકે એવા સઉથી ખાનગી ભાગમાં પણ વગર અટકાવે હું દાખલ થઇ શકું છું.

બીરબલ—તમારી સતા કેટલી છે તથા બીજું પણ તમા રે વિષે જેટલું જણાવી શકતા હો તેટલું મને કહી દો.

મુસાફર-મારી સતા ઘણી છે. હું માત્ર આ દુનીઆ ઉપ રજ ફરતો નથી પણ આકાશમાં પણ ફરી શકું છું. મને જોતાજ સાગર અને ભુમી કંપવા મંડી જાય છે, અને જંગલના મહોટા ઝાડો જડમુળથી ઉખડી જાય છે. હું જયારે ફરવા નીકળું છું, ત્યારે દરેક જણને મારતો જઉં છું. પણ મને પકડી રાખવાની કોઇ સતા ધરાવતો નથી. દરેક જણ મારૂં નામ જાણે છે, છતાં કોઈએ મને દીઠો નથી. મારા વડેજ બધું છે. હું ન હઉં તો આ ભુમીમાં ઘણી ઉથલ પાથલ થઈ જાય.

બીરબલે વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'ઠીક.'

મુસાફર—ત્યારે કહો, હું કોણ છું ?

બીરબલ—જરાક ઉભા રહો. આ તમારા ગોઠીયાને સવાલ પુછવા છે તે પુછી લઉં. પછી બંનેને એક સામટો જવાબ આપું. પછી બીજા મુસાફરને પગથી તે માથા સુધી તપાસીને બીરબલે પુછયું કે, 'તમે કયાં રહો છો ?'

બીજો મુસાફર—હું દરેક સ્થળે રહું છું. મારા વગરનું કોઇ પણ સ્થળ ખાલી નથી.

બીરબલ—તમારી સતા કેટલી છે ?

બીજો મુસાફર—પહેલા મુસાફરના જેટલીજ મારી સતાછે.

બીરબલ—તેના જેટલા તમે નુકશાન કરતા છો કે નહીં ?

બીજો મુસાફર—હું નુકશાનો કરૂં છું, પણ લોકો મને પાપી તરીકે ગણુતા નથી. તેમ મને શીક્ષા પણ કરતા નથી.

બીરબલ—હજી તમારે કાંઇ વધારે કહેવું હોય તે કહી દો.

બીજો મુસાફર—મારે માટે કહેવું થોડુંજ છે. આ મારા ગોઠીયા મુસાફર વગર હું જીવીજ શકું. જેટલી એની ગતી છે તેટલી મારા પણ ગતી છે. મારા વગર મનુષ્ય પ્રાણી કોઈ પણ ખાલી નથી, તેમજ જીવી પણ ન શકે. મને પાંજરા જેવી વસ્તુમાં પોપટની પેઠે બંધ કરી રાખવામાં આવે છે. આ મારો ગોઠીયો મુસાફર મને દરેક રીતની મદદ કરે છે. હું એનો આભારી છું.

બીરબલ—ઠીક. સમજયો. આ સીવાય બીજું કાંઇ જણાવવા જેવું છે ?

બીજો મુસાફર—ના, હવે કાંઈ વધારે જણાવવા જેવું રહયું નથી. માટે કહો જોઈએ હું કોણ છું ?

હવે આ બંનેને બીરબલ શો જવાબ આપે છે તે જાણુવાને

દરેક દરબારીઓ આતુર થઇ રહ્યા. બીરબલ શાહ તરફ જોઈને કહ્યું કે, 'હજુર! હવે આપ હુકમ કરો તો આ બંને મુસાફરો કોણ છે તે હું જાહેર કરૂં.'

શાહ—બીરબલ! ખુશીથી કહો.

બીરબલ—આ પહેલો મુસાફર પવન છે અને બીજો મુસાફર મન છે.

પોતાના સવાલનો જવાબ મળતાજ બંને મુસાફરો 'વાહ! વાહ!' કરતા ત્યાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા. પણ શાહ તેઓને એમને એમ જવા દે એવો ન હતો. શાહે સીપાઇઓને આજ્ઞા કરી કે, 'આ બંને મુસાફરોને પાછા અંહી લાવો.' પહેલા મુસાફરો, જેઓ હજી દરવાજા સુધીજ ગયા હતા તેમને બાદશાહના હુકમથી પાછા લાવવામાં આવ્યા. શાહે તેમને સત્કાર પુર્વક બેસવા કહ્યાથી તેઓ બેઠા. પછી શાહે કહ્યું કે, 'તમે મારી દરબારમાં આવી એમને એમ ચાલ્યા જાઓ તે ઠીક નહીં. તમે હવે અહીંજ રહો.

એક મુસાફરે કહ્યું કે, 'અમે ઘણા શહેરોમાં ફર્યા, પણ અમારા સવાલનો જવાબ કોઇએ ન આપ્યો તે આપની દરબારમાં મળ્યો. આ ભુમીમાં પણ બીરબલ જેવા રત્નો પડયા છે એવી અમારી ખાત્રી થઇ તેથી અમે અમારે સ્થાને જઇએ છઈએ.'

શાહે પુછ્યું કે, 'તમે કોણ છો? અને કયાંના રહીશ છો?'

એકે કહ્યું કે, 'સરકાર! અમે દક્ષીણના રહીશ છીએ. પણ બાલપણમાંથીજ અમારે કાશીમાં રહેવું થયું હતું અને ત્યાંજ રહી ભણ્યા છઈયે. અમે બંને ભાઈઓ છઇએ. અમારા પીતા અમારે માટે થોડીક પુંજી મુકી ગયા હતા. પીતાના મરણ બાદ અમે સ્વદેશ તરફ ગયા. ત્યાં અમારા સંબંધીઓ વીપે

શોધ કીધી પણ કોઈ ન જણાયાથી અમે પવન તથા મનના નામ ધારણ કરી મુસાફરીએ નીકળ્યા અને ગામોગામ અને નગરે નગર ફરતા અમે કોણ છઈએ તે વીષે સવાલ પુછતા બે વરસ ફર્યા. પણ કોઈએ અમારા સવાલનો જવાબ ન આપ્યો. પણ આજ રોજ આપના દરબારમાં આ પુરૂષ રત્નથી અમે જવાબ મેળવ્યો. હવે અમે કાશીમાં જઈને રહેશું.'

શાહે તેમને બીજા કેટલાક સવાલ પુછી તેઓ પંડીત છે એવી ખાત્રી કરી પોતાની પાસે રાખ્યા.

—o—

વારતા છનુમી.

હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો.

એક દીવસે એક બેગમ સવારના પહોરમાં ઉઠી મુખ ધોતી હતી તે વખતે કપાલ ઉપર ચોડેલો રત્નજડીત ચાંદલો તેના હાથમાં આવી પડયો. બેગમ સાહેબ પોતાના કપાળમાં ચાંદલો ચોડેલો છે એવી વાત ભુલી ગઈ હતી તેથી મોહું ધોતાં તે પાણીમાં પડયો. આ ચાંદલામાં હાથીનું ચીત્ર હતું. તેથી જાણે હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો ન હોય ? એવો ભાસ થતો હતો. આ વાત બેગમે શાહને કહી. થોડીવાર પછી ગંગ વગેરે ત્યાં આવ્યા. તેમને શાહે પુછયું કે, 'હથેલીમાં હાથી કેમ ડુબ્યો ?'

ગંગે કહયું કે, 'સરકાર ! એમાં તો કાંઈક રસાલંકાર જણાય છે. સાંભળોઃ—

સવયા.

સોલ સિંગાર સજી અતિ સુંદર, રેન રમી સો પિયા સંગ રાની;
ઉઠ પ્રભાત કમલમુખ ધોવત, ટીકી ખસી હથેલી લીપટાની.

તામે ચિત્ર હતો ગજરાજ, અજીવક ખુબક કાહુ પીછાની.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, ડુબત હાથી હથેરીકે પાની.

ગંગનું બોલવું સાંભળી આનંદ પામી શાહે કહ્યું કે, 'બારોટજી ! કાંઈક બીજું સંભળાવો.'

ગંગે કહ્યું કે, 'જેવો માલેકનો હુકમ.'

સવૈયા.

જ્ઞાન ઘટે કોઈ મુંઢકી સંગત, ધ્યાન ઘટે બીન ધીરજ લાએ.
પ્રીત ઘટે કોઈ મુંગેકે આગે, ભાવ ઘટે નિતહિ નિત જાએ.
શોચ ઘટે કોઈ સાધુકી સંગત, રોગ ઘટે કુછ ઓખડ ખાએ.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, દારીદ્ર કટે હરિ ગુણ ગાએ.

આ વાણી સાંભળતાજ શાહ બહુ ખુશી થઈ ગંગને શાબાશી આપી.

બીરબલ આ લાગ જોઇ વધારે વાણી વિનોદ કરાવવાના વિચારથી કહ્યું કે, 'હજુર ! ગંગ બારોટ તે કાંઈ જેવા તેવાછે! બારોટમાં શિરોમણી છે.'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, 'એ બધો પ્રતાપ નામવર શાહનોછે

બીરબલે કહ્યું કે, 'પણ એમાએ પોતામાં રતિ જોઇએ. રાત વગરનું કાંઈ નથી.'

ગંગે કહ્યું કે, 'પુરૂષમાં જયાં સુધી રતિ ન હોય ત્યાં સુધી તે નકામો છે. સાંભળો.

સવૈયા.

રતિબિન રાજ રતિબિન પાટ, રતિબિન છત્ર નહિ એક ટીકો.
રતિબિન સાધુ રતિબિન સંત, રતિબિન જોગ ન હોય જતીકો.

રતિબિન માત રતિબિન તાત, રતિબિન માનસ લાગત ફીકો.
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર, નર એક રતિ બિન એક રતિકો

હજુર ! રતિ વગર બધુંજ ફોકટ છે.' આ સાંભળી શાહે તેને શાબાશી આપી.

દુહો.

સબ નદીઅનકો નીર હે, ઉજવલ રૂપ નિધાન,
શાહ પુછે કવિ ગંગકું, જમુના કયું ભઈ શ્યામ ?

કેટલીકવાર સૂધી કેટલોક વિનોદ ચાલ્યા પછી શાહે પુછયું કે, 'ગંગજી ! બધી નદીઓના પાણી ઉજળા છે છતાં આ જમુના નદીના પાણી કેમ કાળા છે ?'

ગંગે કહયું કે, 'ખાવીંદ ! અબ સુનીએ.

સવઇયા.

જા દિનતેં જદુનાથ ચલે, બ્રજ ગોકુલસેં મથુરાં ગિરિધારી.
તાં દિનતે બ્રજનાયિકા સુંદર, રંપતિ ઝંપતિ કંપતિ પ્યારી.
ઉનકે નેનનકી સરિતા ભઈ (જેસે) શંકર સીસ ચલે જલભારી.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, તાં દિનતે જમુના ભઈ કારી.

શાહ આ સાંભળી વધારે આનંદ પામ્યો. અને એક કીમતી સરપાવ ગંગને આપ્યો.

ભાગ આઠમો.

વારતા સતાણુંમી.

દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું આપશેજ.

એક દીવસે સાંજના શાહ અને બીરબલ છુપે વેશે ફરવા નીકળ્યા, તેમને સાદા વેશમાં ગંગ સામો મળ્યો. ગંગે શાહ બીરબલને ન ઓળખ્યા, પણ શાહનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું. તેણે બીરબલને કહયું કે, 'સામેથી ગંગ આવે છે તેને આપણી સાથે લઇએતો વધારે આનંદ થશે.'

બીરબલે શાહની મરજી જોઈ ગંગને બોલાવીને તેને પણ પોતાની સાથે આવવા કહયું. ગંગે તે નોતરૂં ઘણી ખુશીથી કબુલ કરયું. આ ત્રણે જણા ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. તેઓ એક સાંકડી ગલીમાં પેઠા. આ ગલી બહુજ સાંકડી હતી અને ત્યાં ગરીબ હાલતના લોકો વસતા હતા. તેમાનો એક માણસ એક ખુણામાં બેસીને હાય અફસોસ કરતો હતો. તેને રડતો જોઈ ગંગે પુછયું કે, 'કેમ ભાઈ, તું શા માટે અફસોસ કરે છે? તને શું દુઃખ છે?'

પેલા દુઃખી માણસે કહયું કે, 'હું બે દહાડાનો ભુખ્યોછું, તેથી મારા નસીબ ઉપર અપ્શોશ કરતો બેઠો છું. હું આ શહેરમાં થોડા વખત પહેલાં આવ્યો છું. મારી પાસે થોડાક પઈસા હતા તેમાંથી આટલા દીવસ કાઢયા. મેં નોકરી અને ધંધો કરવાના બહુ ફાંફાં માર્યાં પણ હું તેમાં ફાવ્યો નહીં. આજ બે દહાડા થયા મારી પાસેના બધા પઈસા પુરા થઇ રહયાં છે. હવે આ

અંગ ઉપરના કપડા સિવાય બીજું કાંઈ પણ મારી પાસે રહ્યું નથી. ભીખ માગીને જીવવાના કરતાં હું મરવું વધારે પસંદ કરૂં છુ.'

તેની દયાજનક વાત સાંભળી ગંગે કહ્યું કે, 'જો ભાઈ સાંભળ.

મોર મેરૂ પર ચુંગે, ચુંગે હંસા જલ સરવર,
શેર જંગલમેં ચુંગે, ચુંગે પછી જલ સરવર;
ગજ કદલીબન ચુંગે, ચુંગે પાતાળ ભુજંગમ,
મછ કછ સબહિં ચુંગે, ચુંગે ઘર બધે તુરંગમ;
જીવ જંત સબહિં ચુંગે, વાકી ગાંઠ કયાં ગથે હે,
ચિંતા મતકર નિશ્ચિંત રહે, પુરનહાર સમર્થ હે.

હે માનવી ! ધીરજ-રાખ. જેણે દાંત આપ્યા છે તેજ ચાવણું આપશેજ. એ વાતની તારે ખાત્રી રાખવી.'

તેણે કહ્યું કે, 'ધીરજ રાખે રહેતી નથી ? હવે તો મારાથી ઉઠીને ચલાય તેમ પણ નથી. આજ છ છ રોજ થયા ભુખ કરતાં અરધુંએ ખાવાનું મળતું નથી. કટકો રોટલો મળે તો હું આખો મલ્યો સમજી સબુરી રાખું છું, પણ હવે તો મારી સબુરી રહે તેમ નથી. આજ રાતના મારો દેહ પાડીશ.'

આ વાત થતી હતી તેથી આ કોઈ ખરેખરોજ દયાને પાત્ર છે એવી શાહ અને બીરબલની ખાત્રી થઇ. તેથી શાહે બીરબલને ઇસારત કીધી એટલે બીરબલે પોતાની પાસેના પઈસા કાઢી એક કપડામાં લપેટી પેલાના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, 'આ લે એમાં થોડાક પઈસા છે. એનાથી તું તારૂં જોઈ લેજે. જીવ આપ્યાથી કાંઇ જોવાનો નથી. જીવતો નર ભદ્રા પામશે.'

આટલું કહી આ ત્રણે જણ ત્યાંથી ચાલતાં થયા. પછી પેલા માણુસે કપડું છોડી જોયું તો અંદરથી સોનાની વીસ અસરફી નીકળી. આટલા પઈસા તો તેને મન એક મોટી પુંજી જેટલા હતા. તેણે મરવાનો વીચાર છોડી દીધો, અને પોતાને આવી એનની વખતે મદદ કરનારને હજારો આશીર્વાદ આપતો તે પોતાને ઠેકાણે ગયો અને બીજા દીવસથી થોડો થોડો માલ ખરીદી આબરૂ અદબથી પોતાનું પુરૂં થાય એટલું કમાવા લાગો

આવી રીતે ગુપ્ત ધર્માદા કરી શાહ અને બીરબલ હજારે ગરીબ માણુસોના ખરા અંતઃકરણના આશીર્વાદ મેળવતા હતા

—o—

વારતા અઠાણુમી

ભાટનો દીકરો જન્મથીજ ભાટ.

થોડા દિવસ પહેલાં શાહ આગળ વાત થઈ હતી કે, ભાટનો દીકરો માતાના ગર્ભમાંજ શીખીને ભાટ થાય છે અને તે ઉપર ગંગ કવીએ સરત પણ કીધી હતી. તે પ્રમાણે ગંગની પુત્રી જે ગરભવતી હતી તેને શાહે પોતાના જનાનામાં રાખી હતી. થોડા દીવસ વીત્યા પછી ગંગની છોકરીએ છોકરાનો જન્મ આપ્યો. આથી બાદશાહે ગંગની છોકરીને પાલખીમાં બેસાડીને તેના ધણીને ઘેર મોકલી દીધી અને તેના છોકરાને પોતાને ત્યાં રાખી તેની સારી રીતે બરદાસ્ત લેવા માંડી. એમ કરતાં તે છોકરો સાત વરસનો થયો. પણ શાહ આ વાત ભુલીજ ગયો હતો.

એક સમે શાહ મહેલમાં બેઠો હતો તે વખતે બીરબલ, ગંગ વગેરે પાંચ સાત દરબારીઓ આવી ચઢયા. ગંગને જોઈ જરા ગમત કરવાના વીચારથી બીરમલે કહયુ કે, "કેમ બારોટજી હવે પેલું પારખું કયારે બતાવો છો ?"

ગંગ—ખુદાવીંદના હુકમનીજ ખોટી છે.

શાહ—ત્યારે આવતી કાલેજ એ બાબતનું આપણે પારખું જોઇશું.

ગંગ—એમ નહીં, એને માટે તો આઠ દિવસ પહેલાં તૈયારી થવી જોઇએ.

શાહ—તેમ કબુલ છે. આજથી આઠમો દીવસ આપણે એ માટે ઠરાવીએ. બીરબલ, બાદશાહી બાગમાં એ માટે મોટો માંડવો નખાવો અને તે દીવસ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાવો.

બીરબલે તે માટેના જોઈતા હુકમો અમલદારોને આપી દીધા. આઠમો દીવસ થતાં સહુવારના રાજબાગમાં ખુબ ધામ ધુમ મચી રહી. લોકો સારા કપડા પહેરી ટોળાબંધ ત્યાં જવા નીકલ્યા. એક બાજુ શાહ અને તેના દરબાર માટે ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. બીજી બાજુ જનાના માટે પરદાઓ બાંધી લીધા હતા. તેમાં બાદશાહી જનાની સ્ત્રીઓ ઉપરાંત દરબારીઓ તથા શ્રીમંતોની સ્ત્રીઓ આવીને બેઠી હતી. એક તરફ શાહેરના અમલદારો માટે બેઠકો હતી. પ્રજાને માટે સઉથી વધારે જગા રાખવામાં આવી હતી ત્યાં લોકો કીડીની પેઠે ઉભરાઇ જતા હતા. વચ્ચે રાખેલા ચોકમાં અઢાર ભાટોને લઈને ગંગ બેઠો હતો. ગંગની છોકરીનો છોકરો જે સાત વરસનો બાળક હતો તેને લાવીને તેમની સામે બેસાડયો. આ બાળક બાદશાહી જનાનામાં ઉછરી મોટો થયો હતો તેથી તે બધી મુગલાઈ રીત શીખ્યો હતો.

બાદશાહ અને દરબારીઓ આવી બેઠા પછી બાદશાહે ગંગને કહયું કે, 'ગંગ! હવે ભાટનો છોકરો જન્મથીજ ભાટ જન્મે છે એ વાત ખરી કે ખોટી, તે હવે પ્રત્યક્ષ પુરાવા રૂપજ થશે.'

ગંગે કહ્યું કે, 'હજુર ! આ છોકરાને અમારી નાતના કાંઈ પણ સંસ્કાર થયા નથી. માટે પ્રથમ એના સંસ્કાર કરી અમે અમારી નાતમાં લઇએ તોજ સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન થઈ એની જીભે આવી બેસે.'

શાહ—એમ કરો.

ગંગે તે છોકરાનો સંસ્કાર કરી ભાટનો પોશાક પહેરાવી ચોતરફથી ઘેરી લઈને બધા ભાટો કવિત લલકારવા લાગ્યા. ગંગે સુર્યને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, 'હે સુર્ય દેવ ! મારા વંશની લાજ રાખજો.'

કવિત લલકારવા પછી ગંગે શાહને કહ્યું કે, 'સરકાર ! થોડીસી સુનીયે ?

સુનરે શાહ અકબ્બર દિલ્યનકો,
યેહી હેત પ્રીત ક્રિયા ભાટનકી;
એક ચંચલ અંક બસેહે વંશમેં,
દેખ ગર્ભમે લડકે પઢયનકી;
પરનર પાસ ન રહે પરવસમેં,
દે ખુશબો જાત કલ્યનકી;
કવિ ગંગ કહે યેહી ભાટકો જાયો,
અસલ સ્વરૂપ જાત મન્યનકી.

આમ બોલતાંની સાથેજ ગંગે પોતાના વંશની ધ્વજા છટથી તે છોકરાને માથે ફેરવી અને પછી તેનો હાથ પકડી શાહ આગળ લઈ જઈ કહ્યું કે, 'બોલ બેટા તારી મરજીમાં આવે તે.' આમ કહેતાંની સાથે તેના કંઠમાં માળા અરપણ કીધી.

તેજ ઘડીએ પહેલા સાત વરસના ભાટના છોકરાએ સભા ગજાવી મુકી.

અકબરશાહ બાદશાહ હુમાયુકે નંદન,
ભાટકે રંગણુ, એક થોરાશા એક થોરાસા;
દો જંજરદે, દો પંજરદે, એક ચાંદીકા એક સોનેકા.
દો બેલ દે, એક તીસકા એક બતીસકા;
દો ઘોડા દે, એક કુચ્છકા એક ભુજકા,
દો ઉંટા દે, એક લાહોરકા મુલતાનકા;
દો હાથી દે, એક સંગલકા એક દીપકા,
દો મુરગે દે, વો બોલે રાત મુજારકા,
દો પોપટ દે, વો લેવે નામ કીરતારકા,
દો કુતે દે, વો છોટે છોટે કાનકા;
દો ભાટણી દે, જેસા પુલ ગુલાબકા,
દો ગઉવા દે, ગોવાલણુ ગોવાલ લાલકા,
દો ભેંસાં દે, હાંકનવાળા સાથકા,
દો કુનબી દે, વો ખેડે ગારા ભાતકા,
દો પલંગ દે, છત્તર આછા સંગાતકા,
દો ગોલી દે, કામ કરે ઘર સમ્માલકા,
ઝાટક ઝુટક પલંગ બીછાવે, સોવે લડકા ભાટકા.

સાત વરસના આ ભાટના છોકરાની વાણી સાંભળતાજ જોવા આવનારાઓએ શાબાશીના પોકારોથી વધાવી લીધો. આ જોઈ શાહે તરત પોતાના ગળામાનો હાર કાઢીને તે ભાટ પુત્રને પહેરાવી દીધો. ભેટ સોગાદોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. જ્યારે પોકારો કરતાં બધા બંધ થયા ત્યારે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! ગંગનું કહેવું સાચું છે. ભાટનો દીકરો માના પેટમાંથીજ ભાટ જન્મે છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'એમાં જરાએ જુઠું ન

થી.' આમ કહી બીરબલે પોતાની સાળ ગંગને ઓઢાડીને માનથી તેને પોતાની પાસે બેસાડયો. પછી મેળાવડો હસતો રમતો બરખાસ્ત થયો.

શાહ પણ તે દીવસથી ગંગ ઉપર પ્રસન્ન રહેતો અને તેની છોકરીના છોકરાને વારંવાર પોતાની પાસે બોલાવી, તેની મધુરી વાણી સાંભળી આનંદ પામતો અને તેને મ્હોટી મ્હોટી બક્ષીસો આપતો.

—o—

વારતા નવાણુંમી.

સવા ગજની ચાદર.

એક વખતે શાહે સવા ગજ લાંબી પહોળી ચાદર તૈયાર કરાવી. તે ચાદર થઈ આવી એટલે પોતાના કેટલાક હાજી હા કરનાર દરબારીને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'હું બીછાના ઉપર સુઈ જઉં છું. આ ચાદર મને ઓઢાડી દો. એનાથી મારૂં આખુ શરીર ઢંકાવું જોઈએ.' આમ કહી શાહ બીછાના ઉપર સુતો, અને એક દરબારીએ આવીને અંગ ઉપર ચાદર ઓઢાડી. જો પગની તરફ ચાદર ખેંચી તો છાતી અને મોઢું ઉઘાડું રહી ગયું અને માથા તરફ ખેંચી તો પગ ઉઘાડા રહી ગયા. તરેહવાર યુકતીઓ કરી બીજા દરબારીઓએ હીકમત કરી જોઈ પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. આખરે બીરબલ આવ્યો. તેને એક દરબારીએ કહ્યું કે, 'શાહને આ ચાદર ઓઢાડવી છે તેનું શું કરવું?

બીરબલે થોડીવાર વીચાર કર્યા પછી કહ્યું કે, 'એ ચાદર મારા હાથમાં આપો એટલે હું પણ જરા મહેનત કરી જોઉં.'

જેના હાથમાં ચાદર હતી તેણે બીરબલને આપી. પોતે આટલી મહેનત કીધી તે છતાં ચાદર શાહને ઓઢાડી ન શકયા તો આ બીરબલ તે શી રીતે ઓઢાડશે તે વીશે તેમને વીચાર થયો.

બીરબલે પોતાના હાથમાં ચાદર લઇ શાહના પગ બેવડા વાળી દીધા અને ચાદર ઓઢાડી દીધી. તેનાથી શાહનું આખુ અંગ ઢંકાઈ ગયું. પછી શાહે બીરબલને કહયું કે, 'બીરબલ! મારા પગ વાંકા કેમ વાળ્યા ? એનું કારણ શું ?

બીરબલે કહયું કે, 'હજુર! એતો પગ જોઈને પાથરણું તાણવું જોઇયે ? લાંબે પગે કાંઈ ટુંકી ચાદર ઓઢાય ?' બીરબલની આ યુકતી જાણી શાહે તેને ખુબ શાબાશી આપી.

—o—

વારતા એકસોમી.

મુર્ખની મીત્રતાઈ.

એક સમે શાહ જુજ દરબારીઓ સાથે બેસી ગામ ગપાટાની વાતો ચલાવી રહયા હતા. તેમાં મુર્ખની મીત્રતાઈ વીશે વાત નીકળતાં ગંગે કહયું કેઃ—

સવૈયા.

ગંત તરંગ પ્રવાહ ચલે ઓર, કુપકો નીર પીઓ ન પીઓ;
અબ રદે રઘુનાથ બસે તો, ઓરકો નામ લીઓ ન લીઓ.
કર્મ સંજોગ સુપાત્ર મીલે તો, કુપાત્રકો દાન દીઓ ન દીઓ;
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, મુરખ મીત્ર કીયો ન કીયો.

શાહે તેને શાબાશી આપીને કહ્યું કે, 'રંગ છે ગંગ તારા વીચાર રૂપી તરંગને ? તારા વગર બીજો કોણ આવા સમયસુચક વાક્યો કહી સંભળાવે ?'

ગંગે કહ્યું કે, 'સરકાર ! જરાક બાકી રહ્યું છે તે સાંભળો.

કવિત.

ધન દેવે ધામ બાતકો બિશ્રામ દેવે,
રાજકી લગામ દેવે એસો મીત્ર પેખ્યો હે;
સમયાનુકુળ રેવે ભુલ થાપ નહિ દેવે,
નિષ્કપટ ન્યાયી કુડકપટ જીને છેકયો હે;
બાત ગુપ્ત રાખે દાખે બોલ ના કદી ઉથાપે,
પ્રકૃતિ પિછાની જાની લાયક મન લેખ્યો હે;
કહત હે કવિ ગંગ સુનો મેરે દિલ્હીપતી,
સમયપેં સીસ દેવે એસો કોઇ દેખ્યો હે ?

શાહે તુરત એક કીંમતી શાળ મંગાવી ગંગને ઓઢાડી દીધી.

વારતા એકસો એક.

બ્રજ ભાષાની બલીહારી.

એક સમે શાહ પોતાના એકાંત ભુવનમાં બેઠો હતો તે વખતે તાનસેન ત્યાં હાજર હતો. તેણે કેટલાક પદો ગાયા પછી સુરદાસજીનું પદ ગાયું.

જસોદા બાર બાર યું ભાખે,
હય કો બ્રજમેં હેતુ હમારો,
ચલત ગોપાલહી રાખે.

શાહે આ પદ સાંભળીને તાનસેનને પુછયું કે, 'આ પદનો શ્યો અર્થ થાય છે તે તો જરા કહો ?'

તાનસેને કહયું કે, 'ખાવીંદ ! જસોદા વારંવાર કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઈ અમારો એવો હેતુ છે કે, ગોપાળને જતા અટકાવે ?' આ પ્રમાણે શાહને સમજાવી થોડી વાર પછી તાનસેન સલામ ભરી ચાલતા થયા.

એટલામાં બીરબલ આવ્યો. તેની સાથે શાહે નહીં જેવી વાતો કરી કારણ કે તેનું લક્ષ તો સુરદાસજીના પદમાં ભરાયુ હતું. તાનસેને સમજાવેલો અર્થ તેના મગજમા બરાબર બેઠો ન હતો. તેથી તેણે બીરબલને તે પદ સંભળાવી તેનો અરથ પુછયો. બીરબલે કહયું કે, 'હજુર ! બાર બાર એટલે ઘેરે ઘેર. જસોદા ઘેરઘેર ફરીને એમ કહે છે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઈ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે ?'

બીરબલના કહેવા પછી થોડી વારે રાજા તોડરમલનું ત્યાં આવવું થયું. તેને પણ શાહે આ પદનો અરથ જાણવા માગ્યો. તોડરમલે કહયું કે, 'હજુર ! એનો એવો થાય છે કે, 'બાર એટલે પાણીનો દરવાજો. જસોદા ઘાટે ઘાટે ફરીને એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઈ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે.'

આ પ્રમાણે એક બીજાથી થોડા જુદા પડતાં અરથ સાંભળીને શાહ વીચારમાં પડયો. એમાંથી કયો અરથ સાચો તે વીશે તેને કાંઈ નીશ્ચય થયો નહીં. એટલામા કવિ અબુ ફઈઝીનુ ત્યાં આવવું થયું. શાહે તેને પણ તેજ પદનો અરથ પુછયો. અબુ ફઈઝીએ કહયું કે, 'ખલેકે ખાવીંદ ! બાર એટલે પાણીનો દરવાજો અથવા આંખમાંથી પડતાં આંસુ, જસોદા રડતી રડતી એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઈ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે ?'

આતો વળી ચોથો અરથ નીકળ્યો. કોઈનો અરથ એક બીજાના અરથને મળતો આવ્યો નહીં. આમ વીચાર કરતા હતા એટલામાં સોદાગર ખાજા જંગ આવ્યો, તેને શાહે આ પદ પુછતાં તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! બાર એટલે મહેલ. જસોદા મહેલે મહેલે ફરીને કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઇ એવો અમારો હેતુ છે કે ગોપાલને જતા અટકાવે ?'

તે સાંભળી શાહ પાછો વીચારમાં પડયો. આમાંથી કયો અરથ સાચો માનવો તે તેને સુઝયો નહીં. એટલામાં નવાબ ખાનખાનાની સ્વારી ત્યાં પધારી. નવાબ સાહેબ એ પદનો અરથ કેવો કરે છે તે જાણવાનું શાહનું મન થયું તેથી તેણે તેને પણ એ પદનો અરથ પુછયો. શાહનું પદ સાંભળી નવાબ સાહેબે થોડીવાર વીચાર કરીને પુછયું કે, 'હજુર! આ પદનો અરથ મને પહેલાં પુછયો છે કે, બીજા કોઈને પુછયો હતો ?'

શાહે કહ્યું કે, 'તમારા પહેલા બીજાઓને પણ તે પુછવામાં આવ્યો હતો.'

નવાબે પુછયું કે, 'તેમણે શો અરથ કર્યો હતો ?'

શાહે દરેકનો અરથ કહી સંભલાવ્યો. તે સાંભળીને નવાબ ખાનખાનાએ કહ્યું કે, 'સરકાર! સઉ સઉ પોત પોતાની જાત ઉપર ગયા છે. તાનસેન જાતે ગવૈયો. તેના ગાયનની અંદર વાર વાર ટોમ ટોમ થયા કરે છે તેથી તેણે બારબારનો અરથ ઘડી ઘડી કીધો. બીરબલ જાતનો બ્રાહ્મણ તે ઘરોઘર ફરનારો તેથી તેણે બારનો અરથ ઘર કીધો. રાજા ટોડરમલ મુત્સદી પડયો તેથી બારનો અરથ ઘાટ કીધો. પછી તો આપણા શાહેર ફઇઝી. કવિ

ને કરૂણા વધારે પસંદ હોય છે તેથી તેને તો રડવુંજ યાદ આવે છે. સોદાગર ખાજાજંગ તો આખો દીવસ અમીર ઉમરાવો અને શાહના મહેલમાં જનાર તેથી તેણે મહેલ અરથ કીધો. એનો અરથ તો જુદોજ છે.'

શાહે કહયું કે, 'ત્યારે તું કહે.'

નવાબે કહ્યુ કે, 'બાર એટલે શરીરના બાલ–રૂવાં થાયછે. જસોદાના રૂંવે રૂંવા એમ કહેછે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઈ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે ?'

અકબરે કહયું કે, 'નવાબ સાહેબ ! એ તો બ્રજ ભાષાની બલીહારી છે. આ પદના બીજા પણ જેટલા અરથ કરશો તેટલા થશે. આમાંથી કોઈનો પણ અરથ ખોટો છે એમ કહેવાય નહીં.'

આમ કહી શાહ ત્યાંથી ઉઠીને જનાનામાં ગયો, અને ત્યાં પણ રાણીઓ આગળ બ્રજ ભાષાના ઉપલા પદના થયલા અરથ સમજાવી, તે ભાષાની બલીહારી ગાઈ.

—:o:—

વારતા એકસો બે.

વગર વિચાર્યું કરનાર પસ્તાય છે.

એક સમે મોહોરમની કતલની રાતે ઓલીયાની દરઘાહમાં બીરબલ પોતાના છોકરાને સાથે લઇ શાહના પ્યાર માટે પગે લાગવા ગયો હતો, તે વખતે બીરબલના છોકરાના પગમાં ઘણી કીમતી ઝીક ટપકીથી ભરેલી મોજડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો, પગે લાગી પાછા ફરતાં એક મોજડી ગુમ થઇ ગયેલી જણાઈ. લોકોની બહુ

ઠઠ હોવાથી મોજડીની શોધ લાગી નહીં. તેથી બીરબલ એક મો જડી લઇ પોતાને ઘેર ગીઓ. મોજડી ઠોકર ખાતી ખાતી છેક ઓલીઆની કબર નજીક જઈ પડી. દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પઈસા વગેરે સમેટી લેતાં તે મોજડી નજરે પડી રે ઉપાડીને જોઈ તો મહા મુલ્યવાન લાગી. આ મોજડીને હાથમાં લઇને પગે લાગવાને આવેલા લોકોએ કહ્યું કે, 'આ મોજડી કાંઇ આદમ જાતની નથી, પણ નકી ઓલીઆ પીરની હોવી જોઈએ નહીં તો કબર નજીક કયાંથી હોય ? ખચીત ઓલીઆની આ પ્રસાદી છે. એમ માની ઓલીઆના મહા પ્રસાદને સર્વ મુસલમાનો તોબાહ સાહેબ એમ બોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા. બાલ બચ્ચાને અને બીબી વગેરે તમામ લોકને માથે આંખે અને ગાલે ઉપરનો શબ્દ બોલતાં અડકાડતાં હતા, અને પોતાને બહુ ભાગ્યશાલી સમજતા હતા. સહુવાર પડતાજ તે ઓલીઆનો મુજાવર તે મોજડીને લઈને શાહ પાસે જઈ રાતની બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી શાહ ઘણો ખુશી થઈ પોતે તથા પોતાની હુરમ વગેરે તે મોજડીને માથે આંખે અને ગાલે અરાડી તોબા સાહેબ એમ કહી પાક પરવર દીગારનો આભાર માન્યો. આ ધામધુમ ચાલી રહી હતી એટલામાં બીરબલ કચેરીમાં દાખલ થયો. તે જાણીને શાહે તરત ઓલીઆની ચમત્કારીક પ્રસાદની વાર્તા કહી મોજડી બતાવી. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, "સરકાર ! એતો મારા છોકરાના પગની મોજડી છે, જો આપની ખાત્રી થતી ન હોય તો એની જોડીની બીજી મોજડી મારે ઘેરથી મંગાવી આપું. એમ કહી બીજી મોજડી મંગાવી મુકાબલે

કરતા એકજ જાતની અને તેના છોકરાના પગનીજ જણાઇ. આ બંને મોજડીનો મુકાબલો થતાજ શાહ મુજાવર અને બીજા બધા મુસલમાનો શરમાઈ ગયા કે આપણે ઓલીઆનો પ્રશાદ સમજી માથે આંખે અને ગાલે બીરબલના છોકરાના પગની મોજડી અડાડી એ કેટલી બધી અણુવીચારી ભુલ થઈ છે. હશે. હવે સબસે બડી ચુપ !' એમ કહી મુંગે મોઢે પોતપોતાને કામે લાગા.

—o—

વારતા એકસો ત્રણ.

કાં પુતળું બાંધો કાં પુતળા લો.

'બુધ્ધિ હિંમત શરમ સુબળ, રહે ન એકે ઠામ;
ઉત્તર એના આપવા, હાજર જવાબી કામ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા હતો. દરબારમાં બીરબલ! જગન્નનાથ, ગંગ, તાનસેન અને બીજા સાહેબો એકમેકને સવાલ જવાબ કરી રહયા હતા. આ ચાલતા સવાલ જવાબથી તમામ દરબાર લીન થઈ ગઈ હતી. એટલામાં જેને પગે સોનાના પુતળાઓ બાંધેલા હતા. હાથમાં વિજય પટાકા રહી ગઈ હતી. મહા સ્વરૂપવાન અને મજબુત શરીરવાલો એક બુધ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ દરબારમાં આવીને ઉભો. દરબારમાં બેઠેલાઓને બે હાથે નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે, 'હે શાહના શાહ અકબર ! તારી દરબારમાં નવ રત્નો બીરાજમાન છે. અને તે રત્નો વડે તું શોભી રહયો છે. તારા તે નવ રત્નોને દુનિયાનો કોઈ પંડીત જીતી શકતો નથી. એમ મેં મારે કાને સાંભળ્યું છે. મોટા મોટા પીસ્તાલીશ રાજાઓને જીતી અને તેઓની પાસેથી એકેકું સવાશેર સોનાનુ પુત

ળું ખંધાવીને તમારી દરબારમાં દાખલ થયો છું. માટે શાસ્ત્ર વાદ વિવાદમાં મારી સામે ટકર ઝીલે એવા તમારા એકાદ રત્નનો ઉભો કરો. પણ મારી સરત એટલી છે કે, જો મને કોઈ સંવાદમાં જીતે તો હું આ ૪૫ પુતળાં છોડી દઈને મારે રસ્તે ચાલતો થઉં, ને ન જીતે તો તમારે સવાશેર સોનાનું પુતળું કરીને મારે પગે બાંધવું પડશે.'

આ બુધ્ધિશાળીના વચન સાંભળતાજ દરબાર વિસ્મય પામી. ક્ષણવાર શાંત રહી, એક બીજાના મોઢા સામું જોવા લાગી. પણ કોઇ આની સાથે સંવાદ કરવાને ઉઠયું નહીં. આ જોઈ બાદશાહે તરત બીરબલને ઇસારત કરી. ઈસારત થતાજ બીરબલ ઉભો થયો અને કહયું કે, 'મહારાજ ! કહો કે તમારે શું બાબદ વીશે સંવાદ ચલાવવો છે.' તેણે કહયું કે, મારે માત્ર ચાર સવાલ પુછવાના છે તેનાજ જબાબ આપો. જો જવાબ નહીં આપી શકેશો તો સવાશેર સોનાનું પુતળું બાંધવું પડશે.' બીરબલે કહયું કે, 'તમારી શરત કબુલ છે. પણ તમે જો હારો તો આ તમારા પગે બાંધેલ, પીસ્તાલીસ પુતળા છોડી દેવા પડશે. એ શરત કબુલ હોયતો સવાલ પુછો '

સવાલ પહેલો—તમારી શરત કબુલ કરતા પહેલો સવાલ પુછું છું કે, 'આજ રાતે હું સુતો હતો તે વખતે પહેલા પહોરમાં કોઈ સ્ત્રીનો વેશ લઈને આવ્યું, અને મને કહયું કે, ઉઠ. ત્યારે મેં તેને પુછયું કે, તમે કોણ છો ? તેણે કહયું કે, હું મતી છું. મેં પુછયું કે તમે કયાં રહો છો ? તેણે કહયું કે હું કપાળે રહું છું હવે એ કપાળે રહેછે તે તો ખરૂં પણ કોઈ વખતે તે આઘી પાછી જાય છે કે નહીં ?

સવાલ બીજો—વળી બીજો પહોર થયો એટલે કોઈ સ્ત્રી આવી તેને મેં પુછયું કે તું કોણ ? તેણે કહયું કે, હું શરમ. તું

ક્યાં રહે છે તો કહે કે હું આંખમાં રહું છું. તે તો ખરૂં; પણ તે ત્યાંથી ક્યારે આઘી પાછી જાય છે?

સવાલ ત્રીજો—ત્રીજા પહોરમાં હું આ બે વાતોનો નિશ્ચય કરતો હતો, એટલામાં વળી કોઈ સ્ત્રીને વેશે આવ્યું. તેને જોઈને મેં પુછ્યું કે, તમારૂં નામ શું? તો કહે કે મારૂં નામ હીંમત. વળી મેં તેને પુછ્યું કે, તમે ક્યાં રહો છો? તો કહે કે હું છાતીએ રહુંછું. એ વાત તો ખરી; પણ એ કોઈ વખત ત્યાંથી ખસે છે કે નહીં?

સવાલ ચોથો—ચોથા પહોરમાં હું આ ત્રણે વાતોનો નિશ્ચય કરી રહયો નહતો; એટલામાં કોઈ તરેહવાર પોશાક પહેરીને આવ્યું. તેનો વેશ સ્ત્રીનોએ નહોતો તેમ પુરૂષનો પણ નહોતો. તેથી મેં વીસ્મય પામીને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? તો કહે કે હું બળછું. ત્યારે કહયું કે તમે ક્યાં રહો છો? તો કહેકે હું શરીરમાં તથા હાથમાં રહું છું. હવે આ વાત ખરી છે. પણ બળ શરીરમાંથી તથા હાથમાંથી કોઈ વખત આઘું પાછું થાય છે કે નહીં? આ મારા ચારે સવાલના જવાબ આપો. તમારાથી આપી શકાય તેમ નહીં હોય તો પુતળું બાંધી ક્ષમા માગો.

બીરબલે કહયું કે, 'મહારાજ! ધીરજ રાખો. અભીમાનના ઘર ખાલી છે. હું પદ ધારણ કરનાર માણસ આ જગતને જીતી શકયો છે? તો પછી શામાટે પાણીના પરપોટા પેઠે ફુલી ગયા છો. આ અકબરની દરબાર છે તે દરબારમાં બેસનારા તમારા જેવા અંહકારી નથી પણ વિદવાનોનું સન્માન કરનારા છે. તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ પછી કુદકા મારજો. માટે હું તમારા ચારે સવાલોના જવાબ આપું છું તે સાંભળો.

તમારા પહેલા સવાલના જબાબમાં કહું છું કે, 'મતિ કપાળે રહેછે એ વાત તમારી ખરી છે. પણ જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારે મતિને ફેરવી નાંખે છે. તે વખતે ગમે તેવો સમજુ પુરૂષ હશે તેની પણ મતી મોત ફેરવી નાંખે છે.'

તમારા બીજા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'શરમતો આંખમાજ રહેછે એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જ્યારે માણસને કામ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે શરમ તે વખતે આંખમાંથીએ જતી રહે છે.'

તમારા ત્રીજા સવાલના જબાબમાં કહું છું કે, 'હીંમત છાતીએ રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે પણ જયારે બીક માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે, ત્યારે હીંમત ત્યાંથી ખશી જાય છે.'

તમારા ચોથા સવાલના જબાબમાં કહું છું કે, 'બળ શરીર તથા હાથમાં રહેછે, એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જયારે માણસને ઘડપણ આવે છે ત્યારે તે બળ તેમાંથી જતું રહે છે.'

આ ચારે સવાલના જબાબ દીધા પછી બીરબલે તેને પુછયું કે, 'કેમ મહારાજ ! આ તમારા ચારે સવાલના જબાબ બરાબર છે કે નહીં ? ના હોય તો સાફ ના કહેજો ? અને બરાબર હોય તો તમારે પગેથી પીસ્તાળીશ પુતળા છોડી આપીને તમારે રસ્તે પડો. હવેથી કોઇ દીવસ મનમાં એવું અભિમાન રાખશો નહીં. આતો અદલ ઈનસાફી અકબર બાદશાહનું રાજ છે તેથી જીવનદાન આપી છોડી દે છે ?'

આ સાંભળી તે અભિમાની બ્રાહ્મણ શરમાઈ ગયો. અને તેનો મ્હોનો ચ્હેરો ફીકો પડી ગયો. આ સવાલના જબાબ સાંભળવાને બેઠેલી તમામ દરબારને બે હાથે આશીરવાદ આપીને તે બ્રાહ્મણે કહયું કે, 'હે શાહના શાહ ! તમારો સદા જય

થાઓ ! તમારી દરબારને આવી રીતે શોભાવી રહેલા રત્નોને જોઈ મને મહા આનંદ થયો છે. હું તર્કવાદી છું પણ શાસ્ત્રવાદી નથી. શાસ્ત્રવાદીને જીતનાર તો દરેક સ્થળે મળી આવે છે. પણ તર્ક શાસ્ત્રી મળી આવતા નથી. તે તર્ક શાસ્ત્રીઓ તમારી દરબાર માં છે તે જોઈ મારા ગર્વનો નાશ થયો છે” એટલું કહીને તેણે તરત પોતાને પગેથી પીસ્તાળીશ પુતળા છોડી તે ચાલતો થયો. બીરબલની આ મહાન શકતી જાણુતાજ તમામ દરબાર બીરબલ ને હર્ષની ગર્જના કરી વધાવી લીધો.

વારતા એકસો ચાર.

કયા ન હો તો કર દેખો ?

એક માલખાઉં ગામમાં હરગોવન કરીને એક મહા ઠગ રહેતો હતો. તે કોઈ વખતે જુગારી બની જુગાર રમાડી પોતાનો શોક પુરો કરતો હતો. જુગાર રમતા ને રમાડતા ભાખરીના વાંધા પડતા તો કોઈ નવીન નીશાની વસ્તુઓ વેહેંચી લોકોને ફસાવી પૈસા હરણ કરતો હતો પણ તેના મનની મુરાદ પુરી થતી નહોતી. પોતાની મુરાદ પુરી પાડવા માટે એક સારા ધનવાનને શોધતો હતો. થોડાજ દીવસમાજ તેજ ગામમાંથી મોહન નામનો એક ધનવાન તેના સપાટે ચડી ગયો. પછી જોઇ લીઓ તેની મજા ! એક બાજુ જુગારખાનું ! બીજી બાજુ નીશાની વસ્તુઓ વહેંચવાનું ખાતું ધુમધોકાર ચાલવા લાગ્યું. રાત ને દીવસની કમાણી ઉછળવા લાગી. એટલામાં મોહન મૃત્યુ પામ્યો તે જોઇ હરગોવન ખુશી થયો. તે ગામમાં ધમાશા કાકા કરીને એક માણસ રહેતો હતો તે હરગોવન અને મોહનની બધી વાત જાણતો હતો. એક દીવસે હરગોવન ગાડીમાં બેસી રસ્તેથી જતો હતો તે જોઇને ધમાશા કાકાએ તેને કહ્યું કે, ‘શું હકનો માલ

હરામખોરી ખાશે !' આ સાંભળતાજ હરગોવીન મનમાં ગભરાયો અને તરત ઘેર આવી તેનો ઘાટ ઘડયો. જો આ માણસને લાંબે રસ્તે મોકલાવીશ નહીં તો તે જરૂર મારૂં ભોપાળું ફોડી નાખશે. તે ભોળા સ્ત્રી પુરૂષોને ફસાવવામાં હમેશા ઉન્મદ બનતો. આવો વીચાર કરીને એકદમ દીલ્હીમાં આવ્યો અને અકબરની સમીપ આવી ફરીયાદ કરીકે, 'સરકાર ! ધમાશા કાકા કરીને એક રખડતો બીનરોજગારી માણસ અમારા ગામમાં રહે છે તે મારે ઘેર આવી મારી સાથે વાતો કરવા લાગો. આ તેની વાતો ધન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે સંબંધીની હોવાથી હું તેનો હાથ પકડી મારા ઓરડામાં લઈ જઇ ગાદી પર બેઠા. મેં ચા મંગાવી તેને પાઈ પાન ખવરાવ્યું અને તેની વાતમાં વધારે તેજ લાવવા માટે મે તેને એક સફેત દવા ખવરાવી. જેનો નીશો આવતા તણે તે વાતને આગળ ન ચલાવતા બંધ કરીને ચાલતો થયો. આ સમે રાતના દસ વાગા હતા. તપાસ કરતાં જણાયું તો પેટી ઉપર રત્ન નથી. તેથી મને ધમાશા કાકા ઉપર શક ગયો, કે રખેને તે ચોરી ગયો હોય ! એમ ધારીને હું તેને ઘેર ગયો તે વખત તે પોતાના ઓરડામાં બેસીને મારૂં રત્ન તપાસતો હતો તે મેં જોયું. તે ઓરડો રસ્તે જતા માણસની નજરે પડે એવો છે.

પછી મેં તેને કહયું કે આ રત્ન મારૂં છે, અને તે તમે ચોરેલું છે, માટે મને આપો. નહીં તો હું તમારા ઉપર ફરીઆદ માંડીશ. ત્યારે ધમાશાએ કહયું કે જાઓ સુખેથી ફરીઆદી કરો. તે વખતે તેના ઓટલા પર ચાર જણા બેસીને મીઠાઈ ખાતા હતા તેમને મારૂં રત્ન બતાવીને સાક્ષી રાખ્યા છે. માટે મહેરબાની કરીને મારૂં રત્ન રૂ ૫૦૦૦નું છે તે અગર રૂપીઆ અપાવશો.

જેવો પોતે હતો તેવાજ સાક્ષીઓ હતા. તે ચારે સાક્ષીઓ એકમેકને કહેવા લાગા કે આપણે હવે ચોરી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. દરબારમાં જઈ સાક્ષી પૂરી આવીશું એટલે આપણા આસ

લ ભાઈબંધ જે હુમણા નવા લીબાસમાં છે તે આપણને રૂ ૫૦૦ આપશે પછી આપણે પણ અસલ જુગારીઓને ઘડીક ઝુકાવશું ! સાક્ષીઓને સમજાવીને હરગોવન પોતાને ઉતારે ગયો.

અંતે સત્યની જય છે. સત્યજ તરે છે. પાપ છાનું રહેતું નથી, છાપરે ચઢીને પોકારે છે. અને તે દુરગંધની વાસ છે. માટે જેમ દુરંગધ લેવા ચહાતું નથી. તોપણ તે સઉના નાક સુધી જઈ પહોંચે છે; તેમજ પારકા પાપની વાત જઈ પહોંચેછે, છાની રહેતી નથી. તો શું બીરબલ જેવો ન્યાયધીશ આ સફેત ઠગની ઠગારી બાજીને ઉઘાડી કરી નહીં નાખે ?

બીરબલે તરત માણસ મોકલીને ધમાશાને બોલાવી મંગાવીને પુછયું કે, તમારી ઉપર તમારાજ ગામના રહીશ હરગોવને રત્ન ચોરી જવાનો આરોપ મુકયો છે. અને તે આરોપ સાબીત કરાવવા માટે તેણે ચાર સાક્ષીઓ રજુ કરેલ છે. તે સાક્ષીઓની મુખ જુબાની ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે તમે ખરેખર રત્ન ચોરેલું છે. તે રત્ન તમે લીધું નથી એનો કાંઈ પુરાવો તમારી પાશે છે. ધમાશા કાકાએ કહયું કે, 'બીરબલજી ! આ માણસ કેવો છે ! તેના સાક્ષીઓ કેવા છે ! તેનો વીચાર કરીનેજ ન્યાય આપજો. મારો પુરાવો સત્ય છે. તે સત્ય પ્રત્યક્ષ અંહી પ્રકાશી નીકળશે. તે સીવાય મારી પાશે પુરાવો નથી.' તે સાંભળી શાહે કહયું કે, 'ન્યાયધીશ સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી ખરા ખોટાની તુલના કરીને ન્યાય આપે છે. પણ તમે તેના સાક્ષીઓને તોડનારી સાક્ષી રજુ કરી નથી તેથી તેના સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી તમને અપરાધી ઠેરવવામાં આવે છે.' આ સાંભળી બીરબલે કહયું કે, 'હજુર ! ન્યાયધીશોએ જુબાની ઉપર આધાર રાખી ન્યાય આપવાનો નથી. પણ સાક્ષીઓના લક્ષણ ! સાક્ષીઓની રીતભાત ! સાક્ષીઓની બુદ્ધી ! સાક્ષીઓની જાતભાત ! સાક્ષીઓનો ધંધો રોજગાર તપાસીને ન્યાય આપવાનો

છે. હું આ વખતે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું કે જે માણસ જાણુસ ચોરી જાય છે, તે ઘરમાં એકદમ હાથ આવે એમ સુકે નહીં. માટે આમા હરગોવનની કાંઈ ઠગાઈ છે, આ ઠગાઈ પકડી પાડવા માટે ફરીથી સાક્ષીઓ તપાસવાની જરૂર છે.' શાહે કહ્યુ કે, 'સાક્ષીઓને બરાબર તપાસવાથી સત્ય શું છે તે તરત જણાયા વગર રહેનાર નથી એમ મારી પણ ખાત્રી થઇ છે. માટે ફરીથી તપાશ ચલાવો.' શાહનો હુકમ થતાજ બીરબલે હરગોવન અને ધમાશાને એક બાજુએ બેસાડીને પહેલા મોચીને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'તું પ્રથમ કહી ગયો છે કે, મેં રત્ન જોયું હતું. પણ તે રંગમાં કેવું અને તે કેટલું મ્હોટું હતું તે કહે.' આ સાંભળતાજ મોચીતો વિચારમાં પડી ગયો, કેમકે રત્ન તો કોઈ દહાડે જોયેલું નહીં. અને પાંચસે રૂપીઆની આશાએ સાહેદી આપવા આવેલો; પણ મનમાં વીચાર કરયો કે, 'મારો બાપ મને હમેશા કહ્યા કરતો કે આ વીંગડો સાચવીને વાપરજે, કારણ કે તે રત્ન જેવો છે.' માટે રત્ન મારા વીંગડા જેવડુંજ હશે. મારો બાપ કંઇ જુઠું બોલે નહીં. એમ ધારીને તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'સાહેબ, તે રંગે કાળું અને મારા વીંગડા જેવડું છે.' આ સાંભળી તમામ દરબાર ખડખડ હસી પડી. મોચીને એક બાજુ બેસાડીને દરજીને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'બોલ, રત્ન રંગમાં કેવું અને કેવડું હતું.' દરજીએ વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'મારી કતર જેવું છે.' હજામને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'બોલ, રત્ન કેવા રંગનું અને કેવડું હતું.' હજામે પણ બીજાઓની પેઠે તરત કહી દીધું કે, 'મારા અસ્ત્રા જેવડું હતું.' તરત સુતારને બોલાવીને પુછ્યું તો તેણે કહ્યું કે, 'મારા વાંસલા જેવું હતું.' આ બનાવટી સાહેદીઓની મુખ જુબાની સાંભળીને તમામ દરબાર હસી પડી. પછી બીરબલે આ ચારે જણને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'હરામખોરો સાચુ કહો કે તમને ખોટી સાહેદી પુરવા આ હરગોવ

ને કાંઇ લાલચ આપવા કહી છે.' આ મુવાલીઓએ તરત ભઠી ફોડી નાખી. બીરબલે તરત હરગોવન તરફ મો ફેરવીને કહ્યુ કે, 'તું બડો બદમાસ છે, તારે માટે બહુ અરજીઓ આવી છે. તેની તપાસ કરવા માટે મે એક ખાસ અમલદારને નેમેલો છે. ધમાસાની તરફ મો ફેરવીને કહ્યું કે બદમાસ સ્ત્રીઓ માટે તમે જે કહ્યું છે તે અને તે સીવાયનો બીજો કાંઇ પુરાવો હોય તે તમારા ગામમાં આવનાર નવા અમલદારને બતાવી, તે અને તમે આ દરબારમાં હાજર થજો.' પાછું મોહું ફેરવીને બીરબલે કહ્યું કે, 'ખોટી ફરીયાદ કરવા માટે હરગોવનને બસો રૂપીઆ નો દંડ કરૂં છું. અને ખોટી જુબાની આપનાર આ ચાર હરામ ખોરોને આઠ આઠ દીવસની સખ્ત કેદની શીક્ષા કરૂં છું.' બીરબલનો આ ઈનસાફ જોઇ તમામ દરબાર છક થઈ ગઈ.

વારતા એકસો પાંચમી.

ઈનસાફની ખુબી.

એક સમે એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે 'હજામ ગલીમાં રહેનાર મહમદખાન નામના એક પઠાણે બલાત્કાર કરી મારી આબરૂ લુટી. માટે આપ જેવા અદલ ઈનસાફી શાહના અદલ રાજમાં એવા જુલમગારોને બરાબર શીક્ષા થવી જોઈયે છે.' શાહે આ સ્ત્રીની મુખ જુબાની સાંભળી લઈને શાહે તરત સીપાઈને મોકલી તે પઠાણને બોલાવી પુછ્યું કે, આ સ્ત્રીની તમોએ આબરૂ લુટી છે, એવી અરજ મારી સન્મુખ કરવામાં આવી છે. તે માટે તમે તમારો બચાવ શું રજુ કરો છો !' તે પઠાણે હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'સરકાર ! હું તો એવ તમાં કાંઇ પણ જાણતો નથી. તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અને તેણીએ શા માટે આવું ખોટું તોમત મુકયું ? તે માટે પણ હું

કાંઈ કહી શકતો નથી. પછી તો આપના લક્ષમાં આવે તે ખરૂં.' આ પ્રમાણે પઠાણનું બોલવું સાંભળી લઇને શાહે તેની મુખ ચેષ્ટા બરાબર નીહાળીને શાહે મનમાં ઠરાવ કરયો કે, 'આ અપરાધ તેણે કીધો નથી. પણ ઇનસાફમાં બારીકી તપાસવાની ઘણી જરૂર છે.' આવો વીચાર કરીને શાહે તે પઠાણને કહયું કે, 'તમો દોષિત છો, માટે ૧૫ રૂપીઆ આ સ્ત્રીને આપી આ ફરીયાદ બંધ પાડો એમાજ લાભ છે, નહીંતો ફજેત થશો.'

શાહનો હુકમ થતાજ પઠાણે તરત રૂપીઆ તેણીને આપી દીધા. તે જોઇ શાહે તેણીને રજા આપી. પછી શાહે પઠાણને કહયું કે, 'જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્રી પાસેથી પાછા લઈ આવો.' શાહનો હુકમ થતાજ તે પઠાણ તે સ્ત્રીની પાછળ દોડયો અને રસ્તામાં પકડી પાડી રૂપીઆ પાછા છીનવી લેવા પઠાણે બહુ યુકતી વાપરી, પણ તેની તે યુકતીમાં તે સ્ત્રીએ પઠાણને ફાવવા દેતા પાછી તે શાહે પાસે ફરીયાદ કરી કે, 'સરકાર! આ બદમાશ મારી પાછળ આવીને રૂપીઆ છીનવી લેવા માટે જુલમ ગુજારે છે.' શાહે પુછયું કે, 'તે રૂપીઆ દીધા કે નહીં?' તે સ્ત્રીએ કહયું કે, 'હજુર! શી તાકાત છે કે એ ગુલામ મારી કનેથી રૂપીઆ પાછા લઈ શકે?' આ સાંભળી શાહે તરત કહયુ કે, 'જેમ આ પઠાણ જબરીથી તારી પાસેથી રૂપીઆ લઇ શકયે નથી તેમ તેણે તારી ઉપર બલાત્કાર ગુજારી તારી આબરૂ લુટી શકયો નથી. કદાચ જે કાંઇ થયું હશે તે તારી મરજી વગર થયુ નહીં હોય. પણ અરસપરસમાં કાંઇ ખટપટ થવાને લીધે તે આવો રસ્તો લીધો છે. માટે એના રૂપીઆ પાછા આપી દે. અને દરબારને નાહક તસ્દી આપી તે બદલ ૫૧ રૂપીઆ આપ નહી તો ત્રણ માસ કેદમાં જા.' આવો હુકમ થતાજ તે સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પસ્તાવો કરી ૫૧ ઉલટ દંડના આપી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો.

વારતા એકસો છઠી.

જાત વાના ભાત પડે નહીં.

એક સમે શાહે પોતાના ગુલામને પુછયું કે, 'અઇઆજ તું ખરેખરૂં કહે કે આ જગતમાં કોઇ પણ વસ્તુની તને ઇચ્છા બાકી રહી છે?' ગુલામે કહયું કે, 'મારા મનની ઉમેદ આપ નામ વરે પુરી પાડી છે, પણ તેમાની કંઇક બાકી રહી ગઇ છે માટે આપ હુકમ કરોતો વીદીત કરૂં.' શાહે કહયું કે, 'મારા જાન! બાકી રહેલું હોય તે ખુશીથી માગી લે, હું આપવા કબુલ છું.' ગુલામે કહયું કે, 'માત્ર અંહીથી ભાગી જવાની ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે.' શાહે કહયું કે, 'ઠીક છે. તારી ઉમેદછે તો પુરી કર?' શાહનો આ હુકમ થતાજ ગુલામ તો ત્યાંથી નહાશી પોતાના એક મીત્રના ઘરમાં જઈ ભરાઇ બેઠો. પોતાના પ્રાણ સરખા ગુલામનો વિયોગ શહન નહીં થઇ શકવાથી શાહ ઘણો બેચેન થઇ જઈને હજુરીઆઓને હુકમ કરયો કે અઇઆજને શેધી લાવી મારી સમીપ હાજર કરો. શાહનો હુકમ થતા બીજા કારભારીઓ તે ગુલામને મનાવવા ગયા. બહુ સમજાવ્યો પણ તેણે તો ઉહું ઉહુંજ કર્યા કીધું. લોકો થાકી પાછા આવ્યા. શાહતો તેના વિયોગથી વધારે પીડાવો લાગો. શાહે ખાસ મંડળને કહયું કે, 'જે અઈઆજને મનાવી લાવશે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપીશ!' શાહનું આ સાંભળી બીજા કોઈએ હા પાડી નહીં. પણ શાણા બીરબલે કહયું કે, 'હજુર! હમણાજ મનાવી લાવું છું જરા પણ અકળાશો નહીં!' એટલું કહી બીરબલ તે ગુલામની પાસે ગયો અને કંઈ પણ કહયા વગર તેણે લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઈ ચખાડવા માંડી. આ ગરમા ગરમ મીઠાઈથી ગુલામતો ગભરાઈ જઈ તરત ઉભો થઈને કહયું કે, 'સાહેબ! શા માટે મને મારો છો! હું આવવા કયાં ના

પાડુંછું ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'ત્યારે ઝટપટ આગળ ચાલ.' ગુલામ અને બીરબલ તરત ત્યાંથી નીકળી શાહ આગળ આવી ઉભા. ગુલામને આવેલો જોઇ શાહ તેને ભેટી પડયો અને પુછયું કે, 'વ્હાલા અઇઆજ ! તુને બીરબલ શ્યાફેરબથી મનાવી લાવ્યો તે તું મને જણાવ.' ગુલામે બનેલી હકીકત કહી બતાવી. જે સાંભળી શાહ બીરબલની ઉપર એટલો તો ખુશી થઇ ગયો કે એકને બદલે બે હીરાના હાર આપી દીધા.

સાર—મ્હોટા પુરૂષો કદી પણ કોઇની સાથે સ્નેહ બાંધી મારો કરી લેતા નથી અને કરે છે તો પ્રાણાંત સુધી તેને છેહ દેતા નથી.

—o—

વારતા એકસો સાતમી.

રાજાનો હજામ પણ ચાલાક હોય છે.

એક દીવસે શાહ કચેરી ભરી બેઠો હતો. પણ કેટલીકવાર સુધી કાંઈ પણ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર એક ટસે જોયા કરતો હતો. તે જોઈ તમામ કચેરી અજાયબીમાં ડુબી ગઇ હતી તે જાણી શાહે એક કાગળ કાઢી દરબારાઓને પુછયું કે, 'આ ઉ છે કે જુ છે.' કચેરી તેનો નીર્ણય કરી શકી નહીં. એટલે હજામે ઉઠી તે શબ્દ જોઇ કહ્યું કે, 'હજુર ! જુ નથી પણ ઉ છે. જો જુ હોત તો હાલ્યા ચાલ્યા વગત રહેત નહીં.' આ સાંભળી સભા ખડખડ હસી પડી.

ભાગ નવમો.

વારતા એકસો આઠમી.

પાંચ સવાલના જવાબ.

નવલપુર નગરના ચતુરસીંહ નામના એક રાજાએ એક વખત શાહના નવ રત્નોની અકલ ચાતુરી જોવા માટે એક પત્રમાં પાંચ સવાલ લખી મોકલી તેનો જવાબ માગ્યો કે, 'આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બજારની ખાટ, અને નરકની વાટ. આ પાંચે સવાલોનો જવાબ ચાર માસની અંદર લખી મોકલો, નહીં તો મારી સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થવું. એપીઆના હાથમાંથી શાહે આ પત્ર લઈ વાંચી વીચારી કરી મનમાં કહ્યું કે, 'મારા બુદ્ધીવાન નવ રત્નો કેવા છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ચતુરસીંહ રાજાએ પાંચ સવાલ લખી મોકલ્યા છે તેનો જવાબ તેજ રત્નો પાસેથી માગવો જોઈએ ? જોઇએ તેઓ પોતાની બુદ્ધી રૂપી ઘોડો કયાં સુધી દોડાવે છે ?' આવો વીચાર કરીને તેણે વળતે દીવસે કચેરી ભરીને પોતાના દરબારીઓને કહ્યું કે, આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બજારની ખાટ, અને નરકની વાટ. આ પાંચે સવાલો જવાબ એક માસની અંદર લાવી નહીં આપો તો તમને બધાને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તમામ કચેરી ભયભીત બની ગઈ અને તેઓએ ગામોગામ અને દેશો દેશમાં તેની શોધ ચલાવી પરંતુ કોઈ ઠેકાણેથી તે વસ્તુઓ મળી શકી નહીં. શું આ વસ્તુઓ ઝાડ ઉપર કે જમીન ઉપર પાકતી હશે ? કે શું કોઇની દુકાનેથી મળતી હશે ?' તે પણ કોઈના સમજવામાં આવી નહીં. અંહીતો મુદત પુરી થવા આવી પણ

પાંચેમાંથી એકે ચીજ હાથ લાગી નહીં. તેથી દરબારી મંડળ ગભરાયું અને બીરબલને વીનવીને કહયું કે, 'આપ વગર આ પાંચે વસ્તુઓ મળી શકનાર નથી. જો આપ કૃપા કરશો તોજ અમારો બચાવ થશે. આપનો ઉપકાર નહીં ભુલીએ.' આ લોકોની આવી દીનવાણી સાંભળી બીરબલે શાહની હજુરમાં જઈને કહયું કે. 'સરકાર ! આપે જે પાંચ વસ્તુઓ દરબારીઓ પાસેથી માગી છે તે નવલપુરમાં ગયા વગર મળવી કઠણ છે. માટે હુકમ કરોતો નવલપૂર જઈ ચતુરસીંહને આપી આવું.' બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ બહુ ખુશી થયો. અને માલ ખજાનો અને સાથે નોકર ચાકર આપી બડી ધામધુમથી શાહે બીરબલને નવલપુર તરફ જવાને રવાના કીધો. તે સમે શાહે પોતાની મહોર છાપનો પત્ર એવી મતલબનો લખી આપ્યો કે, 'આપની મંગાવેલી વસ્તુઓ મારા પ્રધાન સાથે મોકલી છે, તે મળેથી વળતી પાછી પહોંચ લખી આપશો.'

થોડાક દીવસ પછી બીરબલ નવલપુર જઈને એક સુંદર બંગલો ભાડે લઈ તેમાં નીવાસ કરવા લાગ્યો. આ નગરના લોકોની રીતભાતથી તથા ચતુર લોકોની ચાતુર્યતાથી જાણકાર થયા બાદ પુર દમામથી બીરબલ નગરમાં ફરવા લાગ્ગો. જે તેને પુછતું તેને તે કહેતો કે, 'હું કાશ્મીરના રાજાનો પ્રધાન છું.' મહોટા રાજાનો પ્રધાન જાણી ત્યાંના અમીર ઉમરાવો અને સરદારો મહોટા માન મરતબા સાથે મેજબાનીઓ આપતા હતા અને તેની સાથે મીત્રાચારી બાંધી.

એક દીવસે બીરબલ સાથે ચાર સીપાઈ લઈ એક સાધારણ માણસની પેઠે એક દયારામ નામના વેપારીની દુકાને ગયો. આને જોઈ તે વેપારીએ તેને માન આપી ગાદી પર બેસાડી આવવાનુ કારણ પુછયું. તેના જવાબમાં બીરબલે કહયું કે, 'શેઠજી ! કાશ્મી

ર રાજાની કન્યા તમારા રાજાના કુમારને આપવાનો નીશ્ચય કરેલ છે, તે માટે ચાંદલાના રૂપીઆ આપવાનો જે ઠરાવ થયો છે તે સ ઘળી રકમ તમારો રાજા આગળથી માગેછે પણ તેટલી રકમ મારી પાસે નથી માટે પુરી કરવા માટે મેં મારા રાજા ઉપર કાગળ લ ખી હુંડી મંગાવી છે, પણ તે હુંડીને આવતા લગભગ છ દીવસ લાગશે. અને તમારો રાજાતો આજને આજ પહેરામણી માગે છે માટે હમણા આપવીજ જોઈએ. જો તે રકમ હમણા ન ભરાયતો કામમાં ખલેલ પડે. તે ખલેલને દુર કરવા માટે આપની પાસે આવ્યોછું. જો મને રૂપીઆ દશ હજારની મદદ છ દીવસના માટે જ આપશો તો મ્હોટી મહેરબાની! હું વ્યાજ સાથે મુદત પ્રમા ણે આપને પાછા નાણા આપીશ.' પ્રથમથીજ કાશ્મીરના પ્રધાનના વખાણ સાંભળેલા હોવાથી તે વેપારીએ વગર અચકવે તેની માં ગણી સ્વીકારીને કહ્યું કે, 'જેટલા જોઈએ તેટલા રૂપીઆ લઈ જાઓ.' એમ કહી તેને દશ હજાર રૂપીઆ ગણી આપ્યા. તે લઈ બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો.

થોડા દીવસ વીત્યા પછી એક બીજા પૈસાના મદથી અંધ બનેલા શેઠને ત્યાં બડા ઠાઠ માઠની સાથે બીરબલ ગયો છતાં તે પૈસાના અભીમાની દેવે કાંઈ પણ આવકાર ન દેતા જાણે કશુ એ જાણુતો ન હોય તેવું ડોલ કરી બેસી રહ્યો. અંતે બીરબલે પોતાની શઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને રૂપીઆ પંદર હજારની માંગણી કરી. શેઠે ઓળખાણ માગી. બીરબલે બીજી રીતે સમજા વી શેઠને ઠંડાગાર કરી દીધા. બીરબલના શરીરપરના દાગીના જોઈ મનમાં લલચાયો અને સરકારી કામ માટે આવેલ છે તેથી પણ કાંઈ ફાયદો થશે. માટે આ વખતે તેનું કામ કરીશ તો તે મારા તાબામાં રહેશે. આવો વીચાર કરીને શેઠે તેને કહ્યું કે, 'જો કે તમારૂં કામ હું તમારા માનની ખાતર કરવા કબુલ કરૂં છું. પણ વ્યાજતો પ્રથમથીજ કાપી લઈશ. તેનીસાથે લેખ પણ લખી આ

પવો પડશે.' બીરબલે તે મુજબ કરી આપી સાંડા નવ હજાર રૂપીઆ લઈ પોતાને ઠામે ગયો.

આ નગરમાં એક રૂપીઆ નામની ગણુકા બહુજ પ્રમાણીક અને એક વચની હતી તેની તે પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે મનમાં કરીને પોતાના એક સીપાઇને રૂપીઆ પચાસ આપીને કહી મોકલાવ્યું કે, 'આજ રાતે તમારે ત્યાં આવનાર છુ. માટે સઘળી પ્રકારની ગોઠવણ કરી રાખજો.' સીપાઇ તેને ત્યાં જઈ તેના હાથમાં રૂપીઆ આપી સઘળી હકીકત કહી. આ હકીકત સાંભળી લઈ તે ગુણુકાએ તે સીપાઈને કહ્યું કે, 'તમારા સરદારને કહેજો કે આજની રાત્રીએતો આપનીજ હું વેચાણ થઈ ચુકીછું માટે મરજીમાં આવે ત્યારે પધારવું,' પછી તે ગણુકાએ બધી ગોઠવણુ કરીને બારીએ બેસી નવા પ્રેમીની આવવાની રાહ જોતી બેઠી. અગીઆર વાગી ગયા તોપણ નવો શેઠ આવ્યો નહીં. ગુણુકાને ઉંઘ આવવાથી તે પલંગની નીચે સુતી. એટલામાં બીરબલે આવી દરવાજા થોકયા, ગુણુકાએ તરત ઉઘાડી તેનો હાથ પકડી માન સહીત પલંગ ઉપર બેસાડયો. હવે આ ગુણુકા કેવા ગુણવાળી અને કેવા ખાનદાનવાળી છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે તરત ગુસ્સો કરી ચાબુક હાથમાં લઈને એક ઝપાટો લગાવ્યો. તે જોઇ તે ગુણુકાએ કહ્યું કે, 'નાથ ! મારા અપરાધને ક્ષમા કરો.' છતાં પણુ તેની પરવા ન કરતાં તેણે બીજા દસ ફટકા સપાસપ ખેંચી કાઢયા. તોપણ તે પ્રમાણીક ગુણુકાએ બીરબલનું મન દુખવ્યું નહીં. અને જેમ ઘરની સ્ત્રી પતિ સાથે વરતે તેમ બીરબલ સાથે હાવભાવથી વરતી વીલાસાદ્રી રંગોમાં રમાડી બીરબલના મનને આનંદ આપી સહવાર પડતાં બીરબલને જવાની રજા આપી.

ચોથે દહાડે ફરતો ફરતો બીરબલ એક કુટીલા નામની ગુણુકાના ઘરની નીચે આવી લાગો તે જોઈ ગુણીકા લલચાણી અને

આ કોઈ માલદારછે તેથી લુટવાને ઠીક બનશે આવો વીચારકરીને તેને બીરબલને આંખ મારી. બીરબલ તરત ઉપર ગયો. વાતચીત કરતાં તે કુટીલ ગુણકાએ કહયું કે, 'માત્ર રાતના વીસ રૂપીઆ લ ઉંછુ પછી આપ આપો તે ખરા.' બીરબલે તેના હાથમાં દશ રૂપીઆ આપીને કહયું કે, 'આજ રાતે હું આવીશ?' એમ કહી તે પોતાને મુકામે ગયો. રાત પડી, બીરબલ તે કુટીલાને ત્યાં ગયો, તેના ઘરના બારણા બંધ જોયા, તેણે ખુબ જોરમાં ઠોકયા, તે આ સમે પોતાના યારોને સમજાવતી હતી, બીરબલને આવેલો જાણી તરત તેણે પોતાના યારોને એક બાજુ સંતાઈ જવાને કહીને કહયું કે, 'હું ઇસારત કરૂં એટલે આવજો.' એટલું કહી તેણે તરત દરવાજા ઉઘાડી બીરબલનો હાથ ઝાલી પલંગપર લઈ જઇ કાળી આંખ નચાવવા લાગી. નખરાથી નાચી રહેલી તે ગુણકા નાચતી નાચતી અને પહેલા સંતાડી રાખેલા આશાકેને ઈસારો કરતી ઘરની બહાર નીકળી ગઈ. આ જોઈ તે આશકો વરૂઓની પેઠે બીરબલના અંગ ઉપર ધસી આવ્યા અને તેના બધા દાગીના ઉતારી લઈ તે ગુણકાને આપી નહાસી ગયા ગુણકાએ તે દાગીનાઓને એક બાજુ સંતાડી દઈને મહોટેથી બુમો મારવા લાગી કે, 'કોઈ દોડોરે દોડોરે! મારા ઘરમાં ચોર પેઠો છે, મને મારવાથી મારો જીવ બચાવીને હું બહાર નીકળી આવીછું મારી દોલત લુટી જશે માટે કોઇ પકડોરે પકડો! આ દુષ્ટાની બુમ સાંભળી આસપાસના લોકો અને સીપાઈઓ ઉપર ચઢી આવીને કહયું કે, 'ચોર શી રીતે દાખલ થયો? છે કે પલાયન થઈ ગયો છે?' તે ગુણકાએ કહયું કે, 'હજી ઘરમાંજછે.' તરત સીપાઇઓ ઘરમાં દાખલ થઈ બીરબલને બાંધી લઇ ચબુતરા ઉપર લઇ ગયા. બીજે દીવસે કોટવાળ બીરબલને લઇ રાજા સમીપ ઉભો કરીને કહયું કે, આ ચોરે રાતે ચોરી કરી છે તે માટ આપ શું કહો છો?' તેની કાંઇ પણ તપાસ ન કરતાં રાજા

એ તેને શુળીએ ચડાવવાનો હુકમ દીધો. હુકમ થતાજ કોટવાળ બીરબલને શુળી દેવા લઈ ચાલ્યો પછી કોટવાળને બીરબલે કહ્યું કે, 'જો તમે મને હું કહું તે ઠેકાણેથી લઈ જશો તો તેના બદલામાં તમને રૂપીઆ સો આપીશ' કોટવાળે તેની વાત કબુલ કરી. બીરબલ તરત તે અંધ શેઠની પાસે જઈને કહ્યું કે, 'બીન અપરાધે રાજાએ મને શુળીની શીક્ષા કરી છે, તેનું મને જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી, પણ તમારૂં દેવું રહી જશે તેનુંજ મને દુઃખ લાગે છે. જો તમારે તમારા રૂપીઆ મેળવવા હોયતો બીજા બે હજાર રૂપીઆ રાજાને આપી મને છોડાવો.' આ સાંભળતાજ શેઠે આંખ ચઢાવીને કહ્યું કે, 'સરસ પોશાકી દેખકે, કબુ ન ધરીએ પાય, પીછે સોબત કીજીએ, પેહેલી દેખ સ્વભાવ. પહેલી દેખ સ્વભાવ મિત્તસે ચિત્ત મિલાવે; નહીં તો ખત્તા હજાર પલકકે બીચમેં ખાવે, કથે સો કવિ યું કાન હીન દીજે ત્યાગી કબુ ન ધરીએ પાવ દેખકે સરસ પોષાકી.' એટલું કહી તે શેઠે બીરબલને ધકા મારી બે ઈજત કરી કાઢી મુકયો. બીરબલ ત્યાંથી નીકળી દયારામ શેઠની પાસે જઈ રડી પડી આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું કે, 'જો તમે બે હજાર રૂપીઆ ખરચ કરશો તો મારા પ્રાણ બચશે ! તમારા ખોટા થતા નાણા તમને મળશે ? ત્રીશ હજાર રૂપીઆની હુંડી પણ આવી ગઈ છે તેનું પણ શું થશે તે પણ કહી શકતો નથી ?' શેઠે વીચાર કરીને મનમાં કહેવા લાગો કે 'મારા કીસ્મતમાં જો તે લખેલા હશે તેગમે તે રીતે મળશેજ ? માટે બીજા બે હજાર રૂપીઆ ખરચી એને છોડાવવો જોઇએ ? કારણ કે તે મારે આશરે આવી આશરો માગે છે. માટે તેને નીરાશ કરી કાઢી મુકવો એ મારા જેવાને લાંછન રૂપછે.' આવો વીચાર કરીને તેણે કોટવાળના હાથમાં પચાસ રૂપીઆ મુકીને કહ્યું કે, 'હું રાજા પાસે જઈ આવું નહીં ત્યાં સુધી તમારે તેને શુળીએ ચઢાવવો નહીં.' કોટવાળે તે વાત કબુલ રાખી.

એટલે દયારામ શેઠ રાજા સમીપ આવીને કહ્યું કે, 'આપે ત પાસ કર્યા વગર જે માણસને શુળીની શીક્ષી કરી છે તે શું ધર્મ ન્યાય નીતીથી ઉલટી નથી ? તેની તપાસ કરી ન્યાય કરો. ન્યાયમાં તે અપરાધી ઠરશે તો તેનો દંડ આપવા તત્પર છું.' આ શેઠના આવા શબ્દો સાંભળતાજ રાજાએ અપરાધીને પાછો બોલાવવાનો હુકમ કીધો. હુકમ થતાજ સીપાઈઓ છુટયા. ઝપાટા બંધ વધ સ્થાને દોડી જઇ અપરાધીને બોલાવી લાવી રાજા સમીપ ઉભો કીધો. બીરબલે તરત અકબરના હાથનો લખેલો પત્ર રાજાના હાથમાં આપ્યો. રાજાએ તે પત્ર વાંચીને બીરબલને પૂછયું કે, 'તે પાંચે વસ્તુઓ કયાં છે ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ ! ધનના મદથી અંધ બનેલા શેઠને, કુટીલા ગુણકાને અને રૂપવંતીને આપ બોલાવી મંગાવો એટલે સઘળી વસ્તુઓ તૈયાર છે.' રાજાએ તરત ઠામ ઠેકાણા આપી ત્રણેને બોલાવી માગાવ્યા. તે જોઈ બીરબલે કહ્યું કે, 'મહરાજ ! આંખ છતાં આંધળો એ આપની પહેલી વસ્તું તે આ ધનના મદથી અંધ બનેલો ધનજી શેઠ, જેણે સારાસારનો વીચાર ન કરતાં અઢલક ધન મેળવ્યું છે તે લક્ષ્મીના મદથી આંખ છતાં આંધળો બન્યો છે. તે તપાસી લો. દયાનો સાગર એ આપની બીજી વસ્તુ તે આ દયારામ શેઠ છે. જેની સાથે મને કદી પણ ઓળખાણ નહોતી છતાં એક શબ્દ ઉપર દશ હજાર રૂપીઆ કાઢી દીધા. એટલુંજ નહીં પણ મને છોડવવા માટે બે હજાર રૂપીઆ લઈ આપની હજુરમાં હાજર થએલ છે જેણે પ્રમાણીકપણે વેપાર ચલાવી કુળને દીપાવે છે. જોઈ લો હાથનો હીરો ત્રીજી વસ્તુ આ રૂપવંતી ગુણકા છે, છતાં એક વચની છે અને પોતાની કબુલાત પ્રમાણે વરતી પૈસા દેનારને આનંદ આપેછે ખાત્રી કરવી હોયતો તપાસી જુઓ તેની પીઠ પર કેટલા ચાબુકના ફટકા પડેલા છે છતાં તે બોલી નહોતી. તેથી ખરેજ આ સ્ત્રી હાથનો હીરોજ છે ! ત

પાસી લો જે ચોથી વસ્તુ જે બજારની ખાટ તે આ કુટીલા ગુણ કા જેની સાથે મેં ઠરાવ કરીને એક રાતના દશ રૂપીઆ આપેલા હતા અને જયારે હું રાતે તેને ઘેર ગયો ત્યારે તે પોતાના આશકો સંગે બેસી રંગ ઉરાડી રહી હતી. મેં જયારે બહુ જોરથી દરવાજા ઠોકયા ત્યારેજ તેણે દરવાજા ઉઘાડયા. આપસ્વાર્થી પ્રેમ બતાવી નાચી કુદીને બહાર નીકળી ગઈ. કે તરત તેના બદમાશો અથવા તે રાંડના ભડવાઓ એકદમ મારા અંગ ઉપર ધસી આવી મારા દશ હજારના દાગીના ઉતારી લઇ તે આ રાંડને આપીને પલાયન થઈ ગયા. પછી આ રાંડે મને ચોર ઠેરાવીને આ દશાએ પહોંચાડયો માટે તે બજારની ખાટછે.' બીરબલની આ વાતની ખાત્રી કરવા માટે રાજાએ તે રાંડને ખુબ મેથીપાક જમાડી વાત કબુલ કરાવી. આથી આ સંબંધીની શંકા દુર થઈ. આ જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! પાંચમી વસ્તુ આપજ છો. કારણ કે મારો ઈનસાફ કર્યા વગર એકદમ શુળીએ ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. માટેજ આપ નરકની વાટ છો. આ પાંચે વસ્તુઓ આપની હજુરમાં હાજર કરી માટે તેની પહોંચ લખી આપો.'

બીરબલની અકલ જોઈ તમામ દરબાર છક બની ગઈ. રાજાએ છતી આંખે અંધ બનેલા શેઠને અને તે કુટીલા રાંડ અને તેની રાત કમાઈ ખાનારા દાદાઓને શજા કરી. દયાના સાગરને અને હાથના હીરાને માન આપી વીદાય કીધા. દયારામ શેઠને પોતાની ત્રીજોરીમાંથી દશ હજાર રૂપીઆ ગણી આપી બીરબલને ખુશ કીધો. બીરબલને પહોંચનો પત્ર લખી આપી મહોટા ઠાઠથી રવાના કીધો. બીરબલ દીલ્લી આવી તે પહોંચનો પત્ર શાહના હાથમાં દીધો. અકબરે તે પત્ર વાંચી બીરબલને શાબાસી આપી.

વારતા એકસો નવમી,

અદલ ઇનસાફને હરતાલના પાણીમાં ધોઈ નાંખો.

વખત વિચારી જે વદે, પામે સદા સન્માન;
દહે શોખ દુઃખ દરિદ્રતા, રહે નેક રસ વાન.

એક વખતે અકબરે ચોરને ફાંસીએ લટકાવવાનો હુકમ કીધો. તેથી તે શહાણો ચોર જરાપણ હીંમત ન હારતા બંને હાથ જોડીને કહયું કે, 'હજુર ! આ એક વખતનો મારો અપરાધ માફ કરો. જો આપ આ વખતે મને માફી બક્ષશોતો, હું એક અજાયબી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ. તે હુન્નર આજ દીન સુધી મારા વગર હાલમાં કોઈ પણ જાણતું નથી. જો મારો નાશ કરવામાં આવશે તો તેની સાથે હુન્નરનો પણ નાશ થશે. પછી જેવી સરકારની ઈચ્છા.'

ચતુર ચોરનું આ વાકય સાંભળતાજ આતુરતાથી શાહે પુછયું કે, 'જે કોઈ જાણે નહીં એવો તો તું કેવો હુન્નર જાણે છે તે તો જરા જણાવ ?' ચોરે કહયું કે, 'સરકાર ! હું સાચા મોતી ઉગાડી જાણું છું !' ચોરની આવી અજાયબ જેવી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્યતા પામીને મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મોતી તે વળી કેવે પ્રકારે ઉગતા હશે ? શું તે મંત્ર જંત્રથી કે સાધુની સીધ્ધાઈથી કે વનની જડી બુટીઓથી અનાજની પેઠે ઉગતા હશે ? જગતના પિતાએ આ જગતમાં એક એકથી અધીક બુધ્ધીશાળી, એક એકથી વધારે કળાવાન અને ઈલ્મી માણસોને ઊત્પન્ન કરેલા છે. વળી કપાળે કપાળે પણ જુદી જુદી મતી હોય છે, જેમ કુવાના પાણીઓ જુદા જુદા ગુણવાળા હોય છે, દેશો દેશના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે અને જણ જણના મુખની વાણી પણ જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે, તેમ આ ચોરમાં આવો ઈલ્મ કાં ન હોય ? હોવોજ જોઈએ !

અક્કલ અંધારે વેંહેચાયલી છે. જો સોનું વિષ્ટામાં પડયું હોય તોપણ તેને લેવા કહયું છે.' આવો વીચાર કરીને શાહે ચોરને કહયું કે, 'તે મોતી કેવા પ્રકારે ઉગેછે તે તું જો બરોબર બતાવીશ તો તારા હકમાં મહોટો લાભ થશે.'

આ સાંભળી તે ચોરે કહયું કે, 'ગરીબ પરવર! મને જે જે તે બાબતમાં મસાલા જોઈએ તે પુરા પાડવાનો બંદોબસ્ત કરી આપશો એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઉં.' ચોરે ઉતારી આપેલા મસાલા પ્રમાણે મસાલો મંગાવી ને શાહે ચોરની આગળ મુકયો. જે લઈને તે ચોર બહાર ગયો, અને એક સ્વચ્છ ભુમી શોધી. જેમ ખેડુત અનાજની વાવણી કરવા માટે પ્રથમ ખેતરને ખેડે છે તેમ આ ચોરે તે સ્વચ્છ ભુમીને ખેડીને તેમાં તે મસાલો વેરી દીધો. અને પછી શાહ આગળ આવીને શાહને કહયું કે, 'કીબલે આલમ ! બધુ બરાબર કરી ચુકયો છું. હવે માત્ર મોતી વાવી દેવા એટલુંજ કામ બાકી રહયું છે, પરંતુ હું ચોરછું તેથી મારે હાથે વાવીશતો ઉગશે નહીં, કેમકે જેણે કોઈ દીવસ ચોરી કરી ન હોય તે માણુસના હાથથી વાવે તોજ ઉગે. માટે જેણે ચોરી ન કરી હોય] તેવો માણુસ આપવાની મહેરબાની કરશો.

આ પ્રમાણેનું ચોરનું બોલવું સાંભળીને પોતાની હજુરમાં ઉભેલા અમીર ઉમરાવોને શાહે પુછયું કે, 'આ ચોર કહે છે જેણે કોઈવખત કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી કરી ન હોય તેવા માણુસના હાથથીજ મોતી ઉગે. માટે તમે એ કામથી પવીત્ર છો, જેથી ગમે તે એક જણ એની સાથે જાઓ.' શાહના આ વચન સાંભળીને અમીર ઉમરાવોના હોંશકોશ ઉડી ગયા. અને અમીર ઉમરાવો મનમાં વીચારવા લાગ્યા કે, કદાચ બાળપણામાં કંઈકિ લાલચને માટે ચોરી કીધેલી પણ હોય તેની શી ખાત્રી! અને

કદાચ હામ ભીડી પવીત્ર બની મોતી વાવવા ગયા અને મોતી ન ઉગ્યા ત્યારે આ ચોર શું કહેશે ? આ પણ મારા જેવો ચોર છે તેથી મોતી ઉગ્યા નહીં ? ત્યારે આપણી શી દશા થશે ? હાથે કરીને શા માટે હજારો માણસની વચમાં પોતાનું ડહાપણ ડોળી પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવવી જોઇએ ? માટે નહીં બોલવામાં નવ ગુણ છે. આમ વીચારીને તેઓએ કંઈ પણ જવાબ દીધા વગર છાના માના બેસી રહયા. આ બનાવ જોઇ તે ચતુર ચોરે કહયું કે, 'સરકાર! તમારી દરબારમાં મારા જેવા ચોરોજ છે ? શાહુકાર હોય એમતો જરા પણ જણાતું નથી. તો જ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના માનીતા ગણીને મહોટી મહોટી જાગીરો બક્ષી છે. અને મહોટા મહોટા ઓધ્ધાઓ આપેલા છે ત્યારે મારા જેવા અલ્પ ચોરને અલ્પ ચોરી કરવા માટે શું શુળીની શીક્ષા ? કારણકે આપ જેવા અદલ શાહના અમલમાં નીષ્પક્ષપાતપણે અદલ ઈનસાફ મળેછે તો પછી મને શા માટે અદલ ઈનસાફ ન મળવો જોઈએ ? અને જો હું શીક્ષાને પાત્ર હું તો સઘળા ચોરોને શીક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ જોઈએ. નહી તો અદલ ઈનસાફ મળેછે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો ઘટે છે.'

ચોરનું આવું ચુકતીદાર બોલવું સાંભળી શાહ બહુ પ્રસન્ન થયા અને તેનો અપરાધ માફ કરી યોગ્ય ઈનામ આપી તેને રવાના કાધા.

વારતા એકસો દસમી.

શહાણાઓની પરીક્ષા.

સમજુ તણા મત એક સદાય, મુરખ તણા મત જુ જુવા થાય.

એક વખતે અકબરે બીરબલને પુછયું કે, 'સો શહાણાનો એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે?' બીરબલે કહ્યુ કે, 'સરકાર! તે વાર્તા ભોજરાજાના સમયમાં પણ પ્રકાશમાં આવેલી છતાં જો આપને તે માટે શંકા થતી હોય તો હમણાજ અજમાવી લો.' શાહે તેજ વખતે શહેરના સારા સારા અકલમંદ ગણાતા સો શહાણાઓને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આજની અડધી રાતે તમારામાના બધાઓમાંથી એક પછી એક મારા હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધનો ભરી રેડી જવું?' શાહનો આવો વીચીત્ર હુકમ સાંભળી સો શહાણાઓએ કહ્યું કે, 'જેવો હજુરનો હુકમ.'

અડધી રાત પડતાજ સો શહાણાઓએ એક પછી એક પોતાને ઘેરથી નીકળી હમામખાનાનો રસ્તો લીધો. આ બધાઓમાંથી પહેલા જનારના મનમાં એવું ઉગી આવ્યું કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધના હોજમાં રેડાશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો રેડી દઈશ તો તેમાં તેની શું ખબર પડવાની છે? આવો વીચાર કરીને પહેલા આવનારે પાણીનો ઘડો ભરી હોજમાં ઠાલવી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો. આ પ્રમાણે એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વીચાર કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા. કેમકે એક બીજાની વાત કોઈ જાણે નહીં. અને એવા હેતુથીજ તે બધા શહાણાઓ પણ એક બીજાને નહીં મળે માટે અલગ રહી પોતાનું કામ કરી પોતાને ઘેર ચાલી જતા હતા.

જ્યારે સવારે અકબરે જઈ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે જોઈને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સો શહાણાઓ

ને તેડાવીને પુછયું કે, 'મારા કહેવા મુજબ ન કરતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા ? સત્ય કહો. નહીં તો શીક્ષા કરવામાં આવશે ?' શાહનો આવો સખ્ત હુકમ સાંભળીને તેઓમાના એકે કહયું કે, 'ગરીબ પરવર ! હું પ્રથમ ગયો ત્યારે હોજને ખાલી જોવાથી મેં વીચાર કીધો કે મારા પછી તો નવાણું ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનો ઘડો રેડી જાઉં તો શું વરતાવાનું છે ? એવા વીચારથીજ પાણી રેડી ચાલતો થયો. એવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછયું તો બધાએ પહેલા પાણી રેડનારની પેઠેજ કહયું. આ બધા શહાણાઓની વાત સાંભળી શાહે કબુલ કીધું કે 'સો શહાણાનો એકજ મત હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી. પણ તે વાતને મારી નજરેથી સીદ્ધ થએલ જોઉં છું તેથી ખાત્રી થઈ છે કે સો શહાણાનો એક મત હોય એમ બીરબલનું કહેવું છે તે સત્ય છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી.

વારતા એકસો અગીઆરમી.

બીન અકલી હજામ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાકય વીષેના ભાવ;
પણ શું સમજે અબુઝ નર, યુકતી યુકતીના દાવ.

એક વખત એક હજામને બીરબલે કહયું કે, 'તમે બહુ સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. માટે જો તમે મારી હજામત સારી બનાવશો તો હું કાંઇક તમને આપીશ. બીરબલના આ વચનો સાંભળી હજામતો બહુજ ખુશી થઈ ગયો કે કાંઇક તે શું વસ્તુ છે ? એમ વીચારી ખુશી થતો હજામ હજામત કરવા બેઠો, અને જેટલી પોતાનામાં કારીગીરી હતી તેટલી અજમાવી. તેથી બીરબલે પણ ખુશી થઈ એક રૂપીઓ

હજામને આપવા માંડયો એટલે હજામે કહ્યું કે, 'આપનો કરાર શું હતો ? એક રૂપીઆનો હતો કે હું કાંઇક આપીશનો હતો ? માટે મને એ રૂપીઓ જોઈતો નથી.' હજામની અકલ જોવા માટે બીરબલે કહ્યું કે, 'લે ત્યારે આ બે રૂપીઆ.' અકલના બુઠા અને અધ પાશળીઆ હજામે તે બે રૂપીઆ ન લેતા પાછા ફેંકી દઈને કહ્યું કે, 'મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફકત કાંઈકની જરૂર છે માટે તેજ આપો!' હજામનો આવો હઠ જોઇને શઠે શાઠયં સમાચરેત એ પ્રમાણુને ધ્યાનમાં લઇને, હજામ ન ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં બે રૂપીઆ નાખી દીધા અને થોડીવાર પછી તે હજામને કહ્યું કે, 'પહેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગલાસ ભરી લાવ.' હજામ તે ઘડામાંથી જેવો પાણીનો ગલાસ ભરવા જાય છે તેવો તેમાં અવાજ થયો એટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં બોલ્યો કે, 'બીરબલજી ! આમાં તો કાંઇક પડેલું છે.' હજામનો આ સવાલ સાંભળીને બીરબલે હજામને પુછયું કે, એક કાંઇક છે કે બે ?' હજામે કહ્યું કે, ' દીવાન સાહેબ ! બે છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'ત્યારે તું તે લઈ લે.' આવો હુકમ થતાજ હજામે તે પાણીના ઘડામાં હાથ નાખી બહાર કહાડી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા. બાદ બીરબલ ગુસ્સે થઈ કહ્યું કે, 'અલ્યા બેવકુફ ! મેં એક કાંઈક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની ? છતાં તે બે કાંઇક ઘડામાંથી કેમ કહાડી લીધા ?' આવો પ્રશ્ન સાંભળતાજ હજામ ગભરાઇ ગયો અને પોતાનીજ જબાનથી પોતે બંધાઇ ગયો જેથી મુંગે મોઢે પોતાનો રસ્તો લીધો.

વારતા એકસો બારમી.

કાળી અને બીરબલ.

એક વખતે કાલીકા દેવીએ બીરબલને ડરાવવાનો વીચાર કીધો. પોતાના હજાર માથાવાળું ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી દેવી બીરબલ પાસે આવી. બીરબલે કાળીકાને પોતાની સમીપ આવેલી જોઈ તરત ઉભો થઈ હસીને નમન કીધું. અને પછી દી લગીર થયો. પોતાના ભયંકર સ્વરૂપથી બીરબલ ન બીહનો, તથા પ્રથમ હસ્યો અને બાદ દીલગીર થયો એ જોઈ દેવી વીચારમાં પડી. પણ તેનો ખુલાસો સમજાઓ નહીં, તેથી તેનો ખુલાસો કરવા બીરબલને કહયું. બીરબલે મસ્તક નમાવી કહયુ કે, હે, દેવી ! આપે આપના દર્શન દીધા, તેની ખુશાલીમાં હું હસ્યો, પણ દીલગીર થવાનું કારણ કાંઇ કહેવા લાયક નથી, માટે તે બીષે મને માફ કરો.

આ ઉપરથી તો દેવીને જાણવાની વધારે આતુરતા થઈ, તેથી વધારે આગ્રહ કીધો. એટલે બીરબલે કહયું કે, 'માતા ! મારા બે હાથ અને એક નાક છે. તે પણ જ્યારે મને સરકમ થાય છે ત્યારે નાક સાફ કરી કરીને મારા હાથ દુ:ખી આવેછે. ત્યારે આપના હાથ તો બેજ પણ એક હજાર માથા ઉપર નાક તો એક હજાર છે તે જ્યારે આપને શલેખમ થતું હશે ત્યારે આપ બે હાથથી કેમ પહોંચી શકતા હશો ! આપને તેથી મહા દુ:ખ ભોગવવું પડતું હશે, એમ જાણી હું દીલગીર થયો.'

બીરબલને આવો હાજર જવાબી જાણી દેવી તેને આશીરવાદ દઈ લોપ થઈ ગઈ.

વારતા એકસો તેરમી.

લંપટ વ્યસની.

એક વખતે સાંજને સમે શાહ અને બીરબલ છુપા વેશમાં ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં આ બંને જણ એક ગલીના નાકા ઉપર આવી ઉભા તે ગલીના નાકા ઉપર કંગાલ દેખાવની એક ભીખારણ ઉભી હતી. આ ભીખારણના હાલ એવા તો હતા કે, તેના હાથના કોઈ બે બોર પણ ન ખાય. તેનો આવો દેખાવ છતાં તે ગરભણી હતી. આ જોઈ શાહ અચંબો પામી બીરબલને કહ્યું કે, 'કામદેવની સત્તા કેટલી બધી મહોટી છે! જે સ્ત્રીની બાજુમાંથી પસાર થતાં પણ કમકમાટ ઉપજે તેની સાથે વીલાસ કરનાર કોણ હશે?'

બીરબલ—સરકાર ! જે માણસને વ્યસન પડયું તે છુટતું નથી. ભુખ્યો જેમ એઠા ભાત, અને ઉંઘ જેમ ભાંગેલો ખાટલો જોતી નથી તેમ કામી માણસ જાત કે કુજાત જોતુ નથી એવાં કંઈક એશકી ફાંકડાઓ પડયા છે જેઓને જોતાં તેઓ સુઘડ છે એમ જણાય, પણ અંદરખાનેથી તેઓ સઉથી ગંદે ઠેકાણેના ફરનાર હોય છે.

શાહ—બીરબલ ! તું કહે છે તેમ કદાચ હશે. પણ આ સ્ત્રીના ભોકતાને તું શોધી કહાડીશ.

બીરબલ—હજુર ! આપણે થોડીવાર અંહી ફરતા રહીશું તો કદાચ તેમ બની શકશે.

થોડીવાર તેઓ ત્યાંથી થોડે દુર જઈ ફરવા લાગ્યા. પણ તે વખતે બીરબલની નજર તો પેલી સ્ત્રી તરફજ હતી. શાહ બીજી બાજુએ જોતો હતો. એટલામાં એક ફાંકડો માણસ ત્યાં આવી લાગો. તે સારા ખાનદાનનો હતો પણ તે ઘણોજ લંપટ અને વ્યભીચારી હતો. બીરબલની નજર તેની તરફ

જતાજ બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'માલીક! આ કંગાલ સ્ત્રીનો ચાર આ માણુસ હોવો જોઈએ એમ મને લાગે છે.'

શાહ—કેવી રીતે ?

બીરબલ–જાણે જાણુતા ન હોઇએ તેમ તેના તરફ જોયા કરશો તો માલમ પડશે.

તેમને તે વીષે થોડીવારમાં ખાત્રી લાયક પુરાવો મલ્યો તે ફાંકડો આશક તે સ્ત્રીની આગળ આવીને તેને કાંઈક ઈશારત કરી ત્યાંથી ઝડપમાં ચાલી ગયો. આશકના ગયા પછી તે માશુક પણ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

આ જોઇ શાહની ખાત્રી તો થઈ કે, તે સ્ત્રીનો ભોકતા તેજ માણુસ હોવો જોઇએ.

વારતા એકસો ચઉદમી.

અવલોકનની ખુબી.

ઉપલી વાત બન્યા પછી શાહ અને બીરબલ આગળ કુચ કરી. તે વખતે શાહ નીમીશવારતો વીચારમાંજ ચાલતો હતો ક્ષણુવાર પછી શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! જે ઇસ્કી ફાંકડાને તેં મને બતાવ્યો હતો તેને તેં કેવી રીતે ઓળખી કાઢયો ?'

બીરબલ–બલેકે ખાવીંદ! એ ખુબી અવલોકનની છે. મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે. જે વખતે આપણે બંને ત્યાં ઉભેલા હતા તે વખતે તે માણુસ દુરથી આવતો હતો. તેના હાથમાં તમાકુ હતી પણ તેને લગાડવાની ચુનાની શોધમાં હતો. એટલામાં એક સંડાસખાનાને ચુનો તાજોજ લગાડેલો હતો. તેની ઉપરથી તે માણુસે આંગળી વતી ચુનો ઉખેડીને તમાકુને લગાડયો. જે માણુસ તમાકુ વાસ્તે સંડાસખાનાનો લગાડે

લે ચુનો લે, તે બીજી વસ્તુ કાં ન કરી શકે? આવી રીતે મેં દીઠો તેથી મારી ખાત્રી થઈ કે, તે ઘણોજ લંપટ અને વ્યશની હોવો જોઈએ.

શાહ-હે દાનેશમંદ બીરબલ ! અવલોકનથી આ પ્રમાણે લાભ તો થાય છે.

બીરબલ-હે ન્યાયવંત! અવલોકનની ખુબીતો ઓરજ છે. આપે પહેલા અવલોકન કરનાર ફકીરની વાત તો સાંભળી હશે?

શાહ—હે બુદ્ધીવંત! હા, એ વાત મેં આગળ સાંભળી હતી ખરી પણ હમણા તે ભુલી ગયોછું. માટે ફરીથી તને યાદ હોય તો સંભળાવ.

બીરબલ—ગરીબ પરવર! ચાલો આપણે પહેલા હોજ આગળ બેસી વાત કરીએ.

બંને જણા ત્યાંથી થોડે દુર આવેલા એક પાણીના હોજ આગળ જઈ બેઠા. ત્યાં બીરબલે અવલોકન વીષે ફકીરની વાત તેને કહી સંભળાવી.

એક ફકીર એક સમે જંગલમાંથી ચાલ્યો જતો હતો, તેને બે વેપારીઓ સામે મલ્યાં. તેઓ કાંઈ વસ્તુ શોધતા હોય એમ લાગતું હતું. તેમને જોઇ ફકીરે પુછ્યું કે, 'શેઠજી! તમારૂં એકાદ ઉંટ ખોવાયું છે?'

પહેલા વેપારીઓએ કહયું કે, 'હા! અમારૂં એ ઉંટ ખોવાયું છે.

ફકીર-તે જમણી આંખે કાણું છે?

વેપારી-હા.

ફકીર—એનો આગલો એકાદ દાંત પડી ગયો છે?

વેપારી—હા.

ફકીર—એનો પાછલો પગ લંગડાય છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—તેની એક બાજુએ મધ અને બીજી બાજુએ ઘઉં ભરેલા હતા ?

વેપારી—હા. પણ તેની ઉપર ઝવેરાત હતું તે ક્યાં છે ?

પોતાના ખોવાયલા ઉંટ વીષે તે ફકીરે આટલી બધી એ ધાણીઓ આપી તેથી તે વેપારીઓને શક ગયો કે, 'આ ફકીરે જ ઉંટ ચોરેલું હશે અને તેથી તે આટલી બધી હકીકત કહી શક્યો છે. એમ જાણીનેજ તેમણે તેની પાસે ઝવેરાત માગ્યું.

તે સાંભળી ફકીરે કહ્યું કે, 'શેઠ, મેં તમારૂં ઝવેરાત લીધું નથી તેમ તમારા ઉંટને નજરે પણ દીઠું નથી.'

વેપારી—તું ફકીરના વેશમાં ચોર હોય એમ જણાય છે.

એમ કહી તેને પકડીને ત્યાંથી કોઈ નજીકના શેહેરમાં તેને લઈ ગયા અને ત્યાં ન્યાયાધીશની દરબારમાં તેને લઇ જઇને ઉભો કીધો. પછી તે વેપારીઓએ ન્યાયાધીશની આગળ પોતાના ખોવાયલા ઉંટની તથા ફકીરે કહેલી હકીકતની વાત કહી સંભળાવી. વેપારીની આ વાત સાંભળી લઈને પછી ન્યાયાધીશે ફકીરને પોતાનો બચાવ કરવા કહ્યું.

આ ઊપરથી ફકીરે કહ્યું કે, 'નામદાર ન્યાયાધીશ સાહેબ ! હું જંગલમાં ફરનાર ફકીર છું. મેં આ વેપારીઓનું ઉંટ જોયું નથી. પણ જંગલમાં ફરતાં મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે તેથી મેં જે દીઠું હતું તે તેમને કહી સંભળાવ્યું. રસ્તે ચાલતાં મને ઉંટના પગલા પડેલા દેખાયા તે ઉપરથી મેં જાણ્યું કે, થોડીવારમાંજ ત્યાંથી કોઈ ગયેલું હોવું જોઈએ. તેની ડાબી તરફની વનસ્પતીનો ભાગ ખવાયલો હતો પણ જમણી બાજુનો બધો અનામત હતો તેથી મેં જાણ્યું કે, તે જમણી

આંખે કાણો હોવો જોઇએ. તેણે ખાધેલી વનસ્પતીમાંથી કેટલોક ભાગ રહી ગયો હતો તેથી મેં એવું અનુમાન કીધું કે, તેનો એ કાદ દાંત પડી ગયો હશે. તેના પાછલા એક પગનો આકાર જમીન ઉપર બરોબર પડયો ન હતો તેથી મેં ધાર્યું કે, તે એક પગે લંગડો હશે. રસ્તાની એક બાજુએ ઘઉં વેરાયલા હતા અને બીજી બાજુએ થોડું મધ ઢોલાયલું હતું. ઘઉં લઇ જવાને કીડીઓ વળગેલીઓ હતી. અને મધની ઉપર માખો ગણુગણુતી હતી તેથી મને જણાયું કે, તેની એક બાજુએ ઘઉં અને બીજી બાજુએ મધ લાધેલું હશે. તેમ વળી સાથે કોઈ માણસ નહિ હોય એટલે તે ઉંટ એકલું નાશી જતું હોવું જોઈએ. જો સાથે માણસ હોત તો ઘઉં અને મધ વેરાત નહીં. આ અવલોકન ઉપરથી મેં તે અનુમાન કીધું છે. પણ મેં તે ઉંટને નજરોનજર જોયું નથી. તે બાદ હું આગળ ચાલ્યો તે વખતે આ બે વેપારીઓ કોઈને શોધતા હોય એવી રીતે મને સામા મળ્યા. તેમને જોઇ મેં અનુમાન કીધું કે, તેઓ ઉંટના માલેક હોવા જોઈએ. મને જંગલમાં ફરતાં આવી સેંકડો ચીજો નજરે જણાય છે. આ શહેરનું દરેક જણુ મને ઓળખે છે'

ન્યાયાધીશને ફકીરના બોલવાની ખાત્રી થવાથી તેણે તેને છોડી દેવાનો હુકમ આપી વેપારીઓને કાઢી મુકયા.

ઉપલી વાત કરી રહયા પછી બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર ! રસ્તે ચાલતાં અવલોકન કરવા લાયક સેંકડો ચીજો મળેછે.'

બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો આનંદ પામ્યો અને ત્યાંથી ઉઠીને બંને જણુ મહેલ તરફ વળ્યા.

ભાગ દસમો.

વારતા એકસો પંદરમી.

લાડ અને કપુર.

બાદશાહી ગવૈયામાં લાડ અને કપુર કરીને બે ગવૈયા હતા. તેમની ઉપર પણ શાહનો સારો પ્રેમ હતો. એક દીવસ તેમણે શાહનો અપરાધ કર્યો. શાહે તેમને કહ્યું કે, તમે અમુક ગુન્હો કીધો છે તે બદલ શું કહેવા માગો છો ?

લાડ અને કપુરને એવું અભીમાન હતું કે, આપણે શાહના માનીતા છીએ તેથી શાહ કાંઈ પણ આપણને સજા કરનાર નથી તેથી પોતાથી થયલા ગુન્હાની માફી ન માગતા તેઓ શાહની સામે ખડખડ હસી પડયા. જો તેમણે માફી માગી હોત તો શાહ તે ક્ષમા કરત. પણ આતો ઉલટા સામે હસી પડયા તેથી શાહે પોતાનું અપમાન થયેલું માની લઈ તે બંનેને કહ્યું કે, 'તમે બંને જણ મારા રાજની હદ છોડી જતા રહો.'

શાહનો આ હુકમ સાંભળી તે બંને ત્યાંથી ઉઠીને ગુપચુપ ચાલતા થયા. પણ દીલ્લી છોડી બીજે સ્થળે જવા તેમનું મન ન માનવાથી તેઓ સાંજ સવાર શહેરમાં ફરવા લાગ્યા. આમ છાની રીતે ફરતાં તેમને છ માસ થઈ ગયા. એક દહાડે તેઓ ફરવા નીકળ્યા હતા એટલામાં શાહની તેમની ઉપર નજર પડી. શાહે તેમને જોતાંજ ઘોડો તેમની તરફ દોડાવ્યો. શાહને પોતાની તરફ આવતો જોઈ તેઓ એક ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. શાહે પો

તાનો ઘોડો તે ઝાડ નીચે લઇ જઈ કહ્યું કે, 'કેમ મેં તમને મારા રાજની હદ છોડી જવા કહી હતી છતાં તમે કેમ રહ્યાછો ?'

કપુરે કહ્યું કે, 'સરકાર ! અમે તો આપના હુકમ પ્રમાણે અંહીથી ગયા હતા, પણ આપના રાજની હદ સીવાય બીજા રાજની હદ જણાઈ નહીં તેથી કયાં રહેવું તેનો વીચાર કરતાં કરતાં પાછા દીલીમાં આવી લાગા. આખરે જ્યારે કયાંય પણ રહેવાની જગા ન મળી ત્યારે હવે તો આકાશમાં જઈ રહેવા વીચાર રાખ્યો અને તેથી ત્યાં જવાનો રસ્તો શોધવા નીકલ્યા. અને તેથી આ ઝાડને રસ્તે આકાશ ઉપર જવાનું ઠીક લાગું તેથી પહેલી મુસાફરી અહીથી શરૂ કીધી છે.'

તેનું આવું બોલવું સાંભળીને શાહ હસ્યો અને તેમને નીચે ઉતાર્યા. નીચે ઉતરતાજ પોતાના અપરાધની શાહની પાસે ક્ષમા માગી, એટલે શાહે તેમને માફી આપી પાછા દરબારમાં આવવા આજ્ઞા કીધી.

વારતા એકસો સોલમી.

દુરીજનની દુષ્ટતા.

દુરીજનની દુષ્ટતા ઉપર વાત નીકળતા ગંગ કવીએ કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર ! જરા સાંભળો.

કવિત.

અકારણ કલેશ કરે ઈરષામેં અંગ જલે,
રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રાષ્ટ દોષ ખડે

આપકો ન કરે કાજ પરકો કરે અકાજ,
લોગનકી છાંડી લાજ અસુયામેં અડયો હે;
મન બાની કાયા કુર ઓરકું બતાવે શુર,
કામ ક્રોધ હો હજુર બીધીને કયું ઘડયો હે;
કહેત હે કવી ગંગ શાહનકે શાહ શુરા,
દુનીયામેં દુઃખ એક દુરીજનકો બડો હે.

દુરીજન માણસ પોતાની દુષ્ટતાનો કદી પણ ત્યાગ કરતો નથી.'

શાહે આ કવીત સાંભળી બીરબલને કહયું કે, 'બીરબલ! ગંગ જેવા કવી રત્નો વીનાની દરબાર કદી પણ શોભતી નથી?'

બીરબલ–ખાવીદ! ગંગ જેવા બારોટોની શહાયતાથીજ કે ટલીક વેળા તો યુધ્ધમાં ફતેહ મળે છે. લશ્કર થાકી ગયું હોય તે વખતે આવા કવી રત્નોજ પોતાની કવીતા કહી સંભળાવી તેમની થાક ઉતરાવી નાખેછે એટલુંજ નહીં પણ નામરદને પણ મરદ બનાવે છે.

શાહે બીરબલને ધીમેથી કહયું કે, 'ગંગ સાથે વધારે વીનોદ થાય એવું કરો.'

બીરબલ–'સરકાર! આપના હુકમનીજ ખોટી છે.

શાહ–મને એક ચરણ યાદ આવ્યું છે તેની પાદપુર્તી કરવી છે. તે ચરણ

કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયો

છે. આ ખાનગી દરબારમાંથી કોઈ કરી આપો જોઈએ?

ગંગ–હજુર! એ પાદપુર્તી તો થઈ ચુકી છે. સાંભળો.

સવૈયો

તારાકી જ્યોતમેં ચંદ્ર છુપે નહીં,
સુર છુપે નહીં બાદર છાયો;

રન ચઢયો રજપુત છુપે નહીં,
દાતા છુપે નહીં ઘર મંગન આયો.
ચંચલ નારકો નેન છુપે નહીં,
પ્રીત છુપે નહીં પુઠ દીખાયો;
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર,
કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયો.

જેમ તારાના તેજથી ચંદ્રનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો નથી, વાદળથી કાંઈ સુરજ છુપાઈ જતો નથી, ખરો શુરવીર રજપુત છુપાઈ રહેતો નથી, દાતાર પુરૂષ દાન દેતી વખતે છાનો રહી શકતો નથી, ચંચલ સ્રીની નેણો પણ સંતાઈ શકતી નથી, પીઠ બતાવેથી સ્નેહ છુપાવી શકાતો નથી, કવી ગંગ કહે છે કે, હે અકબર શાહ, સાંભળો કે, તેમજ ભભુત લગાડવાથી કર્મ છુપાઈ શકતું નથી.

આ સાંભળી શાહે ગંગને કહયું કે, 'હે ગંગ ! કર્મ વગરનું બીજું બધુએ છુપાવવું હોય તો છુપાવી શકાય કે નહીં'?

ગંગે કહયું કે, 'નામવર ! એવો પણ વખત હોય છે કે, એક કર્મ વગર બધુંએ સંતાડી શકાય છે તે માટે જરા સાંભળો.

સવૈયા.

દીન છુપે તથવાર ઘટે,
ઓર સુર છુપત હે એનકો છાયો;
ગજરાજ છુપત હે સીંહકો દેખત,
ચંદ્ર છુપત અમવાસ આયો;
પાપ છુપે હરી નામકો જાપત,
કુળ છુપે હે કપુતકો જાયો,
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર,
કર્મ ન છુપેગો છુપો છુપાયો.

અર્થ—તીથી ઘટવાથી એક દહાડો ઘટી જાય છે તે છુપાયા સમાન છે, ગ્રહણના યોગથી સુરજ પણ છુપાઈ જાય છે, સીંહને જોતાજ હાથી છુપાઇ જાય છે, અમાસને દહાડે ચંદ્ર પણ છુપાઇ જાય છે, અને ખાનદાની કુળમાં કોઈ કપુત ઉત્પન થાય તો તેનુ ખાનદાની નામ બદનામીમાં છુપાઈ જાય છે. કવી ગંગ કહે છે કે, હે શાહ ! આટલા બધા છુપાઈ શકાય છે, પણ કર્મને છુપાવી શકાતું નથી.

શાહ અને ત્યાં હાજર રહેલા બધા દરબારીઓ ગંગની આવી અદભુત કવીતા સાંભળી આનંદ પામ્યા, અકબરે તેને તેના લાયક સરપાવ દીધો.

—o—

વારતા એકસો સત્તરમી.

કીર્તિને કાળ નવ ખાય.

એક સમે તમામ દરબાર ભરાઇને બેઠી હતી, એટલામાં એક કવી દરબારમાં દાખલ થઈ આ પ્રમાણે બોલ્યો,

દોહરો.

કહા ન અબલા કર શકે, કહા ન સીંધુ સમાય;
કહા ન પાવકમેં જળે, કહા કાળ નવ ખાય.

હવે આનો શો જવાબ આપવો તેના વીચારમાં તમામ દરબાર પડી ગઈ. આ જોઇ બીરબલે જવાબ આપ્યો કે,

દોહરો.

સુત નહીં અબલા કર શકે, મન નહીં સીંધુ સમાય,
ધર્મ ન પાવકમેં જલે, કીર્તે કાળ નવ ખાય.

આ દોહરો સાંભળી શાહ દરબારીઓ આનંદ પામ્યા. તે કવી પણ ખુશી થયો. બાદશાહે બંનેને ઇનામ આપ્યા.

વારતા એકસો અઢારમી.

'રંડીઓકા ચાર સદા ખુવાર.

એક વખતે શાહુ અને બીરબલ બાગમાં બેસી આનંદની વાતો ચલાવી રહયા હતા. વાતપર વાત નીકળતાજ શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'હે બીરબલ! માણુસ પોતાના મન ઉપર કાબુ ન રાખતા વિષય વાસનામાં લપટાઈ જાય છે તે સમે તેને પોતાના શરીરનું પણ ભાન રહેતું નથી, અને તેની સાથે પોતાની તમામ માયા મીલકતનો નાશ કરી નાખે છે.'

બીરબલ—સરકાર! ઈશ્ક આંધળો છે. તે આસપાસની ચીજે જોઇ શકતો નથી. ઇશ્કને વશ થયલો માણુસ સારા નરસાનો વીચાર કરી શકતો નથી. તેનો એક દાખલો થોડા સમય ઉપર મારા દીઠામાં આવ્યો હતો તે જો આપ રજા આપો તો કહી સંભળાવુ.

શાહુ—ખુશીની સાથે સંભળાવ.

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે સરકાર! ચંચલ નગરીમાં કરમચંદ કરીને એક ધનાઢય રહેતો હતો, તે પોતાની પાછળ અઢલક દોલત અને જગુ નામનો એક પુત્ર વારસ મુકી ગયો હતો. બાપના મરણ બાદ તેના હાથમાં બધી દોલત આવી એટલે તેણે વેપાર રોજગાર ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે રાંડના નાચ ગાયન અને તમાસા ઉપર મોહીત પડીને બાપના ચાલતા રોજગારને તજી દીધો. સંગ તેવો રંગ તે પ્રમાણે તેને મીત્ર પણ તેવા મળ્યા હતા. તે રંગમાં ભમતાં ભમતાં તે એક વેશ્યા ઉપર આશક પડયો. તે ઈશ્કમાં એવો તો લીન થઈ ગયો કે, તેના વગર તેને જરા પણ ચહેન પડે નહીં. થોડે થોડે કરીને તેની તમામ માયા મીલકત તે ધુતારી રાંડે હરી લીધી, તે એટલા સુધી કે એક

વખતના ખાધા જેટલું પણ તેની પાસે રહયું નહીં. તે ધુતારી રાંડે જોયું કે, હવે તેની પાસે રાતી પાઈ પણ રહી નથી તેથી હવે તેને પોતાને ત્યાં રાંખવામાં લાભ નથી ત્યારે તેને કાઢી મુકવા માંડયો.

સાહુકારની હવે આંખો ઉઘડી, પોતાનું કેવું સત્યાનાશ વ લ્યું હતું તે તેણે હવેજ જોયું તેણે તે ગુણકાને કાલાવાલા કરીને કહયું કે, 'અરે ! તે મારી તમામ દોલત અને માયા પુંજી હરી લઈને તું મને કાઢી મુકે છે તો હવે હું કયાં જાઉં ?'

ગુણકા-તેમાં હું શું કરૂં ? તને ગમે ત્યાં જા.

શાહુકાર-તારા વગર મારે બીજું એકે ઠેકાણું રહયું નથી.

ગુણકા-નથી તો જહાનમમાં જા.

શાહુકાર-અરે ! મેં તને આવી દગાબાજ ધારીને મારી તમામ દોલત આપી દીધી નથી, પણ તું મને સદા તારી પાશે રાખશે એવું ધારીને આપી દીધી છે તેથી તું મને કાઢી મુકવાને તત્પર થઇ છે.

ગુણકા-વેશ્યા તે કોઈની સગી થતી હશે ? વેશ્યા તો માત્ર એક પૈસાનીજ સગી છે. માટે ચાલ હવે બહુ થયું. અંહીથી જતો રહે.

સાહુકારે તે રાંડના બહુ કાલાવાલા કર્યા ત્યારે તે રાંડે તેને કહયું કે, 'જો મારે ત્યાંજ રોટલો ખાઇને પડયા રહેવું હોય તો સરત કબુલ કરેતો રાખું.'

શાહુકાર-કહે જોઇએ.

વેશ્યા-હું જ્યાં જઉં ત્યાં મારા જોડા સંભાળીને તારે બેસવુ આ સરત જો તારે કબુલ હોયતો રોટલો ખાઇને પડી રહેજે.

લાચારીને લીધે સાહુકારે તેની આ સરત કબુલ રાખી. પોતાની આવી હાલતને લીધે તેને વેરાગ ઉત્પન થયો હતો, જે ઘ

ણીએ સુખ જોયલું તે આવી હાલતમાં આનંદથી કેમ રહી શકે? તેનું શરીર બગડતું ગયું. અને તેની સાથે તેના ચેહેરાનો રંગ પણ ગયો.

એક દીવસે તે ગાનારી રાંડ આ નગરમાં આવી અને કોઇ બીજા સાહુકારને ત્યાં નાચવા ગઇ તેની સાથે આ શેઠ પણ ગયો. વેશ્યાએ જોડા ઉતાર્યા તે લઈને તે એક બાજુએ બેઠો. પેલા શેઠને ત્યાં મ્હોટા મ્હોટા લોકો હાજર થયા હતા. તબલચીએ તબલા ઉપર થાપ મારી, સારંગીવાળાએ સારંગીના સુર મેલવવા માંડયા અને વેશ્યા નાચવા માટે ઉભી થઇ, એટલે આ ભીખારી થઇ ગયલા શેઠે પોતાના હાથના જોડા વગાડવા માંડયા. બીજા શેઠની નજર આની ઉપર પડી એટલે તે મનમાં કહેવા લાગો કે, 'અરે! આ કેવો બેવકુફ છે? એને એવી તે શી ગમત પડે છે કે, એ જોડા વગાડીને ખુશી થાય છે?'

થોડીવાર પછી એક નાચ પુરો થયો અને ગાનારી બેસી ગઇકે બીજા શેઠે જોડા વગાડનારને પોતાની આગળ બોલાવીને પુછયું કે, 'અરે ભલા માણસ, તને એવી તે શી ગમત પડેછે કે, તું જોડા વગાડવા મંડી પડયો છે?'

વેશ્યાના યારે કહયું કે, 'એ વાત જો તમને કહીશ તો મારો રોટલો જશે, માટે પુછશો નહીં, હું તે કહેનાર નથી.'

બીજા શેઠે કહયું કે, 'તું જરા પણ ડરીશ નહીં, આ વેશ્યા તને કાઢી મુકશે તો હું તને મારે ત્યાં ચાકરી રાખીશ' માટે ખુલ્લી રીતે કહે.'

ઇશ્કી શેઠે કહયું કે, 'થોડા વખત ઉપર આ રાંડ ઉપર મોહીત પડી તેને આધીન થઈ ગયો. થોડા વખતમાંજ મારી તમામ માયા મીલકત મેં એને ખવરાવી દીધી. અને હું ભીખ માગતો થયો. આ ધુતારી રંડા મને પાળશે એમ હું માનતો

હતો. પણ જ્યારે એક દીવસ શું પણ એક વખતના ખોરાકના ઢીંગલા મારી પાસે ન રહ્યા ત્યારે એણે મને કાઢી મુકવા માંડયો. જયારે મેં બહુજ આજીજી કીધી ત્યારે પોતાના જોડા ઉપાડવાની મારી પાસે કબુલાત કરાવી લઈ મને પેટવડીએ રાખ્યો. હમણા જયારે આ સારંગી તબલાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો ત્યારે એક કવિનું કહેલું કવિત મને યાદ આવ્યું.'

સાહુકાર-તે શું છે ?

ઇશ્કી ભીખારીએ કહ્યું કે, સાંભળો.

કવિત

પરીપુરણ પાપકે કારણ તે,
ભગવંત કથા ન રૂચે જીનકો,
તીન વેશ્યાકો પાસ બુલાય લઈ,
નચાવત હૈં દીનકો રેનકો,
મૃદંગ કહે ધીકહે, ધીકહે,
સારંગી કહે કીનકો કીનકો,
તબ હાથ ઉઠાયકે નારી કહે,
ઈનકો ઈનકો ઇનકો ઈનકો.

જયારે પાપ બરાબર ભરાઇ રહ્યા હોય ત્યારે ભગવાનની કથા ગમતી નથી, એટલે રાંડને બોલાવી રાત દહાડો નાચ કરાવે છે. તે સમે તબલા કહે છે કે ધીક છે, ધીક છે, એટલે સારંગી વાગે છે કે કીનકો કીનકો, એટલે કોને કોને, તે વખતે આ રાંડ લાંબો હાથ કરી પોતાનું ગાયન સાંભળવા બેઠેલા તરફ ફરીને કહે છે કે આ લોકોને, આ લોકોને.'

માટે આ બધું યાદ આવતા હું જોડા વગાડીને કહું છું કે, મારી ગતી થઇ તેવી તમારી પણ થશે, આટલોજ મારો ખુલાસો છે.'

બીજા સાહુકારની ઉપર આથી ઘણી અસર થવાથી તરત તેણે તે રાંડને કાઢી મુકાવી અને આ ભાગ્યહીણ શેઠને પોતાની પાસે રાખી લીધો. તે સમેથી ત્યાં હાજર રહેલાઓએ રાંડની સેબત કરવી મુકી દીધી.

આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો ઓગણીસમી.

શીપાઇ રૂપ શીશી.

પ્યાર યારથી રાખવા, ગણે ન પતિનું કહેણ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠો હતો તે વખતે એક માણસે આવી હાથ જોડી અરજ કરી કે, 'સરકાર ! કોઈ જાર માણસ ઘરમાં હમેશા આવે છે, એમાં તો જરાએ શક નથી, પરંતુ તેને મેં હજી સુધી જોયો નથી અને જાણતો પણ નથી કે કોણ છે ? તેને હવે પકડવા ચાહું છું, જેથી આપ આગળ આવ્યો છું કે, તેને કોઇ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુકતી બતાવવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.' તે સાંભળીને શાહે કહયું કે, 'હું એક સરસ અત્તરની એક શીશી આપુછું તે લઇ જા અને તે તારી નારીના હાથમાં મુકીને કહેજે કે આ શીશીમાંથી જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહીં.' એમ કહી તે સરસ અત્તરની શીશી આપી તેને રવાના કીધો અને તે માણુસે પણ તેજ પ્રમાણે કીધું.

શાહે તે માણુસના ઘરની ચોતરફ ચોકી બેસાડી દીધી અને ભલામણ કરી કે જે માણુસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાના અતરની વાસ આવતી જણાય કે તરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.

જ્યારે પેલો જાર પુરૂષ ફરીયાદ કરવા જનારની સ્ત્રીને મળવાને આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીએ અનામત તરીકે

સોંપેલી જે અતરની શીશી હતી તેમાંથી અતર કાઢી પોતાના યારને છાંટયું. અને કહ્યું કે, 'મારા આંખોના તારા ! મારા કંઠ ના પ્રાણ ! આ ઉમદા અતરની શીશી મને મારા પતીએ અનામત તરીકે સોંપીને ખાસ ભલામણ કરીને કહ્યું છે કે, આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરતી નહીં. પણ દીલોજાન ! તે ભલા માણુસ ની જરા પણ દરકાર ન રાખતા મેં આપના ઉપયોગમાં લીધું. કેમકે એવી ઉમદા વસ્તુની આપને સ્વાદ ન ચખાડું ત્યારે પછી બીજા કોને ચખાડું ? ભલેને ધણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારે માટે સહન કરી લઇશ.' આવા અત્યંત પ્યારની વાત સાંભળી તેના યારે કહ્યું કે, 'રંગ છે મારા કાળજાનો કોર ! તારા પાર વગરના પ્રેમ ઉપર મારો પ્રાણ કુરબાન છે !!' કેટલોક વખત ગયા બાદ એસ આરામ કરી તે યાર પોતાને પંઠે પડયો. એટલે તે અતરની ભભક રાજના અનુચરોને આવતાજ તે જાર માણસને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઈ ગયા એટલે શાહે સદ્દ રહુ ફરીયાદ કરનાર માણુસને બોલાવીને કહ્યું કે, 'તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ યાર છે, કેમકે જે અતરની શીશી તેં અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાનું અતર પોતાના યાર ને છાંટયું છે તેની ખુશબો તું તપાસી લે એટલે તારી પણ ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ તારી ઓરત પાસેથી તે અતરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથીપણ વધુ ખાત્રી થશે.' શાહના કહે વા મુજબ તપાસ કરતા ખરૂં જણાયું.

—o—

વારતા એકસો વીસમી.

સોનીની ચાલાકી.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'એ બીરબલ! કારીગરો માટે લોક વાયકા એવી ચાલે છે કે ગમે તેટલી ચોકસી રાખો તોપણ કારીગરને હાથે થાપ ખાઇ જવાય એ વાત ખરી છે કે ખોટી?'

બીરબલ–સરકાર! પોત પોતાના હુન્નરમાં સઉ કોઈ ચાલાક હોય છે.

શાહ–શું દરજી સોની વગેરે દરેક જાતના કારીગરો કસબ ચોર હોય છે?

બીરબલ–હજુર! હું એમ નથી કહેતો કે દરેક કસબી ચોર હોય છે. સોની સોનું ચોરવાના કસબ માટે એવી વાતો કહેવાય છે કે, બરોબર ધ્યાન દઈને પાસે બેઠેલા ઘરાકના સોનામાંથી ઘરાકની આંખમાં ધુળ નાખીને તે સોનું ચોરે છે. જે પોતાની બેન છોકરીનાં દાગીનામાંથી પણ થોડું ઘણું સોનું ચોર્યા વગર બનાવતાં નથી. અને તેવી એક વાત મારા સાંભળવામાં આવેલી છે.

શાહ—તું જે કહે છે તે ખરી વાત હશે. પણ મારે પોતાને સોનીઓની ચતુરાઈનું પારખું જોવું છે.

બીરબલ—ઠીક છે. આપને નજરોનજર બતાવીશ.

થોડા દહાડા વીત્યા બાદ બીરબલે ગામમાંથી ચાલાક સોનીઓમાંથી દશને તેડાવી મંગાવી એ બધાઓને શાહ સામે હુકમ કીધો કે, 'સોની મહાજન! નામદાર બાદશાહને માટે પચીશ મણ સોનાના વજનનો એક હાથી બનાવવો છે. એકજ જાતનું પચીશ મણ સોનું તમને આપવામાં આવશે. હાથી વીસ દહાડામાં તૈયાર કરી આપવો પડશે. આ હાથીના સોનામાં થોડું

સોનું તમે ચોરજો. પણ જો સોનું ચોરતાં પકડાયા તો મોતની સજા કરવામાં આવશે અને હાથી બનાવી રહેતાં સોનું નહીં ચોરો તોપણ તમને સજા કરવામાં આવશે. આ કામની મજુરી તમને પુરેપુરી આપવામાં આવશે. આ કામ કરતી વખતે તમારી ઉપર સખ્ત ચોકી પોહોરો પણ રાખવામાં આવશે.

બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાજ સોનીઓના હોંસકોસ ઉડી ગયા. થોડીવાર પછી તેઓના બે મુખી આગેવાનોએ હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'ખલકે ખાવીંદ! હાથી બનાવવાનો હુકમ કરોછો તે માથે ચઢાવીએ છીએ, પણ ચોરીતો અમારાથી બનવાની નથી. જોઈએ તો બાપજી, બીજા કોઈને બોલાવીને એ કામ સોંપો.'

બીરબલ-નહીં, પ્રથમ કહેવા મુજબ એ કામ તમારેજ કરવુંજ પડશે.

સોનીઓએ બીરબલને બહુ સમજાવ્યો, પણ બીરબલ ન સમજતા સોનીઓને તે કામ કરવાની ફરજ પાડવાથી બીજે દહાડે હથ્યારો લઈ કામે આવવાનો વાયદો કરી સોનીઓ ત્યાંથી જતા રહયા. એજ દહાડે બધા 'હવે કેમ કરવું.' એ માટે મસલત કરવા એકઠા મળ્યા. શાહે બરાબર જોખાવી કસ કઢાવી આપેલું સોનું, તેમાં વળી ઉપર હથીઆરબંધ શાહના ભરોશાદાર સીપાઈઓની ચોકી. આવી રીતનો મામલો છતાં સોનું કેમ ચોરવું તે માટે તેઓને મ્હોટો વીચાર થઈ પડયો. ઘણી ઘણી યુકતીઓ કરતાં આખરે એક યુકતી બધાને પસંદ પડી અને તે પ્રમાણે કરવાને બધા એકમત થયા.

બીજે દહાડે સમય થતાં બધા સોનીઓ પોતાને ઉપયોગના હથીઆરો લઇ દરબારી મહેલમાં હાજર થયા. સોનું જોખી અને તેનો કશ કહાડીને તેમને સોંપવામાં આવ્યું. શાહના ખાસ

ભરોસાદાર અમલદારોની તેમના ઉપર ચોકી રાખવામાં આવી. અમલદારોને ખાસ હુકમ હતો કે, જો કોઈ પણ સોની સોનું ચોરતાં પકડાય એટલે તેને તરતજ કેદ કરવો. પણ સોનીઓ કાંઈ કાચા ન હતા. તેઓ આવી રીતે સોનું ચોરે શા માટે? આખો દહાડો બધાએ કામ કીધું. સાંજ પડતાજ બધા રજા લઈ પોતાને ઘેર ગયા. પોતાને ઘેર આવીને જમ્યા અને રાતના પોતાને કામે વળગ્યા. દીવસના જેટલો ભાગ બધાએ મળીને સોનાના હાથીનો બનાવ્યો હતો તેટલોજ ભાગ પીતલના હાથીનો બધાએ થોડાક કલાકમાં બનાવ્યો. આ પ્રમાણે શાહના મહેલમાં દીવસે જેટલું કામ કરતાં તેટલુંજ કામ રાતના એક મ્હોટા સોનીના ઘરમાં કરતાં. આ પ્રમાણે બંને હાથી ઓગણીસમે દહાડે બનાવી તઇયાર કીધા. પીતલના હાથીને પાલીસ કરી ચલકદાર કરવામાં જરાપણ કચાસ રાખી ન હતી. હવે પીતળના હાથીને રાતના ગુપચુપ ઉચકીને જમના નદીમાં એક ઠેકાણે દાટી આવ્યા. બીજે દહાડે સવારના પહોરમાં દરબારમાં હાજર થઈ શાહ અને બીરબલને બોલાવી પેલો સોનાનો હાથી તઇયાર કરેલો દેખાડયો. રાજાએ તરત પોતાના સોનીને બોલાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો બરોબર નીકળ્યો. તેમજ વજન કરતાં હાથી તેમજ વધેલુ સોનુ પણ બરોબર નીકળ્યું. આવી રીતે વજન તથા કસની રાજાની ખાત્રી કર્યા પછી એક બુઢ્ઢા સોનીએ કહયું કે, 'સરકાર! હવે આ હાથીને પાલીસ કરવો છે માટે એક ગાડામાં ભરી જમના નદીને કાંઠે લઈ જવા હુકમ કરો. ત્યાં પાણી તથા રેતીથી પાલીસ સારી થશે.'

રાજાએ તે વાત કબુલ કરી અમલદારોની દેખરેખ નીચે સોનાના હાથીને ગાડામાં ઘાલી નદીએ લઈ જવા હુકમ કીધો. નદી ઉપર આવતા ગાડામાંથી સોનાનો હાથી ઉતારી જયાં પીતલ

નો હાથી દાટયો હતો તેને બહાર કાઢી તેને ઠેકાણે સોનાનો હાથી દાટી દીધો. પીતલના હાથીને ખુબ ચલકતો કરી સાંજના ગાડામાં ઘાલી દરબારમાં લાવી રજુ કીધો. તમામ દરબાર એકઠી થઇ આ બનાવટી હાથીની કારીગીરી જોઇ આનંદ પામ્યા. બાદશાહે સોનીઓના મુખીને કહ્યું કે, 'સોની મહાજન! હવે ખરૂ કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કીધી.'

સોની–શું અમે ચોર છઈયે કે ચોરી કરીએ? આપે કરી આપેલા વજન અને કસ બરોબર માલ મળી રહ્યો. મહેનતના પ્રમાણમાં મજુરી મળે એટલે બસ.

શાહ–તમો જે કહો છો તે ખરૂં છે. પણ આપણી શરત શી છે તે તો તમને યાદ હશેજ.

સોની–હજુર! તમારા ચાલાક અમલદારોની હાજરીમાં અમારાથી ચોરી કેમ કરી શકાય?

શાહ–તે હું કાંઇ જાણતો નથી. હું તો મારી સરત મુજબ વરતનાર છું. જો સોનાની ચોરી કરી નહીં હોય તો તમને મોતની સજા કરવામાં આવશે. માટે તમે કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કરી છે. તમારો અપરાધ માફ છે.

બીરબલ સોનીઓની કાંઇક ચતુરાઇ જાણી ગયો હતો તેથી તે એટલીવાર સુધી ગુપચુપ ઉભો હતો તેણે કહ્યું કે, 'મહાજન! માલીક કયાં કહેછે કે, તમે થોડા સોનાની ચોરી કરી છે? તમે તો વધારે સોનાની ચોરી કરી હોય એમ લાગે છે.'

સોની–અમને ક્ષમા કરો. અમે વધારે ચોરી કરી નથી.

શાહ–તમારા અપરાધની ક્ષમા કરવા છતાં તમે તમારો અપરાધ કબુલ નહીં કરો તો પછી તમને વધારે સજા ખમવી પડશે. કારણ કે મે પહેલાજ કહેલું છે ચોરી કરતાં પકડાશો અને નહી કરશો તોપણ સજા થશે. માટે તમારા બોલવા ઉપરથી બધુ

એ બરાબર છે તેથી એમ લાગે છે કે તમે શીક્ષાને પાત્ર થયા છો, માટે સજા ભોગવવા તત્પર થાઓ.

હવે વધારે રોકઝીક કરવામાં સાર નથી એમ જાણી પેલા બુધ્ધા સોનીએ કહ્યું કે, 'તમારા ચંચલ અમલદારોએ અમારી ચોરી પકડી શકયા નથી પણ અમેતો આખા હાથીની ચોરી કરી છે. ખાત્રી કરવી હોય તો તપાસો કે એ સોનાનો છે કે પીતળનો?

સોનીના આવા શબ્દો સાંભળી શાહ ચમકયો, તેણે પોતાના સોનીને બોલાવી મંગાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો હાથી તો પીતળનો માલમ પડયો. શાહે આ કેમ બન્યું તે માટે સોનીઓને ખુલાસો પુછયો. સોનીઓએ બનેલી બધી વાત કહી સંભળાવી નદીમાંથી હાથી લાવી શાહને સ્વાધીન કીધો. શાહે સોનીઓને તેમની ચાલાકી માટે શાબાશી તથા ઈનામ આપી વીદાય કીધા

વારતા એકસો એકવીસમી.

કયો દેશ બેશરમ હશે ?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'આપણા હીંદુસ્તાનમાના કયા દેશના માણસો વધુ બે શરમો હશે ?'

બીરબલ-જહાં પનાહ ! સઘળા દેશો કરતાં વધુ બે શરમી માણસો પુર્વ દેશના હોય છે.

શાહ-તો તેની ખાત્રી કેમ થાય ?

બીરબલ-નામવર ! થોડા વખત પછી આપને તેની ખાત્રી કરી આપીશ.

કેટલાએક દીવસ ગયા પછી બીરબલે ચારે દેશની નાયકાઓને બોલાવી શાહની હજુરમાં ઉભી રાખી. અને પછી અરજ કરીકે, 'આપના પ્રશ્નનો ખુલાસો મેળવવા દરબાર ભરવી જો

ઇએ કે જેથી તરત તમારી શકાનું સમાધાન થઇ જશે.' શાહે તેજ દહાડે દરબાર ભરી ગાન તાન શરૂ કરાવ્યા. ગાન તાન ખલાસ થયા પછી પાછલી રાતે પહેલા પશ્ચીમ દેશની નાયકાને પુછયું કે, 'રાત કેટલી બાકી રહી હશે?' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર! થોડીજ બાકી રહી છે.' શાહે પુછયું કે, 'એમ તું શા આધાર ઉપરથી કહી શકે છે?' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'મારી નથના મોતી થંડાં થયાં છે તે ઉપરથી કહી શકું છું કે, રાત થોડી રહી છે. કેમકે પરોઢીએજ ઠંડી હવા વાએ છે.' પછી દક્ષીણ દેશની નાયકાને પુછયું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી હશે?' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'હમણાજ પ્રાતઃકાળ થશે.' શાહે પુછયું કે, 'એમ તું શા ઉપરથી કહી શકે છે?' તેણે કહ્યું કે, 'હજુર! પાન ફીકું લાગે છે.' પછી ઉત્તર દેશની નાયકાને પુછયું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી છે.' તેણે કહ્યું કે, ઘણીજ થોડીજ બાકી રહી છે.' શાહે પુછયું કે. 'એમ તું શા આધાર ઉપરથી કહી શકે છે.' તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! દીપકનું તેજ ઝાંખું લાગેછે.' સેવટે પુર્વ દેશની નાયકાને પુછયું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી રહી છે?' તેણે કહ્યું કે, 'નામવર! મને જંગલ જવાની હાજત થઈ છે, તે ઉપરથી કહી શકું છું કે હવે રાત ઘણીજ થોડી રહી છે.' તેનું આવું બેશરમ ભરેલું બોલવું સાંભળી શાહની બીરબલના બોલવાની ખાત્રી થવાથી શાહે બીરબલને કહ્યુ કે, 'હવે પછી પુર્વ દેશના લોકોને હજુરમાં કે દરબારમાં દાખલ થવા દેવાજ નહીં.'

વારતા એકસો બાવીસમી.

બુધ્ધીની બાજી.

એક સમે શાહ લાડ અને કપુર નામના ગવૈયાના ગાયનથી બહુજ રીઝવાથી શાહે તેઓને એક હાથી ઈનામમાં આપ્યો. લાડ અને કપુરે એક વરસ સુધી આ હાથીની ખોરાકી પુરી કરતાં તેની બધી દોલતનો ભંડાર ખાલી થઈ જવાથી લાડે કપુરને કહ્યું કે, 'ભાઈ, શાહનું આ ઈનામતો ખરેખર એક જુલમી બલા જેવું છે! જો થોડો વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો, ઘરના છોકરા છાશ પીતાં થઈ જશે. પણ કરવું શું? ન વેહેચી શકાય કે ન કોઇને આપી શકાય કે ન રાખી શકાય. માટે હવે કંઈક યુકતી શોધવી જોઇએ.' લાડને કપુરે કહયું કે, 'ભાઇ! હાથીની કોટમાં ઢોલ તંબુરા વગેરે લટકાવી છુટો મુકી દેવાથી આપણો છુટકો થશે.' આવો વીચાર કરી તે હાથીને છુટો મુકી દીધો. એટલે તે હાથી શહેરમાં ઘુમતો અને મરજી મુજબ તોફાન કરવા લાગો. હાથીના તોફાનથી ત્રાસ પામેલા શહેરના લોકો શાહ હજુર જઈ અરજ કરી કે, 'હજુર! શહેરમાં છુટો ફરતો હાથી અમોને બહુ નુકશાન કરે છે અને તેથી ઘરની બહાર પણ નીકળવા પામતા નથી.' આ સાંભળી શાહે સીપાઈઓને કહયું કે, 'તપાસ કરો કે તે કોનો હાથી છે?' શાહનો હુકમ સાંભળી સીપાઈઓએ તપાસ કરી શાહને કહયું કે, 'સરકાર! એ હાથી લાડ અને કપુરનો છે.' શાહે તેઓને બોલાવી મંગાવીને ક્રોધથી કહયું કે, 'કેમ! તમારા હાથીને છુટો મુકયો છે?' લાડે કહયું કે, 'ખાવીંદ! તેને બાર માસ સુધી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સઘળો હુન્નર શીખવી પ્રવીણ બનાવ્યો છે, તેથી તેને ઢોલ તંબુરો આપી રજા આપી કે મુલક બાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી ગાન તાનથી અમીરોના મન રં

જન કરી તારૂં પણ ગુજરાન કર અને અમોને પણ જે આપવું ઘટે તે આપજે.' આ પ્રમાણે લાડનું બોલવુ સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને હાથીને પકડી મંગાવી હાથીશાળામાં બંધાવ્યો. અને તેના બદલામાં તેમને એક સારી પેદાસવાળું ગામ ઈનામમાં આપ્યું.

વારતા એકસો તેવીસમી.

માટીમાંથી નીકળવું અને માટીમાં સમાવું.

એક સમે શાહ અને બીરબલ નગરની બહાર ફરતાં ફરતાં એક જુના કબરસ્તાન આગળ આવી તેની કબરો જોવા લાગા. એટલામાં એક માણુસનો પગ એક કબર ઉપર પડયો જેથી તે કબરનો અડધો ભાગ ટુટી એકદમ નીચે બેસી ગયો તેની અંદર તપાસતાં એવો ચમત્કાર જોવામાં આવતો હતો કે મૃત કલેવરના જેવું એક હાડપીંજર દેખાતું હતું. તે કબર જોઇ શાહ ઘણો હેરત પામીને તે કબરની અંદરના ભાગને હાથ લગાડી તપાસી જોતાજ તે હાડપીંજર કેવળ માટી જેવું બની ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાની સાથે ભાગીને ભુકા થઇ ગયું. તે જોઈ એજ વખતે શાહે એક કવિતા ગાઇ કે,

બહોત લોગ એસેથે જીનકા હમેશાં,
સમીને બદનથા મહતર કપૂનથા.

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહયું કે,

જો કબર કહું ઇનકી ખોદી તો દેખા,
ના તારે કફનથા ના અજુએ બદનથા.

આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

ભાગ અગીઆરમો.

વારતા એકસો ચોવીસમી.

ભમરો.

વઈશાખ માસની ગરમી સખ્ત પડવાને લીધે એક દીવસે સાંજને સમે અકબર અને બીરબલ ઠંડી હવા ખાવા માટે બાગમાં ફૂરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં બંને જણા કુદરતની અલૌકીક લીલાની બલીહારી ગાતા હતા. બગીચામાં અનેક પ્રકારના મનહર સુંદર પુલના ઝાડો એક બાજુ પુલથી ઝુલી રહયાં હતાં. બીજી બાજુ ફળથી લચી રહેલી દાંખલીઓ છેક જમીન સુધી વાંકી વળી રહી હતી. એટલામાં શાહની નજર પુલના ઝાડો ઉપર ગુંજારવ કરી રહેલા ભમરાઓ ચંપાના પુલ ઉપર ન બેસતાં બીજી બધી જાતના પુલો ઉપર બેસતા હતા. જોકે ચંપાની સુંગધ ઘણીજ ખુસબોદાર હોય છે છતાં ભમરાઓ તેની નજદીક કેમ જતા નથી એવું જાણી શાહ અજાયબ પામ્યો. તેથી તેણે તરત પોતાના મનની તે વાત બીરબલને કહી કે, ‘એ બીરબલ ! આ ભમરાઓ બધા પુલોનો રસ ચુસેછે, કમળની અંદર તો એટલા બધા લીન થઇ જાય છે કે, રાતે કમળ બંધ થઇ જાય છે છતાં તેમાંથી બહાર ન નીકળતાં મરણને પસંદ કરે છે. પણ આવા ખુશબોદાર અને સુંદર ચંપા આગળ કેમ જતા નથી ? તેનું કારણ શું ? તે તું જાણે છે ?’

બીરબલ—માલીક ! એનું કારણ અમારા શાસ્ત્રમાંનું છે તેથી તે ઉપર એક કવીએ કવીતા બનાવી છે કે:—

ચંપા તુજમેં તીન ગુણ, રૂપ રંગ ઓર બાસ;
એક બડા અવગુણ હૈ કે, ભમર ન આવત પાસ.

કવી કહે છે કે, ચંપા તારામાં રૂપ, રંગ અને વાસ એ ત્રણે છે છતાં એક મ્હોટો અવગુણ એ છે કે, ફુલોની સુંગધીનો ભોગી ભમરો તારી પાસે મુદલ આવતો નથી. તેનું કારણ આ પ્રમાણે બીજી કવીતામાં છે કે:—

ચંપક વરણી રાધીકા, ઔર ભમર હરીકો દાસ;
ઈસ કારણ આવત નહીં, ભમર ચંપા પાસ.

એટલે કે, રાધા છે તેનો રંગ ચંપાના જેવો છે અને ભમર હરીનો દાસ છે. તેથી ભમરાઓ ચંપાના ફુલ આગળ આવતા નથી ગરીબ પરવર! કવીએ આ કારણ કલ્પનાથી બહુ સારૂં શોધી કાઢ્યું છે. પણ ખરૂં પુછાવો તો ચંપાની વાસ તેજ છે તેથી ભમરા તે સહન કરી શકતા નથી તેથી તે ચંપાથી દુર રહેછે.'

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો પચીસમી.

શું આ ધર્મશાળા છે?

એક સમે શાહ શીકારે ગયો હતો. તે બે ચાર દહાડા સુધી રોકાવાનો હતો તેથી બીરબલ દરરોજ સાંજના જુદો જુદો વેષ ધારણ કરી શેહેરની ચરચા જોવા નીકળતો હતો. શાહને શીકારે ગયે ચોથો દીવસ થયેલો હોવાથી બીરબલે જોગીનો વેષ ધારણ કરી શહેરમાં એક રોન મારીને પછી શહેર બહાર ફરવા નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં તે થાકી જવાથી રાજ બાગમાં જઈ નીમીશ વાર આરામ લેવા બેઠો. આ સમે કોઈ માણસ રાજબાગમાં હાજર ન હોવાથી તેને કોઇએ અટકાવી પુછ્યું નહીં કે તું ક્યાં જાય છે? શાહ શીકારે ગયલો હોવાથી નોકરો રાજબાગના મહેલમાં ભરાઇ બેઠા હતા. બીરબલને વધારે જરૂર ન હતી તેથી તે બંગલાના ઓટલા ઉપર જઈને બેઠો. એટલામાં શાહ ત્યાં

આવી ચઢયો. પોતાની સાથેના માણસોને પાછળ મુકીને તે આગળ નીકળી આવ્યો હતો. બીરબલે જોગીનો વેષ એવી તો સફાઈથી પેરેલો હતો કે ગમે તેવો તેનો પાસેનો સંબંધી પણ ઓળખી ન શકે. શાહને શીકારેથી પાછો ફરેલો તેણે જોયો, પણ જાણે તેને જોયોજ ન હોય એવી રીતે બીરબલ બેસી રહયો.

કેટલીકવાર સુધી તેની સામે એકી નજરે જોયા પછી શાહે પુછયું કે, 'જોગીરાજ ! કયાંથી આવો છો ?'

તે વેષધારી યોગીએ પોતાનો અવાજ બદલી નાખી કહયું કે, 'ફરતો ફરતો આ તરફ આવી ચઢયો છું.'

શાહ—આં કાંઇ ધરમશાળા નથી ? આતો શાહનો રાજ બાગ છે. શું તમારે મન બાદશાહી બાગ અને ધરમશાળા બંને સરખા છે કે કેમ ?

વેષધારી યોગી—નામવર ! હું એક બે સવાલ પુછું તેનો જવાબ આપવાની જરા મહેરબાની કરશો. જ્યારે પહેલાં આ રાજ બાગ અને મહેલ બંધાયો ત્યારે એમાં કોણ રહેતું હતું ?

શાહ—મારા વડીલો રહેતા હતા.

બીરબલ—તે પછી ?

શાહ—પછી મારા દાદા અને મારો બાપ રહેતા હતા.

બીરબલ—હમણાં અહીં કોણ રહે છે ?

શાહ—હું પોતે રહું છું.

બીરબલ—આપની પછી અંહી કોણ રહેશે ?

શાહ—મારા વંશજો અંહી રહેશે. પણ તારૂં કહેવું શું છે?

યોગીરૂપ બીરબલે કહયું કે, 'માલીક ! જે મકાનમાં એક પછી એક ઘણા માણસો રહી જાય તે મકાનને ધરમશાળાની ઉપમાં આપવામાં ખોટું શું છે ? મને તો એમજ જણાય છે કે આ રાજબાગ નહીં પણ ધરમશાળાજ છે. ફારસી ભાષામ મધુર

શાળા અને રાજબાગ માટે એકજ શબ્દ છે, અને તેનું કારણ પણ એજ જણાય છે. આ ઉપરથી એટલું તો નકી માનવું કે, આપણે બધા આ પૃથ્વી ઉપર મુસાફર છીએ. આપણે બધાને મોડે વહેલે એકજ રસ્તે જવું છે. જન્મયો તે મરવાનોજ છે.

શાહ આ સાંભળી ઘણોજ ખુશી થઈને કહયું કે, 'સાંઈ મવલા ! તમારૂં કહેવું સાચું છે. એક કવીએ માણસ માત્રને શેત્રંજના મોહોરાની જે ઉપમા આપી છે તે વાજબી છે. આપણે બધાઓ એકજ તત્વના બનેલા છીએ અને તેમાં પણ શેત્રંજના મોહોરાની માફક કોઈ રાજા, કોઈ વજીર, કોઈ પ્યાદું એમ બધા જુદા જુદા ગણાય છે. શેત્રંજના પટ ઉપર જેમ ખેલ ચાલે તેમ આ દુનીયારૂપી શેત્રના પટ ઊપર આપણે ખેલ કરીએ છીયે. શેત્રંજ રમવાની શરૂઆતથી તે તે રમત પુરી થાય ત્યાં સુધી તેઓ જુદે જુદે નામે ઓળખાય છે, પણ જ્યારે રમત પુરી થાય અને મોહોરા બધા એક પેટીમાં જઈ પડે ત્યારે પછી તેની લાયકાત એકસરખીજ થાય છે. તેજ માફક આ સંસાર રૂપી ખેલ ચાલુ છે. તેમાં રમત ખતમ થતાજ બધા એક સ્થળે કાળના મુખમાં જઈ પડે છે અને તે વખતે રાજા વજીર કરોડપતી સાહુકાર અને નોકર ચાકર બધાઓ એક સરખા થઇ રહે છે. ત્યાં નાનું મોટું કોઈ નથી.

શાહની આ વાતસાંભળીને બીરબલ બહુ આનંદ પામી ઉઠીને ઉભો થઈને ખોટો વેષ કહાડી નાખી ખરા વેશમાં ઉભો. શાહે તરત તેને ઓલખ્યો કે આ તો બીરબલ છે. પછી બીરબલે કહયું કે, 'ખલકે ખાવીંદ ! આપનું કહેવું સત્ય છે. આપના જેવા બાદશાહના મુખની આવી વાણી સાંભલીને હું ઘણો આનંદ પામ્યો છું. આપ હમેશા સત્કર્મા કરે છો તે આપને રંગછે.'

શાહ—બીરબલ ! માણસ એક બીજાની સોબતથી સુધરે છે એ વાત ખરી છે. પણ હું ધારૂં છું કે, તું તપાસ કરવા માટે ફરવા નીકળ્યો છે ? કેમ ! આજ કંઈ નવું જોયું ?

બીરબલ—આપના પ્રતાપથી આજ કાંઈ જાણવા જોગ બનાવ બન્યો નથી.

આમ કહી બંને જણ મહેલમાં દાખલ થયા. ત્યાં બીરબલે શાહને તે દીવસના કેટલાક બનાવોથી માહીતગાર કરી રહ્યાં પછી બંને જણ શહેરમાં દાખલ થયા.

—o—

વારતા એકસો છવીસમી.

આ સ્વપનું કેવું ?

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'બીરબલ ! આજ રાતે મેં એવું અજાયબી ભરેલું સ્વપનું જોયું કે જાણે હું અત્તરના સરોવરમાં પડી ગયો હતો અને તું મળ મુત્રની ગતરમાં પડી ગયો હતો !' શાહનું આવું મશ્કરી વાળું બોલવું સાંભળીને બીરબલે કહયું કે, 'નામવર ! મેં પણ આજ રાતે તેજ માફક સ્વપનું જોયું હતું, પણ તમારા અને મારા સ્વપનામાં માત્ર એટલોજ ફરક છે કે હું આપના શરીરને જીભ વડે ચાટતો અને આપ આપની જીભ વડે મારા શરીરને ચાટી રહયાં હતાં.' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો.

—o—

વારતા એકસો સીતાવીસમી.

રાતે સાડલે રાંડ પાશેર લઈ ગઈ ખાંડ.

એક સમે ઘોડાઓના વેપારીઓ જાતજાતના સરસ ઘોડાઓ લઈ શાહ સમીપ આવી ઉભા. શાહે આ ઘોડાઓમાંથી સરસમા

સરસ ઘોડાઓ વીણી લઈ ખરીદ કીધા. અને તેથી પણ સરસ બીજા ઘોડાઓ લાવવા માટે આગળથી એક લાખ રૂપીઆ આપી કહ્યું કે, 'આવતી મોસમમાં જરૂર લાવજો.'

સોદાગરનું નામ શું ? કઇ જાતનો છે ? કયા દેશનો રહીશ છે ? તેની કાંઈ પણ પુછપરછ કર્યા વગર રૂપીઆ દઇ દીધાથી તે સોદાગર પોતાને રસ્તે પડયો.

સોદાગર ન આવવાથી એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'બીરબલ ! મારા દેશમાં બેવકુફ કેટલા છે ? તેની ગણત્રી કરીને કહો કે જેથી હું તેની નોંધ રાખી શકું !' બીરબલે કહ્યું કે 'કીબલે આલી ! બેવકુફોની ગણત્રીની નોંધ મેં પહેલાની લખી રાખી છે અને તેમાં સઉથી પહેલું નામ આપનું લખવામાં આવેલું છે.'

શાહ—કેમ બીરબલ ! મગજ ઠેકાણે છે કે નહીં ? સઉના જેવો શું મને બેવકુફનો સરદાર ગણે છે ?

બીરબલ—સરકાર ! તાબેદારનું સાંભળ્યા પહેલા તાબેદારને ધમકાવશો નહીં ? સોદાગરનું નામ ઠામ ઠેકાણું અને તેની જાત ભાત જાણ્યા વગર પ્રસન્ન થઈ જઇને તેને લાખ રૂપીઆ આપી દીધા એ બેવકુફી નહીં તો બીજું શું ?

શાહ—કદાચ તે સોદાગર ઘોડા લઈ આવ્યો તો તારી નોંધમાં મારૂં નામ લખેલું છે તેનું કેમ કરીશ ?

બીરબલ—આવનાર તો નથી ને કદાચ સોદાગર ઘોડા લઈ આવ્યો તો આપના નામને ઠેકાણે સોદાગરનું નામ દાખલ કરીશ.

શાહ—તેનું કાંઈ કારણ ?

બીરબલ—કોઇ પણ જાતની જામીનગીરી આપ્યા વગર એક લાખ રૂપીઆ હાથ લાગવા છતાં ચુપચુપ ગોથું મારી ઘરમાં

અસી ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એને બેવકુફનો રાજાજ જાણવો.

બલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો

વારતા એકસો ઇઠાવીસમી.

જેનું ખાવું તેનુ ગાવું.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! રીંગણા નું શાક બહુજ સરસ સ્વાદવાળું થાય છે ?'

બીરબલ—હજુર ! આપ કહો છો તે ખરૂં છે. અને તેથી લોકો રીંગણાને શાકને ખાવામાં વધારે પસંદ કરે છે.

કેટલાએક દહાડા ગયા પછી શાહ રીંગણાની નીંદા કરવા લાગ્યા. રીંગણા વીરૂધ્ધ શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! રીંગણાનું શાક ખાધાથી કેટલાક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.'

શાહ-બીરબલ ! તું પણ ઠીક ગપના ગોળા છોડે છે ! પહેલા મેં એક દીવસે રીંગણાના શાકને વખાણ્યું હતું ત્યારે તે પણ તેને વખાણેલું હતું. અને આજ તેના અવગુણ ગાય છે માટે એ કેવી તારી મુર્ખાઈ ?

બીરબલ—ન્યાયવંત ! આપજ ન્યાય કરો કે હું આપનો નોકર છું કે રીંગણા ભાઇનો ? અમારામાં એક કહેવત છે કે જેનું ખાવું તેનું ગાવું.

બીરબલના આટલા શબ્દો સાંભળતાજ શાહ ખડખડ હસી પડયો.

—o—

વારતા એકસો ઓગણત્રીસમી.

પાણી અને અગ્નિ.

એક સમે શાહ શહેરના કીલ્લાની ઉપર ચઢી સાંજના વખતે જમુના નદીના જળ પ્રવાહની ગમ્મત જોતા હતા તે સમે આસપાસના મંદીરો તથા ઘરોના દીવાઓની રોશનીનો પ્રતિબીંબ જમુના જળમાં પડતો હતો તે જોઇ શાહે એક કવીતાનું પદ બનાવ્યું કેઃ-

હમને દરીયાકી તરફ શેર ચેરાગાન દેખા.

આવું એક પદ રચી પછી શાહ દરબારમાં દાખલ થઈને બીરબલને કહયું કે, 'હું જે કવીતાનું પદ કહું તેનાજ ભાવનેં મળતું બીજું પદ બનાવી આપ.'

દરબારમાં બેસનારા તમામ લોકો જાણતા હતા કે બીરબલને સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન છે, તેથી તે ગમે તેવી વગર જોએલી કે વગર સાંભળેલી વાર્તા પણ કહી શકે છે અને શાહને પણ તે વાર્તાની પુરતી ખાત્રી હોવાથી પાદપુરતી કરવા કહયું.

બીરબલે કહયું કેઃ-

આબ વ આતસકું હમ દસ્તા વ ગરેબાન દેખા.

જેમ તમે સમુદ્રની તરફ સહેલ કરતાં તેમાં રોશની જોઈ, તેમ મેં પાણી અને અગ્નિનો મેલાપ થયલો જોયો. પણ હું તો એમ માનું છું કે, પાણી અને આગ એક બીજાથી વીરૂધ છતાં પાણી અને આગ એકમેકમાં મળી ગયેલ છે એજ અજાયબી પામવા જેવું છે.

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો ત્રીસમી.

પોતાની માને કોણ ડાકણ કહેશે ?

એક સમે શાહ અને બીરબલ રાતના નગર ચર્ચા જોવા ની કલ્યા. ફરતાં ફરતાં શાહે કહ્યું કે, 'બીરબલ ! તમારા હીંદુ લોકો કરતાં અમારી મુસલમાનની જાત સંપીલી સમજુ અને શહાણી હોય છે. એમ હું કેટલાક કારણો ઉપરથી કહી શકું છું.'

બીરબલ—સરકાર ! આ જગતમાં એવો કયો માણસ હશે કે પોતાની માને ડાકણ કહેવા તત્પર થશે ? હું કહું છું કે કોઇ નહીં ? તેમ આ માણસાઈ જગતમાં કોઈ પણ એવો માણસ હશે કે પોતાની ભુલ અને પારકી અછત કબુલ કરશે ? કદી નહી ? ખરી રીતે વીચાર કરી જોશો તો હીંદુ સમાન શહાણી સમજુ અને સંપીલી જાત એકે નથી, જોકે આપે તેનો જાતે અનુભવ મેળવ્યો નથી તેથી આપ એમ કહી શકો છો ? પણ તેનો અનુભવ જયારે તમને થસે ત્યારે તમે કબુલ કરશો કે હીંદુ વગર કોઈ શહાણી પ્રજા નથી.

આમ વાતો કરતાં કરતાં બંને જણ જરા આગળ ચાલ્યા એટલામાં એક વાણીઆણી મળી તેને જોઇ બીરબલે મશ્કરી કરી અને તેના સાડલાનો જરા છેડો ખેંચ્યો. આ મહોલ્લો વાણીઆનો હતો તેથી ત્યાં જતા આવતા વાણીઆઓએ આ બનાવ નજરોનજર જોયો છતાં પણ વાણીઆ કાંઈ પણ ન બોલતાં તે બાઇને કહેવા લાગા કે, 'બેન ! કાંઇ નહીં. હશે. જે થયું તે થયું. પણ સારા માબાપની છોકરીનુ એ કામ છે કે કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર દાંતમાં છેડો ઘાલી ઘેર જવું. હલકું માણસ હોય તે પોતાની જાત બતાવ્યા વગર રહે નહીં.' એટલું કહી તેઓ ચાલતા થયા.

શાહ—બીરબલ ! જો કેવી બાયલી જાત છે ? પોતાની જાતની સ્ત્રીની મશ્કરી કરનારને જોવા છતાં તને કાંઇ પણ શીક્ષા પાત્રી ન કરતાં ગુપચુપ ચાલી ગયા. ખરેખર બીકણ ઝેર વેર વગરના બીલકુલ બાયલા છે.' આ પ્રમાણે વાતો કરતાં જાય છે એ ટલામાં તરકવાડો આવ્યો ત્યાંથી એક નાજુક બદન નખરાવાળી બીબી બની ઠનીને જતાં હતાં તેને જોઇને બીરબલે તેની મશ્કરી કરીને આંખ મારતાજ બીબીનો મીજાજ ગયો અને ગાળોનો વરસાદ વરસાવા લાગી. બીબીએ મચાવી મુકેલા ધમશાણથી આસપાસ રહેતા મુસલમાનો મારો મારો સાલેકું ! આવી બુમો મારતા આવતા દીઠા જોઇ બીરબલ નહાસી જઈ પોશાક બદલી તે જગાએ પાછો આવી મુસલમાનોને પુછવા લાગો કે, 'શું છે ખાં સાહેબ ! ' મીયા કહેવા લાગો કે, 'અરે સાહબ ! કોઈ બદમાસ દીન બીચારી ઓરતકી ઈજતપર હુમલા કર ભગ ગયા ! જો શાલા હાથ આતા તો માર મારકે ખીમા બના દેતેથે !' આ જોઈ શાહ અને બીરબલે ગુપચુપ ચાલતી પકડી. વાટે ચાલતા શાહે બીરબલને કહયું કે, 'કેમ બીરબલ ! તેં જોયું ! મુસલમાનની જાત કેવી સંપીલી છે ! પોતાની જાતની સ્ત્રીની ઠઠા કરનારનો કીનો લેવા હાથમાં લાકડી અને તરવારો લઇને કેવા દોડી આવ્યા !'

બીરબલ—કીબલે આલીમ ! હું તમને પહેલાજ કહી ચુકો છું કે, માણુસ માત્રને પોતાની ભુલ પોતે જોઇ શકતો નથી, જેમ તમારી જાતના વખાણુ કરો છો તેમ તેની સાથે તેની મુર્ખાઇને પણ ધીકારતા જાઓ. આપ હીંદુઓને તદન હીચકારા અને કુસંપી કહેતા હતા. પણ તેઓ વખત વીચારીને વર્તનારા છે, જો તેઓએ ડહાપણ વાપર્યા વગર મુસલમાનોની પેઠે ધાંધલ મચાવી હજારો લોકોને ભેગા કર્યા હોતતો કોની આબરૂ જાત ! જેમ બીબીએ હાથે કરી પોતાની ફજેતી કરાવીને પોતાની હલકાઇ

કરાવી તેમ વાણીઆણીએ ન કરાવતા પોતાની આબરૂનું રક્ષણ કર્યું છે. આબરૂ ગુમાવી બહાદુરી બતાવનારને બહાદુર કોણ કહેશે? નીતી રીતીનો ત્યાગ કરી બધાઓ એકઠાઓ થઈ બીજા ઉપર હુમલો લઇ જનારાઓને શું ન્યાયદર્શક પુરૂષો કદી પણ વખાણશે? આપજ વીચાર કરી કહો કે વાણીઆ ડાહ્યા કે મીયાંભાઈ ડાહ્યા?

શાહ–બીરબલ! આ દાખલા ઉપરથી એમ સીદ્ધ થાયછે કે, હીંદુ કોમ ઘણી ડહાપણવાલી અને વીચારવંત છે એમાં તો જરાએ શક નથી? અને તરકની બુધ્ધી પોતાને હાથે પોતાનું માથું કપાવે તેવી છે. તેઓ સારાસારનો વીચાર કરનારા નથી પણ કેવલ જનુની છે. આ ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ છે કે વાણીઆં બુધ્ધી અને તરક બુદ્ધી વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલો તફાવતછે. આમ વાતો કરતાં બંને જણ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા.

—o—

વારતા એકસો એકત્રીસમી.

ભલાઈ કરતાં ભુંડાઇ કેમ થાય?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'બીરબલ! ભલાઈ કરતાં ભુંડાઇ કેમ પ્રાપ્ત થાય?'

બીરબલ–હુજુર! આ માટેની ખાત્રી કરી આપવામાં તો આપણા મુલ્લાં દોપ્યાજ ખુબ ચાલાક છે!

બીરબલના આ શબ્દો સાંભળતાજ શાહે તરત મુલ્લા દોપ્યાજને બોલાવી લાવવા સીપાઇને મોકલ્યો. હુકમ થતાજ સીપાઈ તરત મુલ્લાંને ઘેર જઇ બોલાવી લાવ્યો. મુલ્લાને આવેલો જોઈ તેને શાહે પુછયું કે, 'મુલ્લાજી! તે કામ કર્યું હશે કે ભલાઈ કરતાં ભુંડાઇ થાય?'

મુલ્લાં-તે કામ હું સારી પેઠે જાણું છું પણ શરમને લીધે મારાથી કાંઇ કહી શકાતું નથી. છતાં લાચારીથી કહું છું કે જે વખતે આપનો સીપાઈ મને તેડવા આવ્યો તે વખતે હું જમવા બેસવાની તયારીમાં હતો. પણ શું કરૂં ? લાચાર ! હુકમને શીર સમાન ગણી આવવુંજ જોઈએ ? એમ ધારીને પકવાનોથી પીરસેલા થાલને પડતો મુકીને આપની સમીપ હાજર થયો છું. પણ શું કરૂં કે ભુખને લીધે શકતી ઘટી જવાથી આપના સવાલનો જવાબ આપી શકતો નથી ?

શાહ—જ્યારે શકતી નહોતી તો અંહીઆ સુધી તમે શી રીતે આવી શકયા ?

મુલ્લા—હું તો માણુસ છું પણ જનાવર ભુખે પણ બે ચાર કદમ ચાલીતો શકે છે, પણ બોલી શકતું નથી.

મુલ્લાનું આવું બોલવું સાંભળી શાહે તરત ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનનો થાલ લાવવાને રસોઈઆને હુકમ કીધો. હુકમ મુજબ રસોઈઆ ભોજનનો થાલ ભરી કચેરીમાં લાવી મુલ્લાં આગળ મુકયો. મુલ્લાએ તરત તે થાલને બે હાથમાં ઊપાડી બહાર ચાલવા લાગો. આ જોઈ શાહે તેને કહયું કે, 'મુલ્લાજી ! અંહીઆ બેસીનેજ જમો.' હુકમ મુજબ તે ત્યાંજ બેસીને જમ્યો. મુલ્લાને મસ્ત બનેલો જોઈને શાહે પુછયું કે, 'કહો હવે તે કામ કયું કે ભલાઇ કરતાં ભુંડાઈ પ્રાપ્ત થાય ?'

મુલ્લા—હુજુર ! બતાવી તો દીધું !

શાહ—હું તો તેમાં કાંઇ સમજી શકયો નથી કે, તમે શું બતાવ્યું ?

મુલ્લા-શાહે આલી ! આ વખતે આપે મને ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન જમાડયું. પણ બરાબર જમાયું નહીં તેથી ઉલટું મારૂં લોહી બળી ગયું જેથી મને મહા હાની થઇ.

શાહ—એનું કારણ ?

મુલ્લા—તમે મને ભર દરબારમાંજ બેસી જમવાની ફરજ પાડી. માટે શરમમાં ને શરમમાં પુરૂં ખવાયું નહીં.

મુલ્લાનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

—o—

વારતા એકસો બત્રીસમી.

કવીની કલ્પના.

એક સમે દરબાર તમામ દરબારીઓથી ભરાઈ ચીકાર થઈ ગઈ હતી. આ સમે ખુબ રંગ રાગ ઉડી રહયો હતો. દરબારીઓના મન રોઝવવા માટે ગંગ પોતાની કવીતા લલકારી રહયો હતો. તાનસેન તાલ લેતો હતો. તે સમે શાહને એક કવીતા સાંભળી આવતા કહયું કે, 'બીરબલ ! આ કવીતાનો મને જવાબ આપઃ-

દોહરો.

કોન ચાહે બરસના, કોન ચાહે ધુપ;
કોન ચાહે બોલના, કોન ચાહે ચુપ.

અરથ-વરસાદને કોણ ચહાય છે, તડકાને કોણ ચહાય છે, બોલવા અને ચુપ રહેવા કોણ ચહાય છે ?'

બીરબલ- દોહરો.

માલી ચાહે બરસના, ધોબી ચાહે ધુપ;
શાહ ચાહે બોલના, ચોર ચાહે ચુપ.

અરથ—વરસાદને માલી ચાહે છે, અને તડકાને ધોબી ચાહે છે. શાહુકાર બોલવાને અને ચોર ચુપ રહેવાને ઇચ્છે છે.

બીરબલનો આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળી શાહ અને તમામ દરબારીઓ ઘણા ખુશી થયા. તે જોઈ એક કવીએ હાથ જોડીને

કહયું કે, 'સરકાર ! જો મને પરવાનગી આપો તો આ બંને દોહ રાનો જુદોજ અરથ કરી બતાવું.'

શાહ કવીતાનો બહુ શોખીન હતો તેથી કવીને તેમ કરી બતાવવાની પરવાનગી આપી. એટલે તે કવી બોલ્યો કેઃ—

દોહરો.

અતીકા ભલા ન બરસના, અતીકી ભલી ન ધુપ,
અતીકા ભલા ન બોલના, અતીકી ભલી ન ચુપ.

અરથ—વરસાદ વધુ વરસવાથી, તેમ તડકો વધુ પડવાથી નુકશાન થાય છે. વધુ બોલવાથી અને તેમ એકદમ ચુપ રહેવાથી પણ હાની થાય છે. આ કવીની કવીતા સાંભળી શાહ અને બીજા ઓ આનંદ પામ્યા. શાહે આ કવીને તરત ઇનામ આપવાનો હુકમ કીધો.

—o—

વારતા એકસો તેત્રીસમી.

આંધળો અને શાહ.

એક દીવસની રાતે શાહ અને બીરબલ વેશ પલટાવીને ફરવા નીકળ્યા હતા. આ બંને જણ ફરતાં ફરતાં થોડક છેટે નીકળી ગયા. એટલામાં એક આંધળો માણસ ખભા ઉપર પાણીનો ઘડો મુકીને અને હાથમાં એક બળતું ફાનસ લઈને તેઓને સામે મળ્યો. આંધળાઓ આવી બાબદમાં ઘણા હુશીઆર હોયછે અને પોતાનો આવજાવ કરવાનો રસ્તો ભુલતા નથી એ વાતથી શાહ કાંઇ અણવાકેફ નહતો. છતાં હાથમાં બળતું ફાનસ જોઈને શાહ અજાયબી પામ્યો. શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'એને પુછકે તું શા માટે ફાનસ લઇને ચાલેછે ?'

એટલામાં આંધળો નજદીક આવ્યો. તે જોઇ બીરબલે તેને ઉભો રાખીને પુછયું કે, 'અરે અંધ ! તું આ સમે ફાનસ લઇને

કેમ નીકળ્યો છે ? તને તો રાત અને દહાડો, સવાર અને સાંજ, અંધારૂ અને અજવાળું એ બધું સરખુંજ છે. તો પછી દીવો લઇને ફરવાથી શું લાભ છે ?'

આંધળો—અરે મુરૂખ ! આ ફાનસ કાંઈ આંખ વગરનાં ધળાઓ માટે નથી, પણ હૈયાના પુટેલ આંધળાઓ માટે છે. અંધારી રાતના પાણીનો ઘડો લઇને હું આવું છું તે તમારા જેવા હૈયાના આંધળાને ન દેખાય કે આંખોનો આંધળો પાણીનો ઘડો ભરીને આવે છે તો તમે મને ધકો મારીને ચાલ્યા જાઓ અને મારો ઘડો પડી જાય. અને તેની સાથે હું પણ પડી જાઉં. પણ જો મારા હાથમાં ફાનસ હોય તો તમને જણાય કે, આંધળો આવેછે તેથી તમે મારાથી છેટે ખસીને ચાલ્યા જાઓ.

આંધળાની આવી ચતુરાઈ સાંભળી શાહ બહુ ખુશી થયો. તેણે બીરબલને કહયું કે, 'આ આંધળાને કાંઈ ઇનામ આપવું જોઈએ.'

બીરબલ-ઠીક છે. ગમે તે આપો.

શાહે તેને પાંચ મોહોરો આપવા માંડી. તે ન લેતાં આંધળાએ કહયું કે હું ભીખારી નથી કે કોઇનું દાન લઉં.

તું જાતનો કોણ છે એમ પુછતાં તે આંધળાએ કહયું કે, 'હું જાતે રજપુત છું અને શાહ સલામતના લશ્કરમાં ચાકરી હતો પણ ઘડપણ આવતાં મારી આંખો ગઇ તેથી મેં મારી ચાકરી છોડી દીધી અને ગરીબાઇમાં મારૂં ગુજરાન ચલાવુંછું. મારો એક છોકરો હતો તે લડાઇમાં મરણ પામ્યો. તેનો એક ન્હાનો છોકરો છે તે મોટો થશે ત્યારે તે શાહ સલામતની નોકરીમાં જોડાશે.' શાહને તે અંધ સીપાઈની દયા આવવાથી તેણે તેનું નામ ઠામ પુછી લઇ તેને જીવીકા જેટલો પગાર બાંધી આપ્યો કે તે સુખમાં દહાડા કાઢે.

—o—

વારતા એકસો ચોત્રીસમી.

ચપટીમાં ઉરાડવું.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠો હતો. બધા દરબારીઓ પણ મોજુદ હતા. દરબારનું કામ ખતમ થયા પછી આડી અવળીઓ વાતો ચાલતી હતી. લહુઆ વચ્ચે વચ્ચે રમુજી વાકયો બોલી તમામ દરબારને હસાવતો હતો, એટલામાં શાહને બગાસું આવ્યું. તે વખતે રીવાજ મુજબ કેટલાક લોકોએ ચપટી વગાડી.

આપણામાં રીવાજ છે કે, કોઇને બગાસું આવતાં તે પોતે અથવા બીજો કોઈ પાસે બેસનાર વચલી આંગળી ને અંગુઠાથી ચપટી વગાડે છે. તો અંહીતો રાજવંશી ખાતું, તેમાં વળી શાહ જેવાએ બગાસું ખાધું એટલે ચપટી વગર ચાલેજ કેમ !

આ વખતે બીજા તો કોઈ કાંઈ ન બોલ્યા પણ લહુઆથી રહી શકાયું નહીં. તેણે તરત પોતાના એક હાથની મુઠી વાળીને તે ચપટી વગાડનારાઓને બતાવી.

તે જોતાજ શાહે લહુઆને પુછયું કે, 'એ બે લહુઆ, તે આ લોકોને મુઠી શામાટે બતાવી ?'

પછી લહુઆને પુછવું પડે ? તે જવાબ આપવાની રાહજ જોઇ રહયો હતો. તેણે કહયું કે, 'માલીક ! આ તમામ લોકો ચપટી વગાડી એમ જણાવે છે કે, અમે બધા ખુદાવીંદ શાહને ચપટીમાં ઉડાવીએ છઇએ પણ હું તેઓને મુઠી બતાવીને કહું છું કે, તમે બધા બાદશાહની મુઠીમાં છો. તમે તે ચપટીમાં શું ઉડાવશો!'

આ સાંભળી બધા હાજીઆ હાસો શરમાઈ ગયા.

ભાગ બારમો.

વારતા એકસો પાંત્રીસમી.

પૃથ્વીનો મધ્ય ભાગ કયો ?

એક સમે શાહેનશાહી જનાના મ્હોટા હીજડાએ વીચાર કીધો કે, બીરબલ હમેશા હાજર જવાબો આપી શાહના મનને રીઝવે છે, માટે તેને એવો એક સવાલ પુછવામાં આવે કે તેનો તે જવાબ આપી ન શકે તો પછી તેની કીર્તને ઝાંખ લાગે અને શાહની પણ પ્રીતી ઓછી થાય. આવી મતલબનો વીચાર કરી અને લાગ જોઇ શાહને હીજડાએ કહયું કે, 'માલીક ! મને બે સવાલ યાદ આવ્યા છે તે બીરબલને પુછવા લાયક છે.'

શાહ—કયા બે સવાલ ?

હીજડો—માલીક ! એક સવાલ તો પૃથ્વીનો મધ્ય કયાં છે અને બીજો સવાલ આ દુનિયામાં સ્ત્રીઓ વધુ છે કે પુરૂષો વધુ છે ? આ બે સવાલ એવા તો ગહન છે કે બીરબલ જેવો મહાન હુશીઆર દરબારી પણ ગુંચવાયા વગર રહેશે નહીં.

શાહે હસીને કહયું કે, 'તું કહે છે તો એ સવાલો હું પુછીશ.' શાહને એટલા માટે હસવું આવ્યું કે જોતાતો આ સવાલો કઠણ હતા પણ બીરબલ જેવા ચતુર માણસની અકલ પાસે તે તદન નહીં જેવા હતા.

એક સમે દરબાર ભરાઈ હતી વચ્ચમાં શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'બીરબલ ! પૃથ્વીનું મધ્ય કયાં છે ?'

બીરબલે તરત ઉભા થઇ દરબારના મધ્ય ભાગમાં જઈ કહયું કે, 'નામવર ! આ જગા પ્રથ્વીનો મધ્ય ભાગ છે.'

શાહ—એજ છે એની ખાત્રી શી ?

બીરબલ—જોઈએતો આપ માપી જુઓ, આપ જેવા મ્હોટા બાદશાહનું આ પાયતખ્ત શહેર, કે જ્યાં દેશ દેશોના વેપારીઓ પોતાનો વેપારનો માલ ખપાવવા સેંકડો નહીં પણ હજારો ગાઉ ઉપરથી આવે છે તે નહીં તો બીજો તે કયો પૃથ્વીનો મધ્ય ભાગ હોય ?

બીરબલની આવી ચતુરાઈ જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો. અને દરબારીઓ પણ ચકીત થયા.

દરબાર બરખાસ્ત થઇ અને શાહ મહેલમાં ગયો તે વખતે બીરબલને પણ સાથે તેડતો ગયો. ત્યાં જનાનખાનાનો વડો હાજર હતો. થોડીવાર અંહી તંહીની વાતો કર્યા પછી શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! આખી દુનીયામાં પુરૂષો વધારે હશે કે સ્ત્રીઓ ?' આમ બોલતાં તે વડા હીજડાની સામે જોઇ રહયો.

બીરબલ આ હસવા ઉપરથી કાંઈક વાત પામી જઇને કહ્યું કે, 'માલીક ! આ જવાબ આપવો જરા કઠીણ છે કારણ કે, એમાં એક વાતનો નીર્ણય થવો જરૂરનો છે. હીજડાઓને સ્ત્રીમાં ગણવા કે પુરૂષમાં એ મોટો વાંધો છે. નથી તેઓ મરદમાં ગણાતા કે નથી ગણાતા ઓરતમાં. માટે આખી દુનીઆમાં હીજડાઓની સંખ્યા જો આપ ગણી આપો તો પછી હું મારો જવાબ આપું.'

શાહ—બીરબલ ! એ ગણત્રી થાય તેવી નથી.

બીરબલ—ત્યારે હું આપનો જવાબ શી રીતે આપી શકું ?

આ સાંભળી શાહ ખુશ થઇને તેને જવાની રજા આપી.

—o—

વારતા એકસો છત્રીસમી.

ગપીદાસનો ગપ ગોલો.

એક સમે શાહ અને બીરબલ બાગમાં બેસી વીનોદની વાતો ચલાવી રહયાં હતાં. એટલામાં ત્યાં એક ગપીદાસ આવ્યો. આ માણુસ જયારે આવતો ત્યારે કાંઈને કાંઈને અસંભવીત વાત લાવતો હતો. પણ તેની વાત સાંભળી કોઇ પણ જવાબ આપતું નહતું, આજ તેણે આવીને કહયું કે, 'ખુદાવીંદ ! મેં એક નવાઈ જેવો બનાવ જોયો છે, રજા હોયતો કહી સંભળાવુ.'

શાહ બોલ તેં શું જોયું ?

ગપીદાસ–હજુર ! આજ એક બકરી વાઘનો કાન પકડીચાલી જતી હતી તે મેં મારી નજરે દીઠું.

તેની આવી ગપ સાંભળતાજ શાહ તો ખડ ખડ હસી પડયો પણ બીરબલે વીચારયું કે આ ગપીદાસને એવો બનાવવો કે, તે ગપનો ગોળો છોડતાં ભુલી જાય. એમ ધારી બીરબલે કહયું કે, 'હા, તમારી વાત ખરી હોય એમ મને લાગે છે કારણ કે મેં પણ એક નવાઈ જેવો બનાવ જોયો છે. એક દહાડે એક માણસ પોતાની ભેસને પાણી પીવરાવવા માટે નદીને કાંઠે લઈ ગયો. ભેંસ પાણી પીતી હતી એટલામાં એક મગર આવીને માણુસના બે પગ પકડયા. તે માણુસે સમયસુચકતા વાપરી ભેંસનું પુછડું પકડી લીધું. બંનેએ તેને પોત પોતાની તરફખેચવા માંડયો. શેવટે મગરે તેના શરીરનો અડધો ભાગ ખેંચી લઇ જવા શકતીવાન થયો. બાકીનો આગળો ધડ ભેંસના પુછડાને વળગી રહયો. એટલામાં ત્યાં એક વૈદ આવી ચઢયો. તેણે બકરીનો પાછળો ભાગ કાપી તે માણુસના ધડ સાથે સાંધી દીધો થોડા દીવસમાં તે સાજો થઈ ગયો. હજી સુધી તે માણસ બકરીની પેઠે દૂધ આપે છે.'

પોતાની ગપ સામે બીરબલે ગપ મારી તેથી તે નાજવાબ થઇ શરમાઈને ત્યાંથી જતો રહયો.

વારતા એકસો સાડત્રીસમી.

વણીક કળા–૧

એક દીવસે બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'જનાબે આલી ! ગઈ કાલે એક વણીકના ઘરમાં ચોર ભરાયો હતો. તેણે તે ચોરને યુકતી કરીને પકડાવીઓ હતો. તે યુકતી બહુજ અજાયબ પામવા જેવી હતી.'

શાહ–એવી તે શી યુકતી કીધી હતી તે તો જરા કહી સંભળાવ.

બીરબલ–સાંભળો ત્યારે.

પાનાચંદ નામના વણીકના ઘરમાં પાછલી રાતે એક ચોર દાખલ થયો. પણ વાણીઆને ખાટલાપર જાગતો પડેલો જાણીને તે ચોર તેના ખાટલા નીચે સંતાઈ બેઠો. પોતાના ખાટલાની નીચે ભરાઈ બેઠેલા ચોરને વાણીઆએ દીઠો. મોતના ભયથી વાણીઓ કંઈ પણ ન બોલતાં જાણે પોતે તેજ વખતે ઉંઘમાંથી ઉઠયો હોય એવો દેખાવ કરી પાનસોપારીની ચમચી કાઢી પાન ખાવા બેઠો. બે ત્રણ પાન સારી પેઠે કાથો ચુનો તથા સોપારી નાખી તેણે મોઢામાં ભર્યા અને ઉપરથી તંબાકુની ચપટી લીધી. તંબાકુ ખાનાર પાનની પીચકારીઓ મારે છે તેમ આ વણીકે મોઢાના બે હોંઠ આડા આંગળા મુકી પીચકારીઓ મારવા માંડી. તે આબાદ ખાટલાની નીચે બેઠેલા ચોરની ઊપર પડતી હતી. ચોરે વીચાર કીધો કે વાણીઓ પાન ખાઇ રહેશે એટલે સુઇ જશે. પણ તેમ તો કાંઈ બન્યુ નહીં. પણ તેમ ન બનતા વાણીઆએ તો આ વેલા પાનનો કુચો કાઢી નાખી બીજા પાનની પટી બનાવી ખાધી અને તેની પીચકારીઓ નવેસરથી મારવી શરૂ કીધી. આમ કરતાં કરતાં સહવાર પડવા આવી હતી. પોતાના ઘરમાં ચોર ભરાયો

છે એ વાત વાણીઆણી જાણુતી નહુતી તેથી તે પોતાનો ઉઠ વાનો સમય થતાં ઉઠી એટલે વાણીએ એક પીચકારી તેની ઉપર નાંખી આથી વાણીઆણી રીસે ભરાણી અને દરવાજો ઉઘાડવાજ તાં બોલી કે, 'બલ્યુ, તમે તો હવે બહુજ ગંદા થયા છો ! મારી ઉપર આવી રીતે પાનની પીચકારીઓ નાખો છો તેથી મનેતો શુગ લાગે છે.' એટલું કહી તેણે દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો. તે જો ઈને વાણીઆએ કહયું કે, 'મેર રાંડ અભાગણી તું તે કેવી છે ! ખાટલા નીચે હાથ કરીને આ બીચારા પારકા માણસની ઉપર હું બે કલાક થયા પીચકારીઓ મારૂં છું છતાં તે તો કાંઈ બોલતો ન થી અને તારી ઉપર એક પીચકારી નાખી તેમાં એટલી બધી સુ ગાઈ કેમ ગઈ ! લે, વળી આવી મોટી મરજાદણની છોકરી !'

વાણીઆની મહોટી બુમો સાંભળતાજ આસપાસ રહેતા પડોસીઓ ત્યાં એકઠા થઇ ગયા. તેમને અંદર બોલાવી પહેલા ચોર ભાઈને ખાટલા નીચેથી બહાર કાઢયો.

ચોર બીચારો પાનની પીચકારીથી કીરમજી રંગથી રંગા ઈ ગયો હતો. તેના કપડા, શરીર, મો વગેરે બધા ભાગો ઉપર પાનની પીચકારીઓ પડી હતી. એકઠા થયલા પડોસીઓએ મળી ચોરને પકડયો અને સીપાઈઓને બોલાવી તેને પકડાવી દીધો. કોટવાળ પાસે લઇ ગયા કોટવાળે વાણીઆની હકીકત સાં ભળી લઈને ન્યાયધીશ આગળ મોકલ્યો.

ચોરે પોતાનો અપરાધ કબુલ કરવાથી ન્યાયધીશે તેને સજા કીધી.

શાહ–બીરબલ ! વાણીઆઓ ઘણી વેળાએ તે બહુજ ચતુ રાઈથી કામ લે છે.

બીરબલ–હજુર ! બીજા પણ વાણીઆએ એવીજ રીતની યુક્તી કીધી હતી. અને તેણે પોતાના ઘરમાં ખાતર પાડી દાખ

લ થયલા ચોરને પકડાવીઓ હતો તે વાત બીજી વખત હું કહી સંભળાવીશ. એટલું કહી બંને જણ છુટા પડયા.

વારતા એકસો આડત્રીસમી.

વણીક કળા—૨.

બે ચાર દહાડા વીત્યા પછી એક દીવસે શાહ અને બીરબલ બાગમાં બેઠા હતા. તે સમે વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં વાણીઆની વાત યાદ આવતા શાહે કહયું કે, 'બીરબલ! તે દીવસે બીજા વાણીઆની કળા વીષે વાત કરવા કહયું હતું તે જો યાદ હોય તો કહી સંભળાવ.

બીરબલ—તે આપણા શહેરનોજ પણ જરા ગરીબ હાલતનો એક વાણીઓ હતો. તેણે પણ ચોરને મારી નાખી પોતાના માથેથી તોહોમત ઉતારી બીજા ઉપર નાખ્યું હતું.

કપુરચંદ નામે વણીક પોતાના નાના સરખા ઘરમાં રહેતો હતો. એક રાતના તેના ઘરમાં ચોર દાખલ થયો. તે ચોર એક બાજુએ બેસી વાણીઆના કીમતી સામાનનો પોટલો બાંધતો હતો. એટલામાં વાણીઆની નજર તેની ઉપર ગઈ. તરત વાણીઓ તરવાર ખેંચી ચોરનું માથું ઉરાડી મુકયું.

પ્રભાત થવા આવી એટલે વાણીઓ ઓસરીમાં જઈ બેઠો. એટલામાં પડોસમાં રહેનાર એક સીપાઈ ત્યાંથી જતો હતો. તે સીપાઈને ઘરમાં બોલાવીને તે ચોરના શબને બતાવીને કહયું કે. 'જમાદાર સાહેબ! રાતે ચોરી કરવા આ ચોરને મેં ઠાર કરેલ છે, પણ હવે સરકારમાં મારે ફરીઆદ શી રીતે કરવી તે હું જાણતો નથી.' એટલું કહી એક નવું ધોતીઉં જમાદારને દીધું. તે લઈ જમાદારે કહયું કે, 'અરે એમાં તે શું? આ ચોરને તો મેં મારયો. આ તો જુનો ચોર હતો તેથી તેને જીવતો અથવા મુવેલો

લાવનારને સરકારે ઇનામ આપવા ઠરાવ કરેલ છે. તેજ ચોર આજ મારયો ગયો તેથી મને ઇનામ મળશે.'

એટલું કહેતાની વાર જમાદારે ચોરના શબને વાણીઆના ઘરમાંથી ઘસડી બહાર કાઢી અને મજુરો પાસે ઉંચકાવી ચોકી ઉપર લઇ ગયો.

જમાદારના ગયા પછી વાણીઆણીએ કહ્યું કે, 'પ્રાણનાથ! તમે ધોતીઉં મફતનું આપી દીધું. ચોરને તમે ઠાર કીધો. અને તેનું ઇનામતો જમાદાર લેશે ?'

વાણીઓ–તું જોજે તો ખરી, એ ધોતીઆના ઢોલતો હવે વાગશે.'

આ સાંભળી વાણીઆણી ચુપ થઈ ગઈ.

જમાદારે ચોરને મારયો એવી વાત આખા ગામમાં પસર ગઈ.

આ વાત ચોરના ભાઈની જાણવામાં આવતાજ તેણે તેજ રાતના જમાદારને મારી નાખવાનો ઠેરાવ કીધો. ચોર જમાદારની પુઠે પડયો અને એક અંધારી ગલીમાં તપાસ કરવાને જતા જમાદારનું માથું ચોરના ભાઈએ ઉરાડી મુકયું.

રોન ફરતા જમાદાર મરાયો એવી વાત થોડીવારમાં આખ શેહેરમાં ફેલાઈ ગઈ. તેના શબને તેને ઘેર લઈ ગયા અને સવારના પહોરમાં તેને ઠેકાણે પાડવા લઈ ગયા. તેના શબને લઈ ગયા પછી તેના ઘરની અને સગાવહાલાઓની સ્ત્રીઓ એકઠી મળી ઘરની બહાર કુટવા લાગી. તેમને રડતી કુટતી સાંભળી વાણીઅણે વાણીઆને પુછયું કે, 'કોણ મરી ગયું ?

વાણીઓ–અરે એ તો ધોતીઆના ઢોલ વાગે છે ? અને ગત તો હવે ગવાશે ?

વાણીઆણી બહાર આવી જોયું તો જમાદારના માર્યા ગયાની વાત તેના સાંભળવામાં આવી.

પોતાના ધણીએ ચોરને ઠાર કીધો પણ જમાદારે એક કીર્તિ મેળવવાની લાલચે પોતાને માથે તે ચોરને મારી નાખવાનું કેટલું બધું જોખમ ઉંચકી લીધું, તે જોઈ પોતાના ધણીની કળાથી તે આનંદ પામી.

બીરબલ—જનાબે આલી ! વણીક કળાથી પોતાના માથા પરનું જોખમ બીજા ઉપર નાખી પોતે છુટો થઈ ગયો. તેથી વાણીઆ ડાહીમાના દીકરા કહેવાય છે એ વાત ખોટી નથી.

બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. અને બંને જણ ત્યાંથી છુટા પડયા.

—o—

વારતા એકસો ઓગણચાલીસમી.

શાહ અને વાણીઆઓ.

એક સમે શાહ અને બીરબલ હાંક સલેમાન ગાડાની પેઠે વાતો હાંકી રહયાં હતાં. ઉનાળાના દહાડા હતા પણ બગીચામાંના ઝાડોને લીધે મંદ મંદ વાયુની પવનની લેહેરો આવતી હતી. ઉનાળાને લાયકના બારીક લુગડાઓ બંનેએ પહેરેલા હતા; વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં શાહે પુછયું કે, 'બીરબલ ! વાણીઆઓ ડાહી માના દીકરા કહેવાય છે એ વાત ખરી કે નહીં ?

બીરબલ—ગરીબ પરવર ! ખરેખર વાણીઆઓ જેવા ડાહીમાના દીકરા બીજા કોઇકજ હશે.

શાહ—બીરબલ ! મને એનો પુરાવો બતાવીશ ?

બીરબલ—નેક નામદાર ! હમણાજ. એમાં તે શું !

એટલું કહીને બીરબલે થોડાક મગ મંગાવીને દરબારમાં રાખીને પછી શેહેરના ચાર સાહુકાર વાણીઆઓને બોલાવી મં

ગાવી માન સહીત આસન પર બેસાડયા. પછી બીરબલે પુછયું કે, 'શેઠજી ! આ અનાજનું નામ શું ?'

ડાહી માના દીકરા વાણીઆ વીચારમાં પડી ગયા કે, આજ આ જાણીતા અનાજનું નામ શાહ પુછે છે માટે તેમાં કાંઈ ભેદ હોવો જોઈએ. માટે કાંઇ વીચાર કરીને જવાબ આપવો. જો શહેનશાહને આપણો ખરો જવાબ આપીશું તો તે કાંઈ વાંકમાં લાવી આપણને હેરાન કરશે. તેઓને આવી રીતે વીચારમાં પડેલા જોઇ શાહે પુછયું કે, 'કેમ શેઠજીઓ ! વીચારમાં કેમ પડયા ? આનું નામ શું તે કહોની !'

એક વાણીઓ થોડાક મગ હાથમાં લઈને કહયુ કે 'સરકાર ! આતો અડદ જણાય છે !'

બીજાએ કહયું કે, 'આ તો મરી જેવું જણાય છે ખરૂં !'

ત્રીજો—વટાણાથી કાંઇ નાનું અનાજ છે એનું નામ શું તે મને યાદ આવતું નથી !

આ પ્રમાણે તેમની વાતો સાંભળી શાહે કહયું કે, 'અરે વાણીઆઓ ! તમે તો દીવાના થયા છો ? આ તો મગ છે મગ !'

વાણીઆ—સાહેબ ! હા. એજ એજ.

શાહ—એજ એટલે શું ? નામ દોની ?

વાણીઆ-આપે હમણા જે કહયું તે ?

શાહ-પણ તેનું કંઇ નામ ?

વાણીઆ-આપે હમણા નામ દીધું તેનું નામતો અમે ભુલી ગયા સરકાર માબાપ !

શાહ—શું મગ ?

વાણીઆ—હા માલીક એજ !

આટલું થતાં પણ વણીકોએ મગનું નામ પાડયું નહીં. તેની આવી ચતુરાઈ જોઇ શાહ અજાયબ પામ્યો. પછી તેઓને જવાની રજા આપી.

વારતા એકસો ચાલીસમી.

રૂપનું પુતળું.

બીરબલ જરા કાળા વરણનો હતો. એક વખતે દરબારમાં રૂપ રંગ વીષે વાત નીકળતાં બીરબલના કાળા રૂપની બધાએ મશ્કરી કીધી. આ સમે બીરબલ દરબારમાં હાજર ન હતો. થોડો વખત વીત્યા બાદ બીરબલ દરબારમાં દાખલ થયો ત્યારે તેને જોઈ શાહ તથા તમામ દરબારીઓ હસવા લાગા. પોતાને જોઇ સઘળાઓ શા માટે હસે છે તેનું કારણ જાણવાની બીરબલને ઇચ્છા થઈ, પણ તે ઇચ્છા બહાર ન જણાવતાં તે ગુપચુપ પોતાની જગાએ જઈ બેઠો. બેઠા પછી તેણે ધીમે રહીને શાહને પુછયું કે, 'સરકાર! આજ તો આપ કાંઈ ઘણાજ ખુશ મીજાજમાં છો ?'

શાહ—બીરબલ! એ તો તારૂં સ્વરૂપ જોઇને હસતાં હતાં. અમે બધા સફેત દુધ જેવા છઈયે અને તું કાળો કેમ છે ?'

બીરબલ—ત્યારે આપ ખુદાવીંદને એ માટે કાંઇજ ખબર નથી ?

શાહ—નહીં! મને એ માટે કાંઈ ખબર નથી, એનું કારણ શું તે કહે.

બીરબલ—અન્નદાતા! "પરમ પુરૂષોતમ ભગવાને જયારે જગત રચવા માંડયું ત્યારે પહેલા ઝાડ પાન વગેરે બનાવ્યું. પણ તે ઝાડપાનથી તેને જોઈએ તેવો સંતોષ ન મળવાથી તેણે પશુ પક્ષીઓની સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કીધી. તે જોઈ તેને આનંદ થયો પણ જુજ વખતનો! તેથી પણ વધારે સરસ સૃષ્ટી રચવાનો વીચાર કરી જગત નીયંતાએ મનુષ પ્રાણી બનાવ્યું. મનુષ પ્રાણીને જોઈ કૃષ્ણ મોરારીએ અત્યંત આનંદ માન્યો. પોતાની કૃતી

સફળ માની. પછી મનુષ પ્રાણી માટે ચાર વસ્તુઓ બનાવી. એક તો રૂપ, બીજું દ્રવ્ય, ત્રીજી અકલ, અને ચોથું બળ. એ પ્રમાણે ચાર વસ્તુઓ બનાવ્યા પછી તે ચારે વસ્તુને થોડે થોડે અંતરે મુકીને માણુસ જાતને હુકમ કરયો કે, અમુક વખતની અંદર આમાંથીપોતાને મન ગમતી વસ્તુઓ લઈ લેવી. મારા તે વખતના વીચાર પ્રમાણે હું તો પહેલા અકલ લેવા ગયો. પણ અકલ લેતાં મને ઘણોજ વખત લાગો. પછી બીજી વસ્તુ લેવા ગયો. ત્યાં મને જણાયું કે, આપેલી મુદત પુરી થઇ હતી તેથી મને બીજી વસ્તુ મળવી કઠણ હતી. તેથી માત્ર હું અકલ લઈને પાછો ફરયો. આપ પોતે તો પહેલા રૂપ, પછી દ્રવ્ય લેવા ગયા તે આપને મળ્યું. મને રૂપ લેવા અવકાશ ન મળવાથી હું કાળો રહયો.

બીરબલનું આવું ચુકતીદાર બોલવું સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો. તે મનમાં સમજી ગયો કે, બીરબલે પોતાને અકલવાન બનાવી મને રૂપનું પુતળું બનાવ્યો છે. દરબારીઓ પણ બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી આનંદ પામ્યા. પણ પોતે બીરબલને જોઈ હસ્યા હતા તેથી શરમને લીધે નીચેથી ઉંચે જોઇ ન શકયા. બીરબલે પોતાની હુશીઆરીથી તેમને પોતાને વશ કરી લીધા હતા.

વારતા એકસો એકતાલીસમી.

બહુ રૂપી ઠગ.

દીલ્હી શેહેરમાં એક બહુ રૂપી ઠગ રહેતો હતો. તે થોડો પઈદાર હતો. તેના શરીરના અવયવો એવી રીતે વળતા હતા કે, તે પોતાના શરીરને તથા ચેહેરાને તરેહવાર રૂપ આપી શકતો હતો. એક સમે તેણે એક ચતુર ચીતારાને પોતાને ઘેર બોલાવી પોતાની છબી પાડવા કહયું. ચીતારાએ તેની કીંમત ઠેરાવી થોડા દહાડામાં તેની છબી લાવવાનો વાયદો કરીને ગયો. કરેલા વાયદાની અંદર તે ચીતારો તેની છબી પાડી લાવ્યો. તે જોઇ તે માણસે પોતાનો ચેહેરો એવી રીતે ફેરવી નાખ્યો કે, તેના ચહેરામાં તથા છબીમાં આસમાન જમીન જેટલો ફરક પડી ગયો. તે જોઈ ચીતારો વીચારમાં પડી ગયો કે, આમ કેમ થયું. છબી બનાવતાં પોતાનીજ કાંઈ ભુલ થઈ હશે જાણી ચીતારો ચહેરો ફરીથી ચીતરવા કબુલ થયો. થોડા દહાડામાં પોતાની ખાત્રી પુરવક કામ કરી ચીતારો પાછો આવ્યો તો તે ઠગે કાંઇક ફેરફાર કરયો. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ વખત થતાં તે ઠાકયો. ચીતારાએ વધુ ફેરફાર કરવાની ના પાડી. મેહેનતના પઇસા માગ્યા. ઠગે કહયું કે, 'મારી છબી તે બરોબર પાડી નથી છતાં પઇસા સાના માગે છે?'

ચીતારો—પાંચ છ વખત તમારી છબીમાં ફેરફાર કરવા છતાં તમે કહો છો કે, છબી બરોબર નથી એ શું ? મને મારી મહેનતના પઈસા આપો.

પઇસા સંબંધી બંને વચ્ચે ખુબ તકરાર ચાલી. ઠગે ચીતારાને મારવાની ધમકી આપી. આ ધમકીથી ચીતારો ગભરાઈ જઈ તરત ત્યાંથી નીકળી બીરબલ પાસે આવીને તે છબી બતાવી બનેલી સઘળી હકીકત કહી. બીરબલે સઘળી વાત સાંભળી લઈ વીચાર કરયો કે, ઠગે જરૂર આ ચીતારાને ચેતરયો છે. તે મા

ણુસ પોતાના ચહેરામાં કોઈ પણ રીતે ફેરફાર કરી જાણનાર હો વો જોઈએ. માટે આ ચીતારાના પઈસા કોઇ યુકતી કરી અપાવ વા જોઈએ.

આવો વીચાર કરી બીરબલે ચીતારાને કહયું કે, 'તું બે ચાર દહાડા રહીને એક આરસી લઈ પેલાને ત્યાં જજે. તે વખતે મારા બે અમલદારો તારી સાથે છુપા વેષમાં આવશે. પેલા મા ણુસને તું કહેજે કે, હું તમારી આબેહુબ છબી પાડી લાવ્યોછુ. આમ કહી તેને આરસી બતાવજે. એટલે તેમાં તેનું પોતાનું મો હું દેખાશે. તે ગમે તેવો ચહેરો ફેરવશે તોપણ તેમાં તેનોજ ચહેરો જણાશે.'

બીરબલના કહેવા મુજબ ચીતારો બે દીવસ પછી એક મોટી આરસી લઇ તથા બે અમલદારોને છુપા પોશાકમાં સાથે લઈને પેલા માણુસને ત્યાં જઇને કહયું કે, 'શેઠ ! હું તમારી આબેહુબ છબી ચીત્રી લાવ્યો છું. જુઓ.'

એમ કહી તેના મોઢા સામે આરસી પકડી, આરસીમાં ગમે તેટલો મોઢામાં ફેરફાર કરે તોપણ તે ફેરફાર પ્રમાણે ચહેરો જ ણાય. પેલાએ જોયું કે, હવે ફસ્યોતો ખરો પણ ફીકર નહી. હવે ફેરવી તોલવું પડશે. તેણે કહયું કે, 'તું મને આ આરસી બતાવી શું કરે છે ?'

ચીતારો—તમારી ખરેખરી છબી બતાવું છું.'

ઠગ—પણ મેં તને છબી પાડવા કયારે કહયું છે ?

ચીતારો—શેઠ ! તમે ફરી શામાટે જાઓ છો. તમે પોતેજ મને તમારી છબી પાડવાનું કહયું છે. હવે મેં તમને તમારી ખરે ખરી છબી બતાવી ત્યારે તમે નાકબુલ શા માટે જાઓ છો ? કરેલા ઠેરાવ મુજબ મને મારા પઈસા ચુકવી આપો.

ઠગે પઈસા આપવાની ના પાડી. તે જોઈ પેલા બે અમલદારો જે એટલા વખત સુધી ગુપચુપ ઉભા હતા તેઓએ કહ્યું કે, 'શેઠ ! તમારે હવે દરબારમાં અમારી સાથે આવવું પડશે.'

ઠગ—તમે મને દરબારમાં લઈ જનાર કોણ ?

તરત પેલા અમલદારોએ પોતાનો છુપો વેશ ઉતારી નાખી અને ખરા પોશાકમાં સામે થઈ ઉભા રહ્યા. આ જોઈ તે ઠગ ગભરાઈ ગયો. તેણે પેલા ચીતારાને પઈસા આપવા માંડયા. પણ અમલદારોએ ના પાડી, અને તેને પકડીને દરબારમાં બીરબલ આગળ જઈ ઉભો કીધો. બીરબલે તેની તપાસ કરી તેને ઠગાઈના વાંક માટે અપરાધી ઠરાવી પેલા ચીતારાને પઈસા અપાવી ઠગને ચાર માસના કેદની સજા કીધી.

વારતા એકસો બેતાલીસમી.

રમલ જોનારનું અપમાન.

એક સમે રાતના શાહને એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે, તેના બધા દાંત એકદમ પડી ગયા. માત્ર એક દાંત રહી ગયો. વળતે દીવસે શાહે સવારના રમલ જોનારને બોલાવી તે સ્વપ્નાનો ખુલાસો પુછયો. રમલ જોનારે રમલ જોઈ કહયું કે, 'નામવર! તમારા બધા સગા વહાલા તમારી હૈયાતીમાજ ગુજરી જશે.'

આ મુરખ રમલ જોનારના આવા વાકયો સાંભળી શાહને એકદમ રીસ ચઢવાથી રમલ જોનારને ત્યાંથી તરત કાઢી મુકાવ્યો. થોડીવાર પછી બીરબલ આવ્યો. તે જોઇ તે સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવીને શાહે ખુલાસો પુછયો. ધીમેથી બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર! એ સ્વપ્નાનો ખુલાસો ખુલ્લોજ છે. આપ આપના સગા સંબંધીઓથી વધારે લાંબુ આયુષ ભોગવશો. માત્ર એકજ દાંત રહી ગયો તે એકજ સંબંધી આપનાથી વધારે આયુષ ભોગવશે.

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો.

બારમો ભાગ સમાપ્ત.